

**ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему: **«Формування помісного статусу Православної Церкви України
у контексті вселенського визнання (1989–2020 рр.)»**

Виконала: магістрантка II курсу, групи 8.0329-і
спеціальності 032 історія та археологія
освітньої програми: історія
Нещадіна Ольга Ігорівна

Керівник професор кафедри історії України,
д.і.н, проф
_____ Ігнатуша О. М.

Рецензент доцент кафедри історії України,
к.і.н, доц.
_____ Тощев Г.М.

Запоріжжя
2020 рік

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет історичний
Кафедра історії України
Освітній рівень другий (магістерський)
Спеціальність 032 історія та археологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувач кафедри історії
України Лях С.Р.**

1 грудня 2020 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Нещадіній Ользі Ігорівні**

1. Тема роботи: Формування помісного статусу Православної Церкви України у контексті вселенського визнання (1989–2020 рр.), керівник роботи д.і.н., проф. Ігнатуша О.М., затверджені наказом ЗНУ №505-с від 30 квітня 2020 року.
2. Строк подання студентом роботи 1 грудня 2020 року
3. Вихідні дані до роботи: Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018. РЕЙТИНГ соціологічна група. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukrainsev_avgust_2018.html; Журнал засідання Священного Синоду 6 грудня 2018 р. Церква. Інфо. URL: <https://www.cerkva.info/church/zhurnal-zasidannia-sviashchennoho-synodu-6-hrudnia-2018-r>; Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви в связи с посягательством Константинопольского Патриархата на каноническую территорию Русской Церкви. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5283708.html>; Пашенко В.О. Православ'я в новітній історії України: у 2 т. Полтава : Полтава, 2001. Т. 2. 736 с.; Лотоцький О. Автокефалія. Том 1. Засади автокефалії: у 2 т. Варшава : Український науковий інститут, 1935. 208 с.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): з'ясувати специфіку українського православ'я; виділити передумови формування помісного статусу ПЦУ; простежити, як відбувався процес діалогу між УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ, РПЦ та Константинопольським патріархатом; проаналізувати стан міжконфесійного діалогу православних церков після рішення про створення єдиної помісної церкви.

5. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Завдання видав	Завдання прийняв	Дата
		Підпис	Підпис	
Вступ	Ігнатуша О.М., професор			27.11.19
Розділ 1	Ігнатуша О.М., професор			18.01.20
Розділ 2	Ігнатуша О.М., професор			14.02.20
Розділ 3	Ігнатуша О.М., професор			03.04.20
Розділ 4	Ігнатуша О.М., професор			10.06.20
Висновки	Ігнатуша О.М., професор			14.09.20

6. Дата видачі завдання 14 листопада 2019 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вивчення проблеми, опрацювання джерел та наукової літератури	вересень 2019 р. – січень 2020 р.	<i>виконано</i>
2.	Написання вступу	листопад-грудень 2019 р.	<i>виконано</i>
3.	Написання першого розділу	січень- лютий 2020 р.	<i>виконано</i>
4.	Написання другого розділу	березень 2020 р.	<i>виконано</i>
5.	Написання третього розділу	квітень-травень 2020 р.	<i>виконано</i>
6.	Написання четвертого розділу	липень 2020 р.	<i>виконано</i>
7.	Написання висновків	вересень 2020 р.	<i>виконано</i>

Студент _____ Нещадіна О.І.

Керівник роботи (проекту) _____ Ігнатуша О.М.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Черкасов С.С.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ	6
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ ДО СТВОРЕННЯ ПОМІСНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ	17
2.1. Історичні обставини виникнення православних течій в Україні.....	17
2.2. Специфіка внутрішнього устрою та зовнішньої обрядовості православної церкви в Україні ХХ-ХХІ ст.....	26
2.3. Відмінності українського православ'я від російського у ХХ-ХХІ ст.....	33
2.4. Перебіг та підсумки міжправославних конфліктів в Україні 20-х і 40-х рр. ХХ ст.....	37
РОЗДІЛ 3. МІЖПРАВОСЛАВНИЙ КОНФЛІКТ У ПРОТИСТОЯННІ ХАРИЗМАТИЧНИХ ЛІДЕРІВ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ХХІ СТ	45
3.1. Змагання патріархів: патріарх Кирило versus патріарх Філарет.....	45
3.2. Війна за православну першість в Україні між Константинопольським патріархом Варфоломієм та Московським патріархом Кирилом.....	50
3.3. Всеправославний собор на Криті 2016 як чинник української автокефалії.....	61
РОЗДІЛ 4. ВИКЛИКИ СХІДНОЄВРОПЕЙСКОМУ «ТРЕТЬОМУ РИМУ» ТА ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ ПОМІСНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ	65
4.1. Ескалація конфлікту між УПЦ КП та УПЦ МП та боротьба за першість в Україні у ХХІ ст.....	65
4.2. УПЦ КП та УАПЦ на шляху об'єднання 2017-2020 рр.....	76

4.3. Кроки РПЦ в боротьбі за вплив в Україні після рішення про створення єдиної помісної церкви в 2018-2020 рр.....	80
4.4. Гальмування процесу становлення ПЦУ з початку 2019 року.....	87
ВИСНОВКИ	93
ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	100

РЕФЕРАТ

ФОРМУВАННЯ ПОМІСНОГО СТАТУСУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВСЕЛЕНСЬКОГО ВИЗНАННЯ (1989–2020)

Кваліфікаційна робота складається з 125 сторінок, містить 57 джерел, 168 монографій і статей.

Категорії та поняття: українське православ'я, автокефалія, Томос, помісна церква, Всеправославний собор, ПЦУ, канонічність, патріархат.

Об'єкт дослідження – суспільно-церковні процеси в Україні та світі, що визначили здобуття помісного статусу Православної Церкви України.

Предметом дослідження є контекст формування помісного статусу Православної Церкви в Україні у проєкціях міжконфесійних відносин в Україні та міжправославних відносин Київ-Константинополь-Москва-православний світ.

Мета роботи: простежити формування помісного статусу Православної Церкви України в контексті боротьби за церковні позиції на Україні.

Новизна роботи полягає у комплексному осмисленні причин та передумов надання помісного статусу Православній Церкві України, узагальненні подій сучасного значення – створення єдиної помісної церкви в Україні.

Висновки:

- 1) Українське православ'я протягом своєї тривалої історії виборювало незалежність від РПЦ. Воно має свої самобутні риси з їх багатовіковою традицією, які, однак, були втрачені з підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році. Сьогодні активно йде скидання «російського одягу» Українською Церквою, набутого в імперський період, повернення власних особливостей. Такі тенденції проявляються в розбудові ПЦУ.

- 2) У зв'язку зі створенням ПЦУ, міжправославні конфлікти не зникли та не був подоланий поки що інституційний розкол в православ'ї. Так, в Україні все ще діє УПЦ МП та намагається відновити свою діяльність УПЦ КП.
- 3) Становленню ПЦУ передували: переорієнтація України на західноєвропейський вектор розвитку та російська агресія; Всеправославний собор на Криті 2016 року; зближення УПЦ КП з УАПЦ; війна Константинопольського патріархату та Московського за православну першість в Україні; Московсько-Константинопольська схизма 2018 року.
- 4) Відправним пунктом в активізації протистояння Московського та Константинопольського патріархату, а також одним із чинників української автокефалії став Всеправославний собор на Криті 2016 року, який явно показав справжні наміри РПЦ. На соборі було прийнято регламент надання автокефалії, а також створені законодавчі умови та умови міжнародного визнання прийнятих в майбутньому актів створення в Україні ПЦУ та надання томосу для вирішення питання єдності православ'я в Україні.
- 5) Пройшовши довгий шлях до об'єднання, УАПЦ та УПЦ КП змогли подолати той бар'єр та суперечності, які існували між ними заради об'єднання в новій канонічній Помісній Церкві. Активізація діалогу УАПЦ та УПЦ КП відбулась в умовах процесу підготовки до надання автокефалії Православній Церкві України. Так, організовувались спільні молебні, писались спільні звернення до Константинопольського патріархату.
- 6) На сьогодні постають нові виклики ПЦУ. Вони гальмують її подальшу побудову. Серед таких можемо назвати дії РПЦ та її маріонеткової УПЦ МП, дії патріарха Філарета по відновленню УПЦ КП та дії нинішньої української влади, а також Московсько-Константинопольська схизма, яка перешкоджає повному визнанню ПЦУ Помісними Церквами та переходу

до наступних етапів надання автокефалії у вигляді архієпископії та патріархату.

Після рішення про створення Єдиної Помісної Церкви, РПЦ все ще має сильні позиції в боротьбі за православну першість в Україні. В цьому їй допомагає структура УПЦ МП, попри втрату частини кліру УПЦ МП через відмову РПЦ своєчасно надати автокефалію. Апелюючи до неканонічності дій Константинопольського патріархату на території вже існуючої і визнаної світом УПЦ МП, РПЦ намагається і далі нарощувати свій вплив перед вирішальною битвою.

SUMMARY

**FORMATION OF THE LOCAL STATUS OF THE ORTHODOX CHURCH OF
UKRAINE IN THE CONTEXT OF ECUMENICAL RECOGNITION (1989–2020)**

Research relevance: Prolonged institutional schism in Ukrainian Orthodoxy led to different visions on the development of denominations and its status, created differences in religious practices, conflicts at different stages, which affected the consolidation of all territories belonging to Ukraine, hindered understanding and reaching consensus. It was believed that granting local status to the Ukrainian Church would not be able to correct the current situation of institutional split in Ukrainian Orthodoxy.

2018 brought new realities of building a single local church in the context of Russian aggression, renewal and reorientation of the young state on the European vector of developing, the Moscow-Constantinople schism. The establishment of the Orthodox Church of Ukraine by the Patriarchate of Constantinople made it clear that the struggle of the ROC for Orthodox influence in Ukraine after the decision to establish the PCU continues. As before - it is covered by the concepts of "canonicity" and "anti-canonicity".

The object of research - social and religious processes in Ukraine and the world, which determined the acquisition of the local status of the Orthodox Church of Ukraine.

The subject of this research work is the context of the formation local status of the Orthodox Church in Ukraine in the projections of interfaith relations in Ukraine and inter-Orthodox relations Kyiv-Constantinople-Moscow-Orthodox world.

The aim of the research is tracing the formation of the Orthodox Church of Ukraine in the context of the struggle for church positions in Ukraine.

To achieve this aim it is considered appropriate to solve the following **research tasks**:

- 1) to find out the specifics of Ukrainian Orthodoxy;
- 2) identify the premises of the formation the local status of the PCU
- 3) to trace the process of dialogue between the UOC-KP, UOC-MP, UAOC, ROC and the Patriarchate of Constantinople;
- 4) to analyze conditions of the interfaith dialogue between Orthodox churches after the decision to create a single local church.

Conclusions: Ukrainian Orthodoxy throughout its long history has fought for independence from the ROC. It has its own distinctive features with their centuries-old tradition, which, however, were lost with the subordination of the Kiev metropolitanate to the Moscow Patriarchate in 1686. Today, the Ukrainian Church is actively dumping "Russian clothes"

acquired during the imperial period and returning to its own peculiarities. Such tendencies are manifested in the development of PCU.

In connection with the establishment of the PCU, the inter-Orthodox conflicts have not disappeared and the institutional schism in Orthodoxy has not been overcome yet. The UOC-MP is still operating in Ukraine and the UOC-KP is trying to renew its activity.

The formation of the PCU was preceded: the reorientation of Ukraine to the Western European vector of development and Russian aggression; All-Orthodox Cathedral in Crete 2016; rapprochement of the UOC-KP with the UAOC; the war of the Patriarchate of Constantinople and Moscow for the Orthodox supremacy in Ukraine; Moscow-Constantinople schism of 2018.

The starting point in intensifying the confrontation between the Moscow and Constantinople Patriarchates, as well as one of the factors of Ukrainian autocephaly was the All-Orthodox Council in Crete in 2016, which clearly showed the true intentions of the ROC. At the Cathedral were accepted regulations on granting autocephaly, created legislative conditions and conditions for international recognition of the PCU established in Ukraine and providing a tomos.

The UAOC and UOC-KP were able to overcome the barrier and contradictions that existed between them for the sake of unification in the new canonical Local Church. The dialogue between the UAOC and the UOC-KP intensified in the context of the process of preparation for granting autocephaly to the Orthodox Church of Ukraine.

Today there are new challenges for the PCU. They prevent its further development. These challenges include the actions of the ROC and its puppet UOC-MP, the actions of Patriarch Filaret with his restoring the UOC-KP, the actions of the current Ukrainian government and the Moscow-Constantinople schism, which prevents the full recognition of the PCU by Local Churches.

After the decision to establish the United Local Church, the ROC still has a strong position in the struggle for Orthodox supremacy in Ukraine. The UOC-MP structure helps her in this. Appealing to the non-canonical actions of the Patriarchate of Constantinople on the territory of the already recognized UOC-MP, the ROC is trying to increase its influence before the decisive battle.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

УПЦ МП – Українська православна церква Московського патріархату

УПЦ КП – Українська православна церква Київського патріархату

УАПЦ – Українська автокефальна православна церква

РПЦ – Руська православна церква

ПЦУ – Православна церква України

ВСТУП

Актуальність теми: Довготривалий інституційний розкол в українському православ'ї зумовив різне бачення розвитку своєї конфесії та її статусу, деякі відмінності релігійно-обрядових практик, конфлікти на різних етапах, що впливали на консолідацію всіх територій, належних Україні, перешкоджали порозумінню та досягненню консенсусу. Вважалося, що надання Помісного статусу Українській Церкві не зможе виправити існуючої ситуації інституційного розколу в українському православ'ї.

2018 рік приніс нові реалії розбудови єдиної помісної церкви в контексті російської агресії, оновлення та переорієнтації молоді держави на європейський рівень, Московсько-Константинопольської схизми. Створення Православної Церкви України Константинопольським патріархатом ясно дало зрозуміти, що боротьба РПЦ за православний вплив в Україні після рішення про створення ПЦУ триває. Як і колись - вона прикрита за поняттями «канонічності» та «антиканонічності».

Об'єкт дослідження – суспільно-церковні процеси в Україні та світі, що визначили здобуття помісного статусу Православної Церкви України.

Предметом дослідження є контекст формування помісного статусу Православної Церкви в Україні у проєкціях міжконфесійних відносин в Україні та міжправославних відносин Київ-Константинополь-Москва-православний світ.

Мета даного наукового дослідження полягає в тому, щоб простежити формування помісного статусу Православної Церкви України в контексті боротьби за церковні позиції на Україні.

Для досягнення мети вважається доцільним вирішення наступних **науково-дослідницьких завдань:**

- 1) з'ясувати специфіку українського православ'я;
- 2) виділити передумови формування помісного статусу ПЦУ
- 3) простежити, як відбувався процес діалогу між УПЦ КП, УПЦ

МП, УАПЦ, РПЦ та Константинопольським патріархатом;

4) проаналізувати стан міжконфесійного діалогу православних церков після рішення про створення єдиної помісної церкви.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1989 року до 2020 року. Вибір нижньої межі дослідження зумовлений припиненням державного контролю над релігією та зростанням тенденцій на відокремлення УПЦ від Московського патріархату, відновленням діяльності УАПЦ, які стали передумовою формування Православної Церкви України. Верхня хронологічна межа зумовлена станом міжконфесійного діалогу в українському православ'ї після рішення про створення єдиної помісної церкви.

Територіальні межі роботи окреслені землями, приналежними Україні.

Наукова новизна полягає у комплексному осмисленні причин та передумов надання помісного статусу Православній Церкві України, узагальненні подій сучасного значення – створення єдиної помісної церкви в Україні.

Теоретичне значення роботи: результати дослідження знайшли своє відображення в наукових статтях на сторінках міжнародного електронного наукового журналу «Наука онлайн» [119] та в збірнику «Молода наука» [101;102]. Також теоретичні узагальнення роботи були апробовані на університетській науковій конференції молодих вчених і студентів «Україна у світі: культурологічні та духовні виміри».

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони розширюють спектр наукових знань з сучасної церковної історії України. Результати та положення дослідження можуть стати підґрунтям для подальших наукових розробок проблеми формування помісного статусу ПЦУ у контексті Вселенського визнання. Вони можуть бути використані в загальних лекційних курсах, при написанні підручників з історії релігії в Україні.

Структура роботи обумовлена метою і завданням дослідження і складається зі вступу, 4 розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. Обсяг основної частини роботи складає 97 сторінок комп'ютерного тексту, загальний обсяг магістерської роботи – 125 сторінок.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ

У сучасній історіографії аспект між православних відносин та надання помісного статусу Православній Церкві України є доволі актуальним, однак до сих пір не повністю розробленим та вивченим. Зазначена тематика представлена частково в роботах світських і церковних дослідників, які займали вивченням окремих питань історії релігії в Україні.

При розгляді наукового доробку доцільно виділяти *узагальнюючі наукові праці* та *спеціалізовані праці*. Перші присвячені висвітленню питань стану, тенденцій та перспективи релігійної ситуації в Україні. Друга категорія наукових робіт висвітлює специфіку українського православ'я; міжконфесійний діалог в українському православ'ї в ХХ-ХХІ ст.; церковний фактор в умовах Євромайдану; відносин Константинопольського та Московського патріархату; питання створення помісної церкви.

Історіографію досліджуваної теми складають монографії та наукові статті дослідників у сфері релігієзнавства. Це праці Володимира Пащенка, Сергія Здіорука, Анатолія Колодного, Івана Власовського, Олександра Драбинко, Віктора Войналовича, Володимира Лубського.

Найбільшу цінність для нас становлять праці доктора історичних наук Володимира Пащенка та кандидата філософських наук Сергія Здіорука.

Так, у другому томі своєї праці «Православ'я в новітній історії України» [126] 2001 року В. Пащенко розглядає окремим розділом міжконфесійні відносини в українському православ'ї в добу незалежності (до 1996 року).

У контексті дослідження даної теми є важливим розгляд тенденцій в українському православ'ї, проблеми помісної церкви, конфліктів у відносинах православних конфесій та відношення державної влади до церкви у монографії Сергія Здіорука «Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття» 2005 року [100]. Дослідник вбачає у міжконфесійних

суперечностях недосконалість законодавства в сфері релігії. Ним також була помічена тенденція російської підпорядкованості УПЦ МП, яка зробила Церкву слухняним зряддям російської влади.

У контексті дослідження релігійних процесів в Україні, виявлення стану міжконфесійних відносин, релігійної мережі в Україні та прогнозів щодо створення Помісної Церкви актуальними є праці доктора філософських наук Анатолія Колодного «Україна в її релігійних виявах» [105] та «Історія релігії в Україні» 1999 року [104]. У монографії «Україна в її релігійних виявах» 2005 року видання дослідник висловлює думку, що Україна не зможе створити єдину Помісну Церкву з огляду на довгу історичну традицію плюралізму, діяльність православних Церков та демократичну законодавчу базу.

Традиції міжправославного діалогу та стан в українському православ'ї в 20-40-х рр. ХХ ст. висвітлені в чотиритомній праці Івана Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви» [82].

Історичні передумови створення Помісної Церкви розглядаються в книзі «Історія релігій» доктора філософських наук Володимира Лубського, виданій в 2004 році. Дослідником реконструюється процес створення православних конфесій [111].

Боротьбу за православну першість в Україні між Константинопольським та Московським патріархатом частково розглядав архієрей ПЦУ Олександр Драбинко у праці «Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории)» 2002 року [96]. В окремому розділі дослідник звертає увагу на участь Константинопольського патріархату у вирішенні «українського питання» та напругу між двома патріархами, що розпочалась ще з 1993 року.

Характер мідправославних взаємин та тенденцій в українському православ'ї ХХІ ст. висвітлює доктор політичних наук Віктор Войналович у статті «Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики» 2018 року [84].

Частково дослідник висвітлив і сучасний процес надання помісного статусу Православній Церкві України.

Спеціалізовані праці, присвячені висвітленню окремих питань українського православ'я, являють собою дослідження Віктора Перебенесюка, Арсена Річинського, Олександра Сагана, Льва Тресвятського, Олександра Ігнатуші, Ольги Красильникової, Ольги Недавньої, Щоткіної Катерини, Оксани Боруцької, Юрія Чорноморця, Катерини Двірної, Андрія Смірнова та інш.

Передумови створення Помісної Церкви в Україні та засади функціонування автокефальних церков розглядаються в працях міністра ісповідань УНР Олександра Лотоцького «Автокефалія. Том 1. Засади автокефалії» 1935 року [108] та «Автокефалія. Том 2. Нариси історії автокефальних церков» 1938 року [109].

Розгляд окремих сфер міжконфесійного діалогу подає кандидат філософських наук Віктор Перебенесюк, зазначаючи причини і передумови конфліктів у своїх працях, зокрема в дисертації «Межцерковные конфликты на Украине (философско-социологический анализ)» 1992 року [127]. В праці також подана географія міжконфесійних суперечок та види взаємодії православних конфесій.

У праці Юрія Демедюка «Православні церкви України у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях 1991 – 2010 років: інституалізаційний та громадсько-політичні аспекти» 2020 року подані особливості процесу становлення і розбудови Православних Церков саме на території Півдня України [93].

Аспекти специфіки українського православ'я розглядаються в працях основоположника української етнології релігії Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» [133] та доктора філософських наук Олександра Сагана «Національні прояви православ'я: український аспект» [135].

Висвітленню відмінностей російського православ'я присвячені дослідження Льва Тресвятського «Основные черты православия и православной культуры в России» 2016 року [147] та Наталі Світличної «Особенности русского православья как исторического и культурного феномена» 2016 року [137].

У статті доктора філософських наук Юрія Чорноморця «Українське та російське православ'я: необхідність «перезавантаження» наводяться відмінності українського православ'я від російського [171]. Для пояснення відмінностей дослідник вводить концепцію Миколи Костомарова про дві народності.

Формуванню національних особливостей православ'я в Україні присвячений пункт монографії Олександра Ігнатуші «Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. -30-ті рр. XX ст.)», 2004 року [103], та наукова стаття Ольги Красільникової «Православ'я в Україні: характерні риси та особливості» 2007 року [106].

Стан міжконфесійних відносин православних церков в умовах новітньої російсько-української війни розглядають Ольга Недавня в статті «Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників» 2014 року [118] та Володимир Мороз у статті «Від УПЦ (МП) до УПЦ КП: інтерактивна карта переходів» 2015 року [113].

Процес створення УАПЦ, її функціонування розглядається Оксаною Боруцькою у статті «УАПЦ: історія становлення і розвитку» [66].

Сучасні виклики Православній Церкві України яскраво представлені в працях Щоткіної Катерини «Томос или "термос"». Как Филарет помогает власти посадить Порошенко» [172] та «Хроніки Томосу: ["своя церква": шлях українців до автокефалії]» [173]. В працях висвітлюється процес надання автокефалії Українській Церкві, зазначаються причини та передумови гальмування розбудови ПЦУ.

Аналізу перспектив надання помісного статусу Українській Церкві Константинопольським патріархатом присвячена стаття Андрія Смірнова

«Українська православна спільнота і Константинопольський патріархат: сучасні проблеми і перспективи взаємовідносин» 2017 року [145].

Таким чином, історіографія з даної теми представлена значною кількістю робіт, які різняться через кваліфікацію авторів, рід їх діяльності та використані методи дослідження. На жаль, зазначена вище наукова література відображає лише окремі аспекти досліджуваної теми, що свідчить про відсутність поки що узагальнюючої праці з огляду на нещодавність описуваних подій.

Джерельна база дослідження репрезентована письмовими та усними джерелами.

Найбільш залученим видом джерел є письмові. Вони представлені документальними та статистичними джерелами, нормативно-правовими актами та періодикою.

Таким чином, до дослідження залучені наступні *документальні джерела*:

1. журнали засідань, звернення, послання та постанови Священних Синодів, Помісних, Архієрейських соборів Церков
2. звернення, заяви патріархів, архієреїв до українського народу, до предстоятелів інших Церков та до владних структур
3. комюніке
4. матеріали Всеправославного собору
5. патріарший заповіт

Цінні свідчення про передумови створення ПЦУ відображені в рішеннях Архієрейського собору РПЦ 25–27 жовтня 1990 року [3]. На цьому соборі була надана уявна незалежність та нова назва Українському екзархату – УПЦ, що дало поштовх утворенню інших православних структур в Україні та пошуку компромісу задля утворення єдиної автокефальної Церкви.

З огляду на відносини православних церков в умовах незалежності важливою є постанова Помісного собору УПЦ від 1991 року [48], в якій означені погляди УПЦ МП на УАПЦ та УПЦ КП. А також постанова

Всеукраїнського православного собору 25-26 червня 1992 року [47], яка ознаменувала створення УПЦ КП та накреслила напрями подальших конфліктів.

В журналах засідань Священного Синоду УПЦ КП від 13 травня 2017 року [11] розглядається питання про ведення діалогу з РПЦ та створення Російського екзархату УПЦ КП. Журнали засідання Священного Синоду Української Православної Церкви від 22 листопада 2006 року [12] містять інформацію про відновлення діалогу УПЦ МП з УАПЦ. В журналах засідання Священного Синоду Української Православної Церкви від 25 травня 2018 року показана офіційна позиція церкви щодо надання томосу про автокефалію та засоби тиску на митрополита Олександра Драбинко, який підтримав ідею створення єдиної помісної церкви [13]. Журнал засідання Священного Синоду 6 грудня 2018 року висвітлює позицію УПЦ КП щодо процесу утворення єдиної помісної церкви [10]. Журнали засідання Священного Синоду РПЦ 26 грудня 2019 року відбивають інформацію про міри, прийняті щодо предстоятеля Олександрійського патріархату внаслідок визнання ним ПЦУ [14].

Погляди УПЦ МП на ідею створення в Україні єдиної Помісної церкви викривають звернення Священного Синоду УПЦ від 22 листопада 2006 року [28], звернення Священного Синоду Української Православної Церкви до єпископату, духовенства, чернецтва та мирян з приводу ініціатив щодо «надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні» від 18 квітня 2018 року [53], заява ВЗЦЗ Української Православної Церкви з приводу звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія щодо «надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні» від 21 квітня 2018 року [17] та заява архієреїв Української Православної Церкви, які прийняли участь в архієрейському засіданні 25 червня в Києво-Печерській Лаврі [20].

Методи та форми протидії УПЦ МП по створенню єдиної помісної церкви висвітлені також в постанові Собору єпископів Української Православної Церкви від 13 листопада 2018 року [45].

Офіційну позицію щодо надання Українській Церкві томосу та реакцію УПЦ КП на ворожі дії УПЦ МП містять синодальне звернення з питання утвердження в Україні єдиної Помісної Православної Церкви від 12 червня 2018 року [54] та заява прес-центру Київської патріархії про рішення Священного Синоду Константинопольської матері-Церкви та їхнє значення для Церкви в Україні від 12 жовтня 2018 року [19].

Процес створення ПЦУ відбивають комюніке Синоду Константинопольського патріархату від 29 листопада 2018 року [32] та комюніке Константинопольської Церкви від 11 жовтня 2018 року [33]. Одну з ранніх причин протистояння Московського та Константинопольського патріархату за вплив на Україні висвітлює заповіт патріарха УАПЦ Дмитрія [16].

Інформацію щодо протікання боротьби за православний вплив на Україні між Московським та Константинопольським патріархатом; методи та засоби, використані у цьому протистоянні надають матеріали Всеправославного собору на Криті 2016 року [31]; послання предстоятеля РПЦ патріарху Варфоломію у зв'язку з анти канонічними діями Константинопольського патріархату на Україні від 31 грудня 2018 року [43]; журнали засідання Священного Синоду РПЦ від 28 грудня 2018 року [15]; заява Священного Синоду РПЦ від 26 лютого 2019 року «Про положення Української Православної Церкви» [37], заява Синоду РПЦ від 8 вересня 2018 року [22] та заява Священного Синоду РПЦ у зв'язку з посяганням Константинопольського патріархату на канонічну територію Руської Церкви від 15 жовтня 2018 року [21].

Причини гальмування процесу становлення ПЦУ з початку 2019 року відбивають наступні звернення: звернення Священного Синоду ПЦУ «Щодо анти канонічних дій Почесного Патріарха Філарета і його оточення» від 28

грудня 2019 року [57]; звернення Патріарха Філарета: правда про собор у святій Софії 15 грудня 2018 року [27]; звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета щодо положення Українського Православ'я від 1 липня 2020 року [25]; звернення Архієрейського собору Української Православної Церкви Київського Патріархату з приводу діалогу з владою від 7 червня 2020 року [24].

Майже всі перелічені документальні джерела містяться на офіційних сайтах Церков. Такими є сайт Української Православної Церкви (Московського патріархату), сайт Російської православної церкви, сайт Української Православної Церкви Київського патріархату та сайт новоствореної Православної Церкви України.

Статистичні джерела представлені в даній роботі соціологічними опитуваннями та даними Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України. Соціологічні опитування центру Разумкова надають інформацію щодо конфесійної і церковної приналежності українців станом на січень 2020 року [35]. Дані, отримані соціологічною групою «Рейтинг» у 2018 році висвітлюють динаміку підтримки українцями УПЦ КП та рейтинг впливу УПЦ МП, УАПЦ і РПЦ [7].

У звіті Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України станом на 1 січня 2019 року надається кількісна характеристика громад, священнослужителів та храмів православних конфесій [50].

До дослідження був залучений *нормативно-правовий акт*. Це постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні» від 16 червня 2016 року [44]. В ній міститься відношення держави до необхідності існування в Україні єдиної Помісної Церкви; державна підтримка ідеї звернення до Константинопольського патріархату з

проханням надати автокефалії. Дана постанова репрезентована у вільному інтернет-доступі на сайті Верховної Ради України.

Цінним різновидом у розумінні позиції УПЦ МП є *періодичні джерела*, представлені у дослідженні номерами журналу «Вісника УПЦ». В цьому періодичному виданні розглядаються церковні рейдерства [67], зустрічі делегацій Московського та Константинопольського патріархату у Ялті [34] та Цюріху [41].

Інформативним та не менш цінним різновидом джерел, залучених до написання даної роботи є *усні джерела*, репрезентовані інтерв'ю духовенства православних конфесій з приводу надання томосу про автокефалію Українській церкві. Це, зокрема, інтерв'ю з предстоятелем УАПЦ Макарієм [49], інтерв'ю з архієпископом УПЦ КП Євстратієм [5], з митрополитами УПЦ МП Антонієм [36] та Софронієм [30].

Отже, можна зробити висновок про достатню джерельну базу, яка дозволяє розглянути передумови та хід процесу надання Помісного статусу Православній Церкві України, виділити етапи, простежити специфіку та форми взаємовідносин православних церков.

Методологічний інструментарій дослідження базується на загальноприйнятих у вітчизняній історіографії принципах наукового пізнання - історизму, об'єктивності, багатофакторності, системності, ціннісного підходу та соціального підходу. Принцип історизму дає можливість вивчати історичні події в їх динаміці, конкретно-історичній обумовленості. За допомогою даного підходу досліджено контекст становлення ПЦУ, її розбудови в умовах надання помісного статусу. Застосування принципу об'єктивності дозволило здійснити відбір та наукову критику джерел, спиратись лише на реальні історичні факти. Принцип системності та багатофакторності реалізується в дослідженні описуваних подій як цілісної картини з урахуваннями факторів, які вплинули на процес надання Томосу Православній Церкві України.

Ціннісний підхід простежується через визначення інтересів та ціннісних орієнтирів предстоятелів православних церков.

Принцип соціального підходу використаний в контексті розгляду процесу надання помісного статусу ПЦУ з урахуванням соціальних інтересів українського населення та форм їх вияву через протести, перешкоджання богослужінь, флешмоби, участь у хресних ходах тощо.

У процесі роботи використанні загальнонаукові методи дослідження – методи аналізу і синтезу, історичний та логічний метод, а також спеціально-історичні методи - історико-генетичний, історико-порівняльний та ретроспективний метод.

Історико-генетичний метод дає можливість проаналізувати процес розбудови ПЦУ у контексті Вселенського визнання. Історико-порівняльний метод використано при здійсненні порівняльного аналізу ставлення українських православних конфесій до створення ПЦУ, реакції на надання помісного статусу. Ретроспективний метод відобразився при вивченні внутрішньої та зовнішньої обрядовості в українському православ'ї, видів міжконфесійного спілкування, які збереглись до наших днів.

Комбіноване використання принципів, підходів і вище зазначених методів дослідження дало змогу дослідити особливості становлення Православної Церкви України у контексті Вселенського визнання.

Отже, історіографія з даної теми відображає лише деякі аспекти досліджуваної теми, що свідчить про відсутність поки що узагальнюючої праці з огляду на нещодавність описуваних подій. При розкритті проблеми надання помісного статусу ПЦУ переважне значення віддається джерельній базі, яка є достатньою для розгляду передумов та ходу процесу надання Помісного статусу Православної Церкві України, виділення етапів, специфіки та форм взаємовідносин православних церков. А використання методологічного інструментарію дало змогу вирішити поставлені дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ 2.

ПЕРЕДУМОВИ ДО СТВОРЕННЯ ПОМІСНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

2.1. Історичні обставини виникнення православних течій в Україні

Україна з давніх-давен була поліконфесійною державою, а отже виникнення православних конфесій відповідало тенденції релігійного плюралізму та тогочасним реаліям. Таким чином, за різних історичних обставин виникали православні течії, які існують й по сьогоднішній день.

Починаючи з 1686 року, коли Київська митрополія відійшла під юрисдикцію Московського патріарха, українська православна церква на довгі роки стала частиною Російської православної церкви (РПЦ). Таким чином, на території України постала іноземна православна течія - РПЦ, яка була повністю залежною від самодержавства частиною бюрократичного апарату імперії. Будучи уніфікованою в РПЦ, Українська церква втрачала свої національні особливості, які із застосуванням асиміляторської та уніфікаційної царської політики та завдяки зусиллям деяких осіб українського єпископату, нівелювались. Ця православна течія під назвою РПЦ на території України проіснувала до ХХ ст. і згодом в умовах незалежної України перетворилась на УПЦ МП або ж як її ще зараз називають РПЦвУ.

В умовах Українського національного відродження відбувається і національний рух українського духовенства (1905-1917 рр.), який ставить за мету популяризацію наболілих питань (автокефалія, повернення власних рис православ'я). Здобуття автокефалії стало можливим в часи Української революції 1917 року та розбудови власної Української держави. До складу Центральної Ради потрапили представники духовенства - протоієрей Н. Шараївський, священники А. Хоздицький, Г. Чернявський, П. Погорілко. Підтримали заклик на відокремлення Української церкви від Московського патріархату Українська партія соціалістів - самостійників, Українська партія соціалістів-федералістів, Українська демократично-хліборобська партія та ін. [111; 451-452].

В компромісному вирішенні церковного питання на засадах автокефалії Української Церкви був зацікавлений Гетьманат та Директорія. За Директорії прихильники автокефалії І. Липа та В.Чехівський отримали доступ до політичної влади обійнявши відповідні посади міністра віросповідань та прем'єр-міністра. Так почалась поступова розв'язка питання по створенню УАПЦ [111; 453-454].

Умовою для побудови власної автокефальної церкви (УАПЦ) була згода на це єпископату на церковному соборі. З метою організації та проведення такого всеукраїнського церковного собору в грудні 1917 року була створена комісія – Всеукраїнська православна церковна рада (ВПЦР). Через організаційні труднощі (зокрема і наступ більшовиків) та відсутність єдиного бачення церковного життя України, Собор постійно переносився або зривався. Таке трапилось із першою сесією всеукраїнського собору 7 січня 1918 року, коли прихильники Московського патріарха Тихона вступили в гостру дискусію з прихильниками автокефалії. Соборна рада оголосила перерву в роботі через наступ більшовиків, але встигла все-таки сформувати відповідні комісії (урядова, комісія українізації церкви та освіти, комісія єпархіального управління) [110; 129].

У травні 1918 року за підтримки уряду в Києві була створена комісія, у склад якої входили вчені богослови та прихильники автокефалії, зокрема Чехівський, Маричев. Діяльність соборів цієї комісії теж виявилась провальною, що було обумовлено значною представленістю на соборах духовенства реакційного та русифікаційного складу. На першому Соборі в червні 1918 року консервативна частина духовенства виключила зі свого складу проавтокефально налаштованих [109;459].

Комісія підготувала проект організації управління Української церкви, яка ставала автономною частиною РПЦ. Однак засади автономії нищились запропонованими в документі тезами. Так, пропонувалось затвердження патріархом РПЦ митрополитів та єпископів Української Церкви; Московському патріарху надавались права вищого апеляційного суду над

українським духовенством, права на затвердження скликань Церковних Соборів Української Церкви, організацію вищого церковного управління Української Церкви [109;460]. Такий вигляд організації Української Церкви мав у своїй меті гальмування процесу отримання автокефалії Церквою, який був необхідною складовою розбудови Української держави.

Українська державна влада розцінила це як порушення державних інтересів. А тому на Соборі міністр ісповідань Олександр Гнатович Лотоцький висловив від імені уряду заперечення даного проекту, наголосивши на необхідності існування в незалежній Українській державі автокефальної Церкви під головуванням київського митрополита та в канонічному зв'язку з іншими Православними Церквами світу [110;133].

У зв'язку з відмовою РПЦ визнати автономію Української православної церкви 1 січня 1919 р. Директорія видала «Закон про верховне управління Української Православної Автокефальної Синодальної Церкви», в якому оголошувалось позбавлення залежності Української Церкви від Московського патріархату, про засоби внутрішнього церковного управління та про ступінь залежності новоутвореної церкви від влади.

Однак, новоутворена церква не могла існувати без канонічно висвяченої ієрархії. Тож майже відразу розпочинаються активні пошуки кандидатів. ВПЦР зверталась із проханням надати ієрарха, який допоміг би здійснити поставлену мету, до Грузинського та Константинопольського патріархів. Перший нічого не відповів, а другий 6 березня 1920 року надіслав відмову.

У грудні 1920 року ВПЦР також зверталась до ієрархів РПЦ – єпископа Антоніна (Грановського) та архієпископа полтавського Парфенія, які також відповіли відмовою [111;454-455].

Посилаючись на практику церкви апостольських часів та давньої Олександрійської церкви, УАПЦ обійшла соборною висвятою своїх представників духовенства в єпископат на Першому всеукраїнському церковному соборі 23 жовтня 1921 року. У ході собору були висвячені

кандидати до єпископату та протоієрей Василь Липківський отримав сан митрополита Київського та всієї України УАПЦ [66].

Остаточне утворення УАПЦ можна пов'язати із 30 жовтнем 1921 року. Саме тоді в св. Софії в Києві пройшов Всеукраїнський православний собор. На порядку денному були розглянуті наступні питання:

- 1) Відродження УАПЦ
- 2) Створення власної ієрархії та обрання керівництва (патріархом було обрано протоієрея Василя Липківського)
- 3) Внутрішній устрій
- 4) Визнання недійсним та аморальним передання Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріарха 1686 року
- 5) Введення української мови в богослужіння [104;287].

Отже, можна сказати, що на соборі через довгі роки під порядкуванням РПЦ постала УАПЦ.

Оскільки в складі УАПЦ не було канонічно висвяченого духовенства, церква не визнавалася іншими православними течіями. УАПЦ не вдалось довго протриматись на офіційному рівні. Церква зазнала утисків з боку комуністичної влади: були створені перешкоди в реєстрації її статуту, духовенство стали переслідувати. Під тиском влади УАПЦ вимушена була піти на саморозпуск в січні 1930 р. рішенням III Всеукраїнського православного собору. Почалося масове закриття парафій і до кінця 1936 року не залишилось жодної. Другого відродження УАПЦ зазнала лише в 1989 році [66].

Автокефальний рух у 20-х рр. на Україні відбувався декількома шляхами. Один із шляхів ми простежили вище – шлях постанови УАПЦ. Однак в цей же час відбувається постанови декількох інших православних течій.

Так, у 20-х рр. створюється та просувається у власних інтересах радянською владою церква обновленців – «Жива церква». В жовтні 1923 року в Харкові на обновленському помісному соборі була утворена

Українська синодальна церква (в травні 1925 року перейменована в УПАЦ) на чолі з митрополитом Пименом Пеговим. Обновленці розглядали УАПЦ як споріднену течію і навіть були спроби об'єднання, які, однак, не увінчалися успіхом.

В лютому 1925 року на основі братства «Церква жива», яке діяло при УАПЦ за підтримки радянської влади окремо постала Діяльно-Христова Церква (ДХЦ). Це відгалуження було створене з метою послаблення УАПЦ. Після втрати державної підтримки в 1927 році ДХЦ знову влилась в УАПЦ та згодом у її складі зазнала переслідувань з боку радянської влади.

В червні 1925 року в місті Лубни ініціативою згори та за підтримки невдоволеної частини духовенства УАПЦ нетрадиційними висвяченнями Василя Липківського була утворена нова конфесія – Братське об'єднання парафій Української автокефальної православної церкви (БОП УАПЦ). Очолили нову церкву архієпископ Іоаникій та єпископи Феофіл (Булдовський), Павло (Погорілко), Сергій (Іваницький), Сергій (Лабунцев). Новопостала течія оголосила боротьбу з РПЦ та УАПЦ. Однак, вже згодом, Церква втрачає свою популярність та державну підтримку. В 1937 році вона була ліквідована [104;503-505].

Нова хвиля відродження УАПЦ та утворення сучасних православних течій відбулась наприкінці 80-тих- на початку 90-тих рр. з демократичними перетвореннями в Україні. Ідея по відновленню УАПЦ була виголошена ще в 1989 році. Так, у своїй промові на установчому з'їзді Товариства української мови ім. Шевченка, що відбувався 15 лютого 1989 року в Києві, священник Богдан Михайлечко висловив думку про байдужість РПЦ до долі українського народу і про необхідність побудови власної Церкви [66].

З ціллю відновлення УАПЦ в лютому 1989 року був створений ініціативний комітет на чолі з Б. Михайлечко. Так, за сприяння ініціативного комітету 19 серпня 1989 року у Львові почала діяти перша парафія УАПЦ, а 11 жовтня утворено було Церковну Раду УАПЦ, яку очолив священник

Володимир Ярема. Церковна Рада узгодила умови прийому в лоно УАПЦ парафій і священників, серед яких були наступні:

- Соборність Церкви, її незалежність від держави
- Осуд актів 1686 року про передання Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріархату
- Реабілітацію ієрархії на чолі з Василем Липківським

20 жовтня 1989 року у Львові проходить собор УАПЦ у складі священників та прихильників Церкви. Собор проголосив відродження Української автокефальної православної церкви [66].

Остаточне затвердження рішення про відродження УАПЦ відбулось на першому Всеукраїнському соборі УАПЦ в Києві 5-6 червня 1990 року. Собор ухвалив важливі організаційні моменти Церкви, Церковний Устав, основні напрями розвитку УАПЦ та заочно обрав патріархом митрополита Мстислава (Скрипника) та предстоятеля УАПЦ в діаспорі. Також на соборі було вирішено:

- створити Львівсько-Галицьку митрополію та дві архієпископії – Тернопільську та Івано-Франківську,
- вважати неканонічним приєднання Київської митрополії до Московського патріархату 1686 року
- вважати недійсним рішення Другого Всеукраїнського собору УАПЦ 1927 року про самоліквідацію
- відновити діяльність монастирів та повернути церкви, які були насильно вилучені в 30-40-х рр. (для цього звернутись до уряду з проханням про передачу храмів під юрисдикцію УАПЦ)
- відкрити духовні семінарії у Києві, Львові, Івано-Франківську
- утворити при патріархії закордонного, видавничого, господарського та пенсійного відділів [8]

Вже 18 листопада 1990 року в Софійському соборі міста Києва відбулася інтронізація Патріарха УАПЦ.

Будучи не в змозі стримувати процеси творення національних церков, в тому числі і на Україні РПЦ йде на деякі поступки. Так, у відповідь на створення УАПЦ та розуміючи, що втрачає свої лідируючі позиції і вплив на Україні Російська Православна Церква влаштує Архієрейський собор 30-31 січня 1990 року. На соборі було прийнято «Положення про екзархати», в якому підлеглі РПЦ єпархії на території України перейменовувались в Українську Православну Церкву (УПЦ) та отримували уявну незалежність. Насправді ж це були косметичні поступки, деяке розмежування повноважень УПЦ (МП) та РПЦ. Однак, УПЦ все одно підпорядковувалась Московському патріархату. Всі постанови перейменованої структурної ланки на Україні набували чинності лише після їх розгляду Священним Синодом Московського патріархату. Так само РПЦ залишила за собою право затверджувати на посаду архієреїв УПЦ МП [93;65].

Першим предстоятелем УПЦ МП став Філарет (Денисенко). Він позитивно сприйняв надання незалежності церкві та висловив здогадку, що таким чином УПЦ повертається до становища, яке було в Київській митрополії до возз'єднання з Московським патріархатом [126; 488-489]. Однак, насправді статус церкви залишався незатвердженим до січня 2009 року.

Тут також варто зазначити про намагання Московського патріархату зберегти свої позиції в Україні і шляхом заяви Священного Синоду РПЦ від 22 жовтня 1991 року. В ній, зокрема, зазначалось, що межі Патріархату не обов'язково повинні збігатись з державними кордонами. Такі дії пояснювались тим, що визнання реальної автокефалії загрожувало Московському патріархату втратою 7 тис. храмів із 12 тис., що знаходились під його юрисдикцією [126; 492-493]. Таким чином, це не знищило прагнення до самостійної української церкви, незалежної від РПЦ [29].

Тому ще 1-3 листопада 1991 року відбувся Помісний собор, на якому було затверджено рішення звернутись до Московського патріарха про надання Українській православній церкві автокефалії та визнання як

рівноправної серед інших, тобто унезалежнення задля уникнення розколу [46]. Однак Московський патріарх затягував вирішення питання, хоча звернення відбувалось неодноразово (звертався з таким же проханням і Леонід Кравчук). Коли ж діло доходило до розгляду посталої проблеми, як у випадку на Архієрейському соборі РПЦ в Даниловому монастирі в Москві 31 березня - 5 квітня 1992 року, вона відкидалась на подальший розгляд на наступному Помісному соборі РПЦ [42]. Окрім того, митрополит Філарет був усунутий від керівництва УПЦ рішенням Синоду РПЦ 6-7 травня і позбавлений священного сану, а також відбувся Харківський собор 27-28 травня та Житомирський 30 квітня, які затвердили попередні рішення Синоду РПЦ [85]. Це все, як вважається, і спровокувало виникнення Української православної церкви Київського патріархату 25-26 червня 1992 року на Всеукраїнському православному соборі. На цьому соборі частина духовенства УАПЦ об'єдналась з частиною духовенства УПЦ МП. Собор підтвердив обрання митрополита Мстислава патріархом новоствореної Церкви. Під цим актом вже виділялись амбіції і розрахунки митрополита Філарета по очолюванню УПЦ КП. Спершу, щоб заручитись підтримкою більшості духовенства УАПЦ та УПЦ МП для утворення Київського патріархату Філарету Денисенко необхідно було поставити на посаду патріарха особу, яка буде формально очолювати нову Церкву та стане прикриттям втіленню «філаретівської мрії». Реальне управління в дійсності ж від самого початку концентрувалась в руках сірого кардинала – Філарета. Розуміючи справжній стан речей, патріарх Мстислав (Скрипник) висловив незгоду з об'єднавчим собором та вже в грудні 1992 року відновив діяльність УАПЦ. На посаду керуючого справами патріарху було призначено архієпископа Петра (Петруся). Згодом – в жовтні 1993 року ще одна частина кліру УАПЦ відділилась від УПЦ КП, назначивши свого першоієрарха – єпископа Дмитрія (Володимира Ярему). Діяльність УАПЦ була відновлена повністю [93;85-86].

У цьому ж році патріархом УПЦ КП був обраний архієпископ Володимир (Романюк), а через два роки - у жовтні 1995 р. главою церкви став Філарет. У знак спротиву обранню патріархом Філарета від УПЦ КП на користь УАПЦ відділилась значна кількість громад.

Можна сказати, що створення розгалуженої церковної структури Київського патріархату супроводжувалось владними амбіціями митрополита Філарета та Московського патріарха, неприязню до кандидатури Філарета Денисенка з боку великої кількості осіб духовного сану.

Досить тривалий проміжок часу (аж до утворення ПЦУ) український уряд підтримував саме цю Церкву. Вплив на підтримку УПЦ КП справило розуміння необхідності мати в Українській державі незалежну від Московського патріархату Церкву, на роль якої підходив Київський патріархат.

Протягом всієї історії незалежної України бачимо наступну географію православних конфесій: УПЦ КП була сконцентрована в Центральній та Західній Україні, УАПЦ – на Західній Україні, УПЦ МП – здебільше на Сході та Півдні України [7].

В умовах російської агресії та новітньої російсько-української війни, з посиленням західноєвропейської орієнтації України пов'язане постання нової православної конфесії – ПЦУ.

15 грудня 2018 року був проведений Об'єднавчий Собор, де, по суті, утворилась Єдина Помісна Церква з єпископату УПЦ КП, УАПЦ та частини духовенства УПЦ МП. Затверджений був статут та обраний предстоятель цієї церкви. Ним став митрополит УПЦ КП Епіфаній [107]. Однак, постання цієї православної течії на сьогодні перешкоджається діями Філарета по відновленню УПЦ КП та діями РПЦвУ.

Отже, бачимо збереження традиції поліконфесійності в Україні. На сьогоднішній день існують наступні православні конфесії: УПЦ МП, УПЦ КП та ПЦУ (в її склад увійшла УАПЦ). За даними соціологічного дослідження Центру Разумкова на січень 2020 року до вірних ПЦУ відносили

себе 34% українців, а частка вірних УПЦ МП склала 13,8%. Більшість вірних ПЦУ сконцентрована на Західній (42,2%) та в Центральній (41,3%) Україні [35].

Можна виділити наступні чинники виникнення православних конфесій в Україні:

- 1) національний чинник (необхідність створення національної церкви, відновлення національних традицій)
- 2) геополітичний чинник, який полягає в амбіціях РПЦ на території України та протидії впливу Росії шляхом створення ПЦУ
- 3) західноєвропейський вектор розвитку України та російська агресія як передумова утворення ПЦУ
- 4) державно-урядовий чинник (державна підтримка тієї чи іншої конфесії у власних інтересах або ж в інтересах країни)
- 5) амбіції очільників Церков та міжконфесійне порозуміння
- 6) демократизація суспільства 80-90 рр. ХХ ст. та незалежність України, які створили сприятливі умови для відродження і появи нових православних течій

Аналіз обставин виникнення православних течій в Україні дає можливість зробити висновки, що створення єдиної національної церкви неможливе з огляду на вищезазначене, а також на довготривалу традицію релігійного плюралізму.

2.2. Специфіка внутрішнього устрою та зовнішньої обрядовості православної церкви в Україні ХХ-ХХІ ст.

Православні конфесії є одними з найдавніших та найбільших за кількістю віруючих в Україні станом на 2020 рік. Вони об'єднують близько 18 тис. громад і репрезентовані Православною Церквою України, Українською православною церквою Київського патріархату, яка виникла в 1992 р., Українською православною церквою Московського патріархату (виникла у 1990 році) та Українською автокефальною православною церквою, що була

відроджена в 1989 році (нині входить в склад ПЦУ).

Із демократичними віяннями, переорієнтацією свідомості мільйонів людей у ці роки змінюється і сама релігійна мережа в Україні. На 1991 рік сукупна кількість громад УПЦ МП та УАПЦ становила близько 7 тис. і ця кількість неухильно зростає вже з появою УПЦ КП. Так на 2004 рік кількість громад цих православних конфесій становить 15 064, на 2013 рік – 18 738 [105; 9-10].

Найбільшою за кількістю громад була Українська православна церква Московського патріархату. Станом на 01.01.2019 року вона мала 12 437 громад. Другою за чисельністю була Українська православна церква Київського патріархату, яка мала 5363 громад. І останньою за чисельністю громад була УАПЦ – 1 171 [50]. Стан речей змінюється у зв'язку із процесом надання ПЦУ помісного статусу, яка стала продовжувачем УПЦ КП та УАПЦ по відновленню втраченої специфіки українського православ'я.

Українське православ'я – це особливості національної духовності, релігійних традицій українського етносу. На сьогоднішній день існує багато закидів з боку російського духовенства, що української церкви з її самобутністю ніколи не існувало. З огляду на це, виникає необхідність простежити специфіку українського православ'я.

Зародження самобутності української православної церкви відбувається ще в період піднесення Київської Русі (тобто в XII ст.) і остаточно формується в XVII ст. Вона проявляється в організаційно-структурній, літургійній, обрядовій, церковно-правовій та архітектурній сфері. Українському православ'ю притаманні такі риси як релігійний синкретизм, тобто двовір'я, демократизм церковного управління (соборноправність), своєрідне прочитання богослужбових текстів, зближення із західною культурою християнства, віротерпимість та відкритість до інших релігійних вірувань, раціоналістичне сприйняття християнського вчення, доволі раннє книгодрукування, власні традиції в духовній музиці та співах, в

формах церковних споруд та іконописі, незалежність від світської державної влади. Розглянемо ці особливості більш докладно.

Перша риса – релігійний синкретизм проявляється у поєднанні язичницьких звичаїв з традиціями візантійського християнства. Самі ж традиції візантійського християнства, адаптуючись до нових умов, перероблялись – вносились місцеві корективи. Деякі язичницькі свята і обряди зливались з православними, у результаті чого з'явився культ Покрови Богородиці, який перебрав на себе функції богині родючості Мокоші. Інший приклад – поєднання дохристиянського культу П'ятниці і християнської святої Параскеви [135; 60-61]. Також язичницькі уявлення про богів поєднувались з християнськими уявленнями про Святих. Так, Перуна заступив Ілля Громовержець, святий Власій – Велеса тощо [135; 69].

Для українського православ'я характерний власний прояв народної обрядовості та вшанування святих. Доказом в цьому плані є святкування Винесення Чесного Дерева (Маковей), Спасу, Трійці (Зелені свята), Великодня, Водохрещі та ін. Зокрема, це запалення страсної свічки у Великий четвер і традиція нести її з вогнем додому; обряд освячення верби у Вербну неділю, квітів на Зелені свята, овочів та обжинкових вінків на Спас. Культ води залишився в окропленні нею і в самому святі Водохрещі. В Україні святкуються також свята, яких немає у візантійській практиці. Це стосується святкування перенесення мощів св. Миколи до м. Барі, перенесення мощів Бориса і Гліба 24 (6) серпня, днів пам'яті князя Володимира 15 (28) липня, освячення Десятинної церкви, вигнання турків від стін Почаївського монастиря, тощо [106; 124-125].

Українською специфікою можна назвати також здійснення хрещення та хіротонії, які робились масово. Наприклад, архієпископ Л. Баранович висвячував по 10 і більше священиків на одній літургії і це вважається цілком правомірним. Щодо хрещення, то в Україні воно проводилось шляхом обливання, коли в Росії – шляхом занурення. Своєрідність виявлялась і у

вшануванні національних святинь – собору Чернігівських, Волинських, Києво-Печерських святих, Почаївського образу Божої Матері [103;27].

Одна з головних рис українського православ'я є демократизм церковного управління або соборноправність. Це такий устрій церкви, де церковним життям керують усі її члени: ієрархія, духовенство, миряни. Тобто віруючі приймають активну участь у справах церкви (обрання кандидата на церковну посаду, побут духовенства, висвячення, навчання). Організація церковного життя відбувається на засадах колегіального, спільного вирішення справ на всіх рівнях. Навіть єпископат обирався не тільки духовенством, а також і народом [103;26]. Так, українське православ'я формувалась на засадах виборності, відсутності жорсткої централізації в церковній ієрархії. Традиція, розпочата в XII ст. діяла і на більш пізніх етапах. В соборі 15 листопада 1415 році, скликаному в Новгородку для обрання Київського митрополита, окрім духовенства, беруть участь і миряни. А собор 1589 року, який проходив в Тернополі взагалі був скликаний на домагання мирян [133;136-137]. Існує також факт, що у XVII ст. через відсутність мирян саме духовенство визнало церковний собор недійсним.

Соборноправність не була повністю знищена після підпорядкування Московському патріархату в 1686 році. Законодавство, яке обмежувало демократизм церковного управління, повинно було рахуватись з даною рисою українського православ'я. Так, в XIX ст. підтвердженою є практика «приговорів» церковних громад, які наділяють повноваженнями духовенство цієї парафії. В обов'язки цього духовенства входило звернення до місцевого єпископа з проханням поставити на посаду очільника парафії вже вибраного громадою кандидата [108;74].

В Українській церкві священик міг здійснювати службу за диякона, а також за архієрейським чином. Священики давали розлучення без єпископа, вінчали до чотирьох разів. Такі широкі повноваження духовенства були характерною рисою саме України і свідчили про демократизм та децентралізацію в церковному управлінні [133; 353].

Своєрідне прочитання богослужбових текстів виявилось в тому, що написані церковнослов'янською мовою тексти передавались згідно із розмовною практикою (тобто рідною мовою). Читання Євангелії священником української церкви велося обличчям до мирян, а не до віттаря. Відразу ж після його прочитання виголошувалась проповідь [106;124].

Характерною рисою українського православ'я є його наближеність до західної культури християнства, віротерпимість та відкритість до інших релігійних вірувань. Вона формувалась завдяки католицьким та протестантським впливам. Показовим у цьому плані було поширення молитви зі згадуванням західних святих, перейняття культу Пресвятої Діви Марії. Цьому зближенню із заходом та формуванню віротерпимості в значній мірі сприяло вдале географічне розташування, книгодрукування, місіонерська діяльність, а також покатоличення в литовсько-польський період [103; 22]. Однак ця риса почала формуватися ще в XII ст. Так вже тоді грек Теодозій стидив киян за те, що ті з похвалою відзивались про інші віри. Іншим прикладом може служити присяга пінської шляхти, складена Хмельницькому в 1657 році, де наголошувалось на обстоюванні свободи обох вір – католицької і православної [133; 150-151].

Раціоналістичне сприйняття християнського вчення сформувалось в епоху бароко і характеризувалось відсутністю релігійного фанатизму. Таке сприйняття та гуманістичні ідеї набули свого поширення завдяки розвитку книгодрукування, яке на українських землях з'явилося раніше, ніж на російських.

Власні традиції мало українське православ'я в духовній музиці та співах, які характеризувались поєднанням візантійських елементів та приспівувань місцевого населення на власній мові. Система українського співу була одноголосною і тільки в XVI ст. змінюється багатоголоссям (впливи католицизму) [135; 46-47]. Осередком такого співу, який іноземці прозвали «київським наспівом» була Києво-Печерська лавра. Особливою

була і манера дзвонити в дзвони. Якщо в Україні розкачували самі дзвони, то в Росії лише язики [106;126].

Самобутні форми характерні і для української церковної архітектури. Особливістю храмовбудування на українських землях була багатокупольність та тризрубна система. Церкви мали таке ж покриття, як і зимові хати. Хрести прикрашались у вигляді зірок, місяця, сяйв; не було фронтонів та орнаментів. Однак, існували монументальні розписи (з XVII ст.) та багатоярусні іконостаси, які характеризувались багатством різьби. Українські дзвіниці мали вигляд замкової вежі княжих часів.

Сам український церковний стиль має такі прикмети, як:

- ✓ простота, відсутність прикрас у зовнішньому вигляді церков;
- ✓ відсутність фасаду;
- ✓ своєрідність, індивідуалізація будови;
- ✓ кожен зруб – самостійна вежа;
- ✓ вхід до церкви робився знадвору, без сходів і ганків.

На українську архітектуру також вплинули західні традиції. Зокрема, саме таким чином з'являється стиль Мазепи. Стиль є синтезом західноєвропейських барокових та українських традицій. Яскравими прикладами цього стилю є Братська Богоявленська церква та церква Великого Миколи в Києві, Покровський собор у Харкові. Однак, з підпорядкуванням Московському патріархату настає доба обмосоквлення, яка позначилась на насадженні в українську церковну архітектуру московських цибуль, чванькуватих дзвіницями і багатих зовнішніх прикрас [133; 329-338].

Щодо іконопису, то для українських традицій були характерні вільне трактування іконографічних канонів, тривимірність, пряма перспектива, переважання золотого, порфірового та блакитного кольорів, реалістичність [103; 29-30]. Остання проявлялась в змальовуванні лик святих із рисами місцевого населення, у місцевому одязі. Тобто змалювання тодішнього українського життя. Так, наприклад ікона Володимира, Бориса і Гліба є

портретом батька і двох синів, які зображені із козацькими шаблями). Священні особи і події проглядаються на тлі українських краєвидів (наприклад на фоні садка, хатньої обстановки) [133; 341-343]. Коли для візантійської та російської традиції характерне схематичне подання образу та його відособленість від світу.

До специфіки українського православ'я дослідники зараховують також незалежність церкви від світської влади. Адже в Україні не приживались втручання у справи церкви інших сил, як це було характерне для візантійського та російського церковного середовища.

Однак, майже всі риси, які сформувались до XVII ст. протягом 200-літньої асиміляції в межах Російської імперії були приглушені, а деякі взагалі стерті. Українських священників і мирян перехрещували, заборонено було дотримуватись у богослужінні давніх звичаїв, проповідувати в церкві, будувати церкви в українському архітектурному стилі (указом Павла I від 1800 року). А після впровадження Валуєвського циркуляру була введена заборона проповідувати українською і заборонений був український церковний спів. Далі ж було заборонено українські церковні тексти і запроваджено систему обсадження церковних посад в Україні росіянами [133; 234-240].

Отже, закидання, що української Церкви як такої не існувало є невиправданим. Українське православ'я має свої самобутні риси з їх багатовіковою традицією, які, однак, були втрачені з підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році. До того ж питання специфіки є актуальним в наші дні, коли все більше зростають тенденції до повернення втраченої самобутності. Зокрема, такі тенденції проявлялись в намаганні розбудувати власну канонічну українську Церкву – Київського патріархату. Завдяки створенню даної структури відбулось часткове повернення до ведення богослужінь церковнослов'янською та українською мовами, та до деякої соборноправності (миряни повинні були допомагати священикам в їх пастирських трудах)

Нині ж повернення специфіки простежується на прикладі розбудови ПЦУ, в статуті якої закріплений принцип соборноправності.

2.3. Відмінності українського православ'я від російського у XX-XXI ст.

На сьогоднішній день існує багато закидів з боку російського духовенства, що української церкви з її самобутністю ніколи не існувало, що українська церква є частиною російської. Це пов'язано з тим, що у процесі історичного розвитку українське православ'я зазнало впливу російського колоніалізму та асиміляторської політики, що стирало межі між двома Церквами. З іншого боку, ми можемо також побачити тенденцію до привласнення росіянами української історії релігії своєму народові, запозичення певних особливостей зовнішньої та внутрішньої обрядовості з української церкви. З огляду на це, виникає необхідність простежити відмінності українського православ'я від російського та розвінчати ідею релігійного «руського миру».

Українське та російське православ'я мають спільну догматичну основу, єдине віровчення, запозичене та запроваджене з Константинополя. Однак, при цьому кожна з церков має свою національну специфіку, яка проявилась в обрядово-культурній сфері. Ця специфіка виникла в результаті включення у православне віровчення елементів місцевої культури, традицій та обрядів, які дають підставу говорити про національну церковну відмінність.

Основною відмінною рисою російського православ'я від українського є підпорядкованість державі. Так, коли в Росії Церква є служницею політики, в Україні політика є помічником Церкви. Доказом наведеної тези є діяльність колишнього президента України Петро Порошенко, який посприяв вирішенню міжправославного конфлікту [173;10]. 19 квітня 2018 року він звернувся до Вселенського патріарха з проханням надати Томос про автокефалію Православній Церкві в Україні. Підтримала рішення президента і Верховна Рада [44]. Підтвердженням вищезазначеного щодо

підпорядкованості російського православ'я інтересам політики є пропагування «русского миру», який нав'язує Путін Україні та Білорусі, вищим кліром Московського патріархату. Зокрема, було впроваджено супутні поняття «русского миру», як «духовні скріпи», «православний патріотизм». У вересні 2012 року РПЦ виступила з ініціативою збору підписів за проведення всенародного референдуму про возз'єднання Росії, Білорусі та України. Ця акція розглядалася як один із кроків на підтримку російського політичного курсу в напрямку інтеграції на пострадянському просторі навколо Росії [56].

Для підтвердження доктрини «русского миру» російські духовні діячі привласнили українську історію релігії, яку вони висвітлюють як спільну. Так, християнство прийшло на «русскую землю» в 988 році, коли Росії не було і в помині, навіть Московського царства не існувало. Таким чином, історія російського православ'я навмисно устарінюється, щоб показати наступну характерну рису російського православ'я, яке відрізняє його від українського. Це месіанізм – ідея богообраності Росії і пов'язана з нею теорія «Москви як третього Риму», висунута митрополитом Зосимою в 1492 році. Концепція використовується понині російськими першоієрархами у суперництві за лідерство в православному світі [147;60].

Російське православ'я в умовах новітньої російсько-української війни проявило ще одну свою особливу і водночас негативну рису – мілітаризм. Так, у російському православ'ї існує твердження, що російський солдат - це христоробивий воїн. Тому російське духовенство залюбки освячує його зброю. Яскравий приклад тому - це священник УПЦ МП, який 10 липня 2014 року благословляє російського полковника Ігоря Гірка (Стрелкова), що на той момент був одним з очільників угруповання «ДНР». Такий же приклад може бути наведений щодо ЛНР, коли 4 листопада 2014 року митрополит Луганський і Алчевський УПЦ МП благословляє Ігоря Плотницького - колишнього очільника угруповання «ЛНР» [160].

Однією з відмінних ознак українського православ'я є соборноправність. Це такий устрій церкви, де церковним життям керують усі її члени: ієрархія, духовенство, миряни. [103;26]. Так, українське православ'я формувалась на засадах виборності, відсутності жорсткої централізації в церковній ієрархії, на відміну від російського православ'я. [133;136-137]. Соборноправність була знищена після підпорядкування Московському патріархату в 1686 році.

Ще одну характерну особливість, яка дозволяє розрізнити українське та російське православ'я, помітив відомий український історик та етнограф Микола Костомаров. Він зазначав, що для українців в православній вірі головне – моральна суть, коли для росіян – зовнішня форма. Аргументами на користь цієї тези у Костомарова слугують суперечки щодо обрядів в російському та відсутність таких в українському православ'ї. Так, в Новгородському літописі під 1476 роком можна прочитати про спір щодо правильного вимовляння: «О Господи помилуй» або «Господи помилуй» [171]. Ще одним підтвердженням даної тези є поява в середині XVII ст. старовірів або старообрядців через богослужбову реформу 1653 року патріарха Никона. Зокрема, патріарх намагався запровадити у російський церковний вжиток київський милозвучний спів [109;346]. Будь-які зміни обряду, навіть оголошені патріархом, наштовхувались на спротив значної частини кліру та мирян. Таким чином, реформа Никона спричинила розкол в російському православ'ї.

Характерною рисою українського православ'я є віротерпимість та відкритість до інших релігійних вірувань, в той час як російському православію це не властиво. В українському православ'ї ця риса формувалась завдяки католицьким та протестантським впливам. Показовим у цьому плані було поширення молитви зі згадуванням західних святих, перейняття культу Пресвятої Діви Марії. [103; 22]. Російське ж православ'я відступає від віротерпимості та відкритості, прагнучи зберегти зовнішні форми візантійської ортодоксальності.

Відмінності можна побачити і у внутрішній обрядовості. Так, українською специфікою є здійснення хрещення - в Україні воно проводилось шляхом обливання, коли в Росії – шляхом занурення. [103;27]. Різною була і традиція прочитання богослужбових текстів. Вона виявилась в тому, що читання Євангелії священником української церкви велось обличчям до мирян, а не до вітвара, як це було прийнято в російському православ'ї. [106;124].

Іншою відмінністю була манера дзвонити в дзвони. Якщо в Україні розкачували самі дзвони, то в Росії лише язики [106;126].

Щодо іконопису, то для українських традицій були характерні вільне трактування іконографічних канонів, тривимірність, пряма перспектива, переважання золотого, порфірового та блакитного кольорів, реалістичність [103; 29-30]. Коли для російської традиції характерне схематичне подання образу та його відособленість від світу.

Принципова різниця вбачається і в церковній архітектурі. Особливістю храмобудування на українських землях була багатокупольність та тризрубна система. Хрести прикрашались у вигляді зірок, місяця, сьйв; не було фронтонів та орнаментів. З підпорядкуванням Московському патріархату настає доба обмосоквлення, яка позначилась на насадженні в українську церковну архітектуру московських цибуль, чванькуватих дзвіницями і багатих зовнішніх прикрас [133; 329-338].

Найкращі здобутки російського православ'я були витвором не власного внутрішнього розвитку, а результатом українського впливу. Наприклад, не випадковими є факти, що «старчество» Оптінської пустині почалося із киянина Паїсія Величковського, російська релігійна філософія – із Григорія Сковороди [171].

Поступово асимілюючи та стираючи характерні риси українського православ'я, російська Церква вбирала деякі в себе. Таким чином, виявилось, що між двома Церквами є спільними деякі риси. Наприклад, як результат асиміляції, в українських православних мирян з'явилась риса –

обрядовіство, характерна раніше для російського православ'я. Вона полягає в тому, що незважаючи на неглибоке знання змісту певних обрядів, православні намагаються дотримуватись їх [137;76].

Отже, проаналізувавши всі відмінності, можна з впевненістю казати про існування двох окремих Церков – російської і української, які не мають нічого спільного, окрім колоніального минулого. Сьогодні активно йде скидання українським православ'ям набутого в імперській період «російського одягу», повернення власних особливостей. А тому, абсурдними є натяки на існування релігійного «руського миру» через спільність лише одного періоду державної історії.

2.4. Перебіг та підсумки міжправославних конфліктів в Україні 20-х і 40-х рр. XX ст.

З огляду на рух за автокефалію української церкви за часів визвольних змагань, відбувається постання нових структурних одиниць, які поглиблюють інституційний розкол в українському православ'ї та вступають в гострі конфлікти.

Панівною церквою в цей час на Україні залишалась РПЦ, так як утримувала найбільшу кількість громад. В 1921 році Церква отримала від патріарха Тихона статус українського екзархату через призначення на посаду екзарха архієпископа Гродненського Михаїла (Єрмакова). Створення українського екзархату було спробою утримання впливу РПЦ на Україні та послужило причиною подальшого розколу.

В жовтні 1921 року на Всеукраїнському церковному соборі в Києві проавтокефально налаштоване духовенство, яке було незадоволене статусом екзархату, проголосило створення Української автокефальної православної церкви [104;501].

Також, в 20-х рр. створюється та просувається у власних інтересах радянською владою церква обновленців – «Жива церква». В 1923 році в

Харкові на обновленському помісному соборі була утворена Українська синодальна церква на чолі з митрополитом Пименом Пеговим [104;504].

Через два роки після цієї події ініціативою згори та за підтримки невдоволеної частини духовенства УАПЦ нетрадиційними висвяченнями Василя Липківського було утворена нова конфесія – Братське об'єднання парафій Української автокефальної православної церкви (БОП УАПЦ) [104;507].

Постання нових православних структур віддзеркалило міжконфесійний розлом в українському православ'ї та стало подальшим фактором між православних конфліктів.

Найбільш характерними джерелами міжправославних конфліктів в цей час, як і в подальші роки стали переходи громад з РПЦ в лоно обновленців та УАПЦ, боротьба за храми, звернення до владних інституцій, засудження дій один одного та наклепи, притягнення до відповідальності, тощо.

Так, після проведення служби автокефальною УПЦ в Софійському соборі, 29 червня 1919 року російський причет намагався притягнути до відповідальності сімох духовних осіб на чолі з Липківським [82;87]. Схожу аналогію бачимо в травні 2018 року в діях УПЦ МП щодо духовенства, яке підтримало ідею автокефалії. Проти них (зокрема і проти Олександра Драбинка, який висловлював свою прихильність до автокефалії) були запроваджені санкції – позбавлення сану, виведення зі складу постійних членів Священного Синоду [13].

Конфлікти щодо приналежності храмів та здійснення богослужіння в них також мали місце протягом всього періоду існування церков. Так, напередодні Великодніх свят 1920 року така суперечка виникла між двома конфесіями щодо Софійського собору. Траплялись однак і рідкі випадки, коли відбувалась спільна служба УПЦ та тихонівців. Так 26 лютого 1920 року на справлення Шевченківське свята відбувалось богослужіння українського духовенства, куди на прохання ВПЦР завітав тихоновець,

ректор Київської Духовної Академії - Василій Богдашевський. Він очолив панахиду по Шевченкові [82;83].

З постановам у 1921 році УАПЦ здійснювалась вимушена спроба налагодити діалог з представниками РПЦ в Україні задля висвячення єпископів, в тому числі велися розмови з екзархом Михаїлом, однак консенсусу не було досягнуто [82;84-97]. Будь-які спроби створення та просування власне української автокефальної православної Церкви натрапляли на рішучий спротив Московської патріархії.

З огляду на те, що церква починає зростати, відбуваються переходи громад в її лоно, знову ж таки реагує проросійськи налаштоване духовенство. Так, ними наголошувалось, що новостворена конфесія має псевдоєпископів, а здійснені ними таїнства є недійсні – такі, що потрібно пересвячувати [126;139]. Згодом оцінка діяльності УАПЦ тихонівцями зводилась до трактування її як ересі. Донедавна також можна було простежити, як РПЦвУ називала УАПЦ та УПЦ КП «розкольниками», «схизматиками», а їх дії протиправними. Тож, бачимо елементи агресивної поведінки, яка пройшла крізь віки до сьогодні.

Як і в наші дні, для вирішення своїх міжконфесійних суперечок залучалась влада. Так, при цих обставинах влада підтримувала то одну, то іншу конфесію в залежності від своїх уподобань, надаючи їм храми та реєструючи їх громади. Це також ставало причиною міжконфесійної ворожнечі.

В період утворення УПЦ влада УЦР підтримувала її; радянська влада підтримувала обновленців, відмовляючи в 1926 році в реєстрації УАПЦ [82;167]. Донедавна ми бачили таку підтримку з боку української влади УПЦ КП.

Щоб послабити небажану церковну інституцію, створювались також альтернативні конфесії за підтримки влади, які входили у стадію конфлікту з існуючою конфесією. Приклад - створення БО-УАПЦ, ДХЦ (Діяльна

Христова Церква) як альтернатива для УАПЦ. Ці організації входили в конфлікт з діючою Церквою задля її нівелювання [104;507].

Підтримуючи одну конфесію, по суті, влада пригнічувала інші шляхом стягнення вищих податків, відмови в реєстрації тощо. Про конструктивний діалог між такими Церквами годі й казати. Так на сторінках газет ДХЦ «Церковне життя» УАПЦ звинувачувалась в дійсному розколі, засуджувалось її прагнення представити себе Помісним Церквам на Всесвітній церковній конференції. УАПЦ в меморандумі ВПЦР відкидала думку про об'єднання з цими структурами, не вважаючи їх за канонічні структури, однак наголошувала на можливості діалогу в майбутньому [104;508].

В нинішніх умовах маємо казати про створення ПЦУ при підтримці влади, яка складає альтернативу небажаній в Україні РПЦвУ та дуже нервує останню.

Щодо можливого об'єднання – історія подає нам багато прикладів, коли можливим був такий діалог українських православних церков. Так, існують данні від серпня 1922 року про призначення комісії у складі трьох єпископів-тихонівців до УАПЦ. На жаль, подальша доля комісії не відома. Така ж комісія була відправлена від Синодально-Обновленської церкви на Україні в березні 1925 року задля об'єднання з УАПЦ. Однак, тоді УАПЦ відповіла відмовою вступати у зносини з «неканонічною організацією» [82;280].

Ще одна спроба об'єднання УАПЦ та обновленців була зроблена в лютому 1928 року. Тоді відбулась зустріч митрополита Синодально-Обновленської церкви – Інокентія та митрополита УАПЦ Миколи Борецького, втім, вона виявилась знову провальною. В 1928 році на своїх зборах УАПЦ все ще відкидала думку про можливе об'єднання як з обновленцями, так і з тихонівцями, адже це було б сполучення з «чужими культурними елементами» [82;282].

У 40-х роках міжправославні конфлікти відбувались вже не тільки на території Великої України (УРСР), а й на теренах Західної України. Тут одночасно діяло три юрисдикції. В зоні німецької окупації діяла Польська православна церква на чолі з митрополитом Діонісієм (а згодом, з його дозволу – на чолі з архієпископом Полікарпом), в юрисдикції якої знаходились українські єпархії (Волинська, Холмсько-Підляська, Краківсько-Лемківсько-Львівська, згодом і Луцько-Ковельська єпархії). В зоні радянської окупації на Західній Україні створювалась в 1940-41 роках Українська Автономна Православна Церква на чолі з архієпископом Олексієм, підпорядкована Московському патріархату. Також діяла на території України УАПЦ, яка відновила в лютому 1942 року свою ієрархію завдяки дозволу митрополита Діонісія на Соборі в Пінську висвятити в єпископи декількох представників УАПЦ. Вже в липні 1942 року до УАПЦ приєднався колишній митрополит БО-УАПЦ Феофіл Булдовський зі своїми парафіями [83;229].

Між Автокефальною та Автономною Церквою зносили були досить напруженими спочатку. Напруження почало набирати обертів після Почаївського собору єпископів 18 серпня 1941 року, на якому духовенство Автономної Православної Церкви ухвалило перехід під юрисдикцію РПЦ. Через місцеву пресу, яка в перші місяці окупації перебувала під контролем українських діячів - автокефалістів, на автономний напрям посипалась гостра критика за «промосковську» та «прорадянську» орієнтацію. Не маючи можливості відстоювати свою позицію в засобах масової інформації, священники - автономісти вели полеміку з автокефалістами через поширення серед віруючих відозв та послань. У своїй критиці духовенство Української Автономної Православної Церкви зосереджувалось на питаннях канонічного характеру. Воно негативно відносилось до представників УАПЦ, називаючи їх «самосвятами», «безблагодатними», які підлягають відлученню. Засобом в боротьбі ставали наклепи щодо самої ієрархії УАПЦ, домагання від

німецької окупаційної влади визнання Автономну Церкву єдиною канонічною церквою [90;22].

Як засоби поглиблення міжконфесійного конфлікту можна розглядати взаємну дискредитацію перед окупаційною владою, суперництво за території та віруючих. Іноді спостерігались дискусії щодо юрисдикційного підпорядкування всередині самих парафій. Так, наприклад, серед громади АПЦ в селі Коловерти на Рівненщині ширилась ідея про перехід під юрисдикцію УАПЦ, а настоятель храму о. Никанор (Шашкевич) тим часом не міг визначитись і молився за двох Владик (Олексія та Полікарпа). В рапорті настоятель храму пояснював свою невизначеність тим, що Владика Олексій його рукоположив, а Владиці Полікарпу він присягнув під час хіротонії 1932 року. Такий стан речей поглиблював міжправославний конфлікт та взаємну неприязнь серед мирян та духовенства двох Церков.

Ще одним засобом тиску, який загострював міжконфесійний конфлікт, була підтримка Автокефальною церквою повстанців та діяльність її священників у лавах УПА. Зокрема, деякі підрозділи УПА переслідували та вбивали священнослужителів АПЦ. Протягом 1942-1944 рр. на території Волині було вбито до 30 священників АПЦ та страчено єпископа Володимиро-Волинської єпархії Мануїла (Тарновського). Звісно, це не могло не відзначитись на ескалації міжправославного конфлікту [90;23].

Попри ці факти, все ж таки були спроби порозуміння: перші заклики до єднання прозвучали з ініціативи Української Автокефальної Православної Церкви на Соборі в Києві 9-17 травня 1942 року [83;222]. Згодом, на Соборі в Луцьку Української Автокефальної Православної Церкви, який проходив в жовтні 1942 року, були вироблені позиції щодо міжконфесійного порозуміння з автономістами та подальшого об'єднання. Собору протривилась німецька влада, адже для неї вигіднішим було підтримувати стан розколу. Таким чином, напередодні скликання Собору, його проведення було заборонене. Однак, на напівлегальних засадах все ж таки його провели. Була направлена до владики Олексія комісія УАПЦ у складі архієпископа

Ніканора та єпископа Мстислава, яка увінчалась успіхом. Тож діалог виявився позитивним – комісії спільно з архієпископом Олексієм вдалось дійти згоди 8 жовтня 1942 року в Почаєві. Досягнутий консенсус вилився в акт об'єднання Української Автокефальної та Автономної Церков. І тут, об'єднанню завадила німецька влада, яка просто не пропустила жодної вістки в пресу, щоб сповістити народ про цю визначну подію, а згодом духовенство Автономної церкви її легко спростувало. Якби було б зроблене повідомлення владою, ніхто з єпископів-автономістів не посмів відкрито виступити проти єднання двох церков. В таких обставинах і сам митрополит Олексій почав відходити від думки про об'єднання, трактуючи його лише як «проект поєднання», який з-за умов війни не зможе бути виконаним, тому повинен розглянутись по її закінченню на Соборі [83;249]. Зрозуміло, що тут відіграла в більшості іноземна влада. Адже з владикою Олексієм проводились бесіди про акт єднання як про політичну акцію та сам він згодом змушений був звітувати про справу злуки німецькій владі. Почались арешти ініціаторів об'єднання, зокрема і члена об'єднаної комісії єпископа Мстислава, посилювався тиск на Церкви з боку окупаційної адміністрації. Тепер вище духовенство повинно було підпорядковуватись тільки генерал-комісарові, а не архієпископу Полікарпу [83;249]. До того ж німецькою владою Церкви були роздроблені на 5 автономних і 5 автокефальних церков, які знаходились в юрисдикції генерал-комісаріату. Тож, якби не втручання іноземної влади, акт єднання двох конфесій зміг би втілитись в централізовану церковну одиницю, яка б, можливо, була б на сьогодні панівною та змогла б дати відсіч іноземному втручання з її маріонетковою РПЦвУ.

Підсумовуючи розглянуті міжправославні конфлікти в Україні 20-х і 40-х рр. ХХ ст., нами була виділена першочергова причина їх ескалації – інституційний розкол в українському православ'ї. Найбільш характерними джерелами між православних конфліктів в цей час, як і в подальші роки стали переходи громад з-під порядкування однієї Церкви в юрисдикцію іншої, боротьба за храми та віруючих, звернення до владних інституцій,

дискредитація один одного та клеми, притягнення до відповідальності, тощо. Зазначені вище джерела між православних конфліктів є актуальними і сьогодні в умовах незалежної Української держави. Вони підпитують вже існуючий інституційний розкол в українському православ'ї.

На жаль, жодний із розглянутих між православних конфліктів 20-40-х рр. XX ст. не був вирішений в повній мірі. Попри пошуку шляхів налагодження конструктивного діалогу та спроби об'єднання, консенсусу не вдавалось досягти.

РОЗДІЛ 3.

МІЖПРАВОСЛАВНИЙ КОНФЛІКТ У ПРОТИСТОЯННІ ХАРИЗМАТИЧНИХ ЛІДЕРІВ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ ХХІ СТ.

3.1. Змагання патріархів: патріарх Кирило versus патріарх Філарет

Латентна фаза протистояння двох харизматичних лідерів розпочалась вже після інтронізації Кирила, яка відбулась 1 лютого 2009 року. 2 лютого з привітаннями щодо обрання патріархом Кирила звернувся патріарх УПЦ КП Філарет. У зверненні, зокрема, Київський патріарх реанімував давню ворожнечу, яка існувала з попереднім патріархом Олексієм II. Так, він звинуватив новообраного патріарха Кирила в тому, що той на минулому Помісному Соборі не розглянув питання надання УПЦ автокефалії [88]. Виказані в цьому листі Філаретом були і докори в поширенні російського великодержавного шовінізму. Звернення було проігноровано патріархом Кирилом, але, напевне, залишило неприємний осадок та посприяло подальшому розсортуванню конфлікту. Тому, щодо «розкольницької» УПЦ КП з боку РПЦ в майбутньому буде застосована тактика «ніяких компромісів».

Через пів року після інтронізації Кирила, з 27 липня по 5 серпня 2009 року повинен був відбутися візит Московського патріарха за запрошенням Синоду УПЦ. Реакція Філарета не забарилася. Незадовго до прибуття в Україну патріарха Кирила, 22 липня 2009 року Київський патріарх Філарет звернувся до мирян. У цьому зверненні він виказав свої думки з приводу приїзду патріарха Кирила. Так, Філарет наголошує, що цей візит носитиме не пастирський (як зазначає сам Московський патріарх), а політичний характер. Ціллю візиту Київський патріарх називає «пропагування політичного проекту інтеграції України з Росією, ... повернення до тієї єдності під владою Кремля» [26]. В цьому він дійсно був правий: основною ціллю візиту було укорінення, зміцнення позицій РПЦ на території України та просування путінської неоімперської концепції «руського миру». Адже часто у проповідях під час візиту звучали слова по типу «братське спілкування»,

«Київ – наш Єрусалим», «братські народи», «наша духовна єдність», «єдиновіря і єдинокровні люди».

Водночас у зверненні з приводу візиту патріарха Кирила Владика Філарет звинувачує РПЦ та її очільника в розділенні Української Церкви в 1992 році; у використанні структур Московського патріархату в Україні як знаряддя російської державної політики. Попри такі різкі випадки в документі, Київський патріарх наголошує на готовності вести діалог з патріархом Кирилом задля подолання церковного розколу в Україні [26].

Незважаючи на звернення колишнього президента України Віктора Ющенка із проханням зустрітись з Філаретом та обговорити розкол в українському православ'ї, Московський патріарх відмовився від зустрічей з «розкольничими організаціями», чим показав, можливо і свою особисту образу на Філарета [68]. Також після Божественної літургії в Києво-Печерській лаврі патріарх Кирило призвав помолитися за «розкольників».

Іншим виявом непорозуміння двох патріархів виявилось різне бачення Єдиної Помісної Церкви. Так, під час візиту в Україну, 27 липня 2009 року патріарх Кирило заявив, що в Україні вже є єдина Помісна Церква в уособленні УПЦ МП. Філарет мав інші думки з цього приводу – він наголошує, що в Україні повинна бути своя Помісна Церква, незалежна від Московського патріархату. Бачення цього питання віддаляло перспективи конструктивного діалогу між патріархами [166]. Насправді, за цими протилежними точками зору стоять великі амбіції двох патріархів. Якщо у патріарха УПЦ КП Філарета ці амбіції не виходять за рамки очолювання в майбутньому Помісної Православної Церкви в Україні, то у патріарха РПЦ встановлення контролю над православ'ям в Україні є лише кроком у завоюванні пострадянського релігійного простору. А тому Московський патріарх в жодному разі не допустить відділення УПЦ від РПЦ.

30 липня у своїй проповіді на площі біля Святогірської Лаври Московський Владика висловив позицію щодо розколу в українському православ'ї. Згідно з його думкою, розкол не можна нічим виправдати, а

тому у вирішенні цього питання необхідно бути категоричним, непоступливим [60]. Розпочинається загострення конфлікту (агресивна фаза).

Вже 26 липня 2010 року ми бачимо в дії тактику «ніяких компромісів» від Московського патріарха. На засіданні Священного Синоду РПЦ під головуванням патріарха Кирила в Києво-Печерській лаврі було прийнято звернення до православних християн України, які «перебувають поза єдністю зі Святою Церквою». В ньому наголошувалось про перехрещення мирян УПЦ КП, які будуть переходити в УПЦ МП. Таким чином, вирішення розколу в українському православ'ї патріарх Кирило бачив не у конструктивному діалозі з іншими українськими Православними Церквами, а у насильницькому перепідпорядкуванні «неканонічних» Церков – УАПЦ та УПЦ КП [39]. Таке звернення обурило Київського патріарха та було розцінено ним як план зі знищення Київського патріархату, запропонований патріархом Кирилом. Аргументована ця теза була переходами громад в лоно УПЦ МП, які здійснювались насильницькими методами за сприяння координаційних дій української політичної влади та РПЦ [125]. Попри це, патріарх Філарет наголошував на готовності до ведення конструктивного діалогу з патріархом РПЦ.

Непоступливість патріарха Кирила виявилась і у відмові від зустрічей з лідером УПЦ КП, попри своє часте перебування в Україні (до 2013 року майже на кожен рік Хрещення Русі).

Інший, новий етап у протистоянні лідерів двох Церков відкрив 2014 рік. Каменем спотикання у порозумінні виявилась новітня російсько-українська війна та її підтримка Московським патріархатом. Тоді, щоб виправдати російську агресію на Сході України 14 серпня 2014 року патріарх Кирило звертається до Предстоятелів Помісних Православних Церков у зв'язку із ситуацією на Україні. У зверненні він звинувачує «розкольників», які нібито закликали до захоплення православних святинь та викорінення Православ'я в Україні. Вони під видом антитерористичних операцій розпочали на Донбасі релігійну війну по відношенню до УПЦ МП [38]. Така

відверта брехня та пропаганда спонукала патріарха Філарета на відчайдушний крок – написати листа до Константинопольського патріархату з поясненнями ситуації на Україні [122]. Також, 18 червня 2014 року Філарет надіслав звернення до Московського патріарха, в якому звинуватив Кирила в пропагуванні «русского мира», призвав його не брехати своїм віруючим. На заклик патріарха Кирила «зупинити кровопролиття» Філарет відповів порадою звернутись до Путіна і виказати своє невдоволення кровопролиттям йому [123].

Замість діалогу знову бачимо ігнорування патріархом Кирилом Філарета. Лише на 70-тиріччя патріарх Кирило наважився висловити свою думку щодо діяльності Київського патріарха Філарета. Так, 21 листопада 2016 року в храмі Христа Спасителя в Москві під час урочистої події з нагоди Дня народження патріарха Кирила ним було виголошена промова. В ній Кирилом була підтримана анафема колишнього монаха РПЦ Філарета (Денисенка) та оголошено розкол гріхом, який можна вилікувати покаєнням. Таким завуальованим чином підводилась ідея існування на Україні єдиної і Помісної Церкви – УПЦ МП, в лоно якої повинні повернутись розкольники. Це суперечить поглядам Філарета про необхідність розбудови власне української, не підпорядкованої Москві Помісної Церкви [55].

Новий етап у відносинах двох патріархів відкриває 2017 рік. Філарет приймає нову тактику – тактику замирення, у діалозі з патріархом Кирилом. 16 листопада 2017 року патріарх Філарет пише лист до патріарха Кирила з проханням відновити євхаристичне спілкування та відмінити його відлучення від Церкви. У листі також Київський патріарх просить вибачення за всі гріхи, що скоїв і вибачає ворогів своїх [120]. Така тактика дійсно справила враження на патріарха Кирила. Звернення Філарета було розглянуто на Архієрейському Соборі РПЦ 29 листопада - 2 грудня 2017 року. Була затверджена спеціальна комісія для ведення подальшого діалогу з Київським патріархатом [40]. Консенсусу не було досягнуто, адже Філарет наполягав на

необхідності надання Московським патріархатом автокефалії УПЦ (МП), що суперечило позиції патріарха Кирила [97;14].

На цьому ж соборі Московський патріархат приймає рішення про ліквідацію автономії УПЦ (МП). Для цього були внесені зміни в статут РПЦ, які закріплювали залежність УПЦ (МП) від Російської Церкви [97;8].

Наступна віха у зіткненні інтересів двох патріархів розпочався із курсу української влади на створення єдиної Помісної Церкви і надання Константинопольським патріархатом Томосу про автокефалію. Спочатку, Філарет підтримував ідею створення єдиної Помісної Церкви. Кирило ж був обурений. В грудні 2018 року він висловив позицію, що неможна допустити створення незалежної Церкви в Україні [86]. Знову ж таки, позиції патріархів збігаються з їх амбіціями. Патріарх Філарет підтримував ідею створення ПЦУ, поки це збігалось з його планом очолити єдину Церкву в Україні. Патріарх Кирило виступав категорично проти, адже таким чином руйнувалась путінська стратегія по впровадженню ідеї православного «руського миру». Рішення про надання автокефалії Варфоломеєм I обурило патріарха Кирила. Так, у заяві, прийнятій на засіданні Священного Синоду РПЦ 15 жовтня 2018 року у Мінську говорилось про вступ Вселенського патріарха у «спілкування з тими, хто ухилився в розкол». Однак, найбільше обурило патріарха Кирила відновлення в архієрейському чині Філарета Денисенка. Цій темі в заяві присвячено половину тексту [21].

31 грудня 2018 року патріарх Кирил знову просив Вселенського патріарха «відмовитись від участі в політичній авантурі легалізації розколу». Філарет в цьому посланні вже був названий Московським патріархом «самозваним «патріархом» (теперь именуемый «почетным») Михаил Денисенко» [43]. З приводу цих заяв Київський патріарх висловив свою думку в ЗМІ. Владика Філарет наголосив, що коли читав це послання, подумав: до якої низькості опустився патріарх Кирило, виступаючи проти свого «собрата» та принижуючи його. Філарету це здалося виявом слабості патріарха Кирила [164].

Після Об'єднавчого Собору 15 грудня 2018 року, де був обраний предстоятель єдиної Православної Церкви України - митрополит УПЦ КП Епіфаній, в липні 2019 року почесний патріарх Філарет розпочинає процедуру по відновленню діяльності УПЦ КП. Тут зіграли власне знову ж таки амбіції Філарета, який не отримав тієї посади в ПЦУ, яку бажав. Тож на сьогоднішній день інтереси двох патріархів – Кирила та Філарета збігаються. Філарет (Денисенко) ображений на Вселенського патріарха за отриману посаду в діяльності ПЦУ, а патріарх Кирило ображений на Варфоломея I за саму автокефалію ПЦУ. Якщо патріарх Філарет хоче бути визнаним канонічно діючим патріархом, то патріарх Кирило хоче мати вплив, який має Вселенський патріарх. Філарет (Денисенко) сприймається своїм в РПЦ, адже займав ключові посади в ній. Окрім того, в РПЦ до сих пір зберігається лист Філарета з нібито «покаянням» від 2017 року. А тому є досить велика ймовірність їх об'єднаного нетривкого пакту задля втілення власних інтересів на території України.

Отже, пройшовши довгий шлях від зародження конфлікту, приймаючи різноманітні тактики для поглиблення протистояння та його вирішення, у двох патріархів виявилась можливість створення нетривкого альянсу. Це, зокрема, в майбутньому, може призвести до загрози існуванню ПЦУ та підконтрольності українського православ'я РПЦ.

Розпочавши міжправославний конфлікт із протистояння, диспуту з головних питань в житті України – розколу в українському православ'ї, надання автокефалії Православній Церкві та бачення єдиної Помісної Церкви в Україні, на сьогодні, інтереси двох амбітних особистостей збігаються, що може призвести до чергового повернення православного «руського миру» на Україну.

3.2. Війна за православну першість в Україні між Константинопольським патріархом Варфоломієм та Московським патріархом Кирилом

Війна за православну першість між Константинопольським патріархом Варфоломієм та Московським патріархом Кирилом триває вже не один рік. У цьому протистоянні були задіяні були Церкви в Естонії, Афоні, Єрусалимі та всі Помісні православні церкви світу. Настала черга у боротьбі за православний вплив задіяти Церкву України.

Після Московсько-Константинопольської схизми 1996 року, яку розпочала РПЦ через надання Константинополем автономії Естонській Православній Церкві, до 2000-них рр. конфлікт двох патріархів знаходився в стані «замороження».

У лютому 2000 року відбулось нове зіткнення інтересів Московського та Константинопольського патріархату вже в Україні. Згідно із заповітом померлого глави УАПЦ Дмитрія (Яреми), наступником на пост предстоятеля Церкви був названий митрополит Костянтин (Баган) з УПЦ в США, яка знаходилась під юрисдикцією Вселенського патріархату [16]. Якщо б заповіт справдився та митрополит Костянтин (Баган) очолив би УАПЦ – це означало автоматичний перехід цієї Церкви в підпорядкування Константинопольського патріархату. Свою стурбованість даною перспективою відразу ж висловила РПЦ на переговорах в Женеві 28-29 березня 2000 року. Делегація Московського патріархату пригрозила тим, що у разі переходу УАПЦ під патронат Константинополя, контрольована Російською Церквою УПЦ налаштує віруючих проти такої події [96].

1 червня 2000 року відбулася зустріч делегації українського уряду та патріарха Варфоломія. На прохання сприяти вирішенню питання об'єднання в українському православ'ї патріарх відповів, що зацікавлений у здобутті Українською Церквою автокефалії, яку може надати лише Вселенський патріархат. Вже в цей час відчувається протистояння за православний вплив на Україні [96].

Під час переговорів Московського та Константинопольського патріархів, які відбулись 19-20 квітня та 13-14 липня 2001 в Цюриху, по

українському питанню було вирішено співпрацювати для нормалізації ситуації [4].

Таку ж позицію по координації спільних дій двох патріархатів було зайнято 18-20 квітня 2002 року на зустрічі делегацій двох патріархатів в Ялті [34]. Попри часті зустрічі, консенсусу у вирішенні українського питання не вдалось досягти.

Активізація діяльності Вселенського патріархату у рамках надання автокефалії Українській Церкві відбулось після «Помаранчевої революції». 24 березня 2005 року на зустрічі делегації Константинопольського патріархату з Президентом України Віктором Ющенком архієпископ УПЦ в США Всеволод Скопельський заявив, що донька Церкви-Матері (тобто Московський патріархат) має ту канонічну територію, яка до 1686 року входила до юрисдикції Константинопольського патріархату. Також делегат наголосив, що підпорядкування Київської митрополії було здійснено без згоди і підтвердження Священного Синоду Константинопольського патріархату. Від патріарха Варфоломія ж ніяких коментарів не прослідувало, а тому РПЦ поставила під сумнів правдивість такої заяви [170;17].

Накал протистояння за православний вплив на Україні зріс у 2008 році. Так, влітку 2008 року з нагоди святкування 1020-річчя хрещення Русі, президент Віктор Ющенко запросив Московського патріарха Олексія II взяти участь у святкуванні та у вирішенні важливих питань - надання автономії УПЦ, прийняття участі в заходах у пам'ять жертв Голодомору та зняття анафем з Мазепи. На всі прохання президента РПЦ відповіла негативно. Також було вирішено запросити Константинопольського патріарха Варфоломія долучитись до святкування. Він прийняв більш активну участь у вирішенні питань [144;17]. Коли про це дізнався Олексій II – він теж вирішив взяти участь у святкуванні. Ця подія дуже цікава з огляду на боротьбу за вплив в Україні, адже візит Вселенського патріарха на найбільшу спірну канонічну територію православного світу здійснювався без узгодження з її формальним власником – Московським патріархом.

Баталії двох патріархів розпочались вже із промов на честь святкування річниці хрещення Русі. Так, у зверненні Варфоломія I на Софійській площі до українського народу 26 липня 2008 року звучали різкі вирази у бік РФ, такі як «анексія». Патріарх зазначив, що Київська митрополія сім століть була у межах юрисдикції Вселенського патріархату аж до її анексії Російською державою. У зверненні прозвучали також законні підстави Церкви-Матері на відновлення церковної єдності [144;27-28].

Такі напади з боку Константинопольського патріархату стали каталізатором для відповіді з боку РПЦ. Так 27 липня 2008 року після Божественної літургії на Володимирській гірці в Києві Олексій II опонував Варфоломію, адже той посягнув на «канонічну територію» РПЦ – Україну. У своїй промові Московський патріарх в черговий раз підкреслив місце України у його стратегічних планах в боротьбі за світову православну першість та по впровадженню «руського миру». Назвавши Київ «одним из важнейших центров, южной столицей Русского Православия», патріарх Олексій II оспарював факт анексії Російською Церквою Київської митрополії в 1686 році. Московський патріарх наголошував на розгляді цього акту як події «воссоединения некогда единой, но затем по стечению исторических обстоятельств разделенной Русской Церкви». Якщо Константинопольський патріарх наводив дані щодо супротиву українського народу та ієрархії підпорядкуванню Київської митрополії Московському патріархату, то в РПЦ заперечували сказане, наголошуючи на радості українського єпископату з приводу цієї події [144;36]. Зрозуміло, що в цьому протистоянні за православну першість в Україні жоден з патріархів не поступиться своїми намірами. До того ж, святкування було формальним приводом. Насправді, йшло активне обговорення створення автокефальної Української Церкви.

Після обрання нового Московського патріарха, яким в 2009 році став митрополит Смоленський та Калінінградський Кирил (Гундяєв), в умовах активної підготовки до Всеправославного собору, спостерігався деякий спад у напруженні в боротьбі за православну першість в Україні. Так, попри

численні звернення УАПЦ та УПЦ КП до Вселенського патріарха з проханнями прийняти їх під юрисдикцію Церкви-Матері або ж надати автокефалію, вони залишались без відповіді, щоб не накаляти напругу у відносинах з РПЦ.

Якщо і робились якісь випадки з приводу українського православ'я – вони були завуальовані. Так, у травні 2010 року Вселенський патріарх, перебуваючи з візитом в Росії, висловив побажання, щоб не визнані канонічними УАПЦ та УПЦ КП приєднались до канонічної Церкви. Однак, не було сказано до якої саме. Загалом, в цей час випробовується тактика уповільнення у вирішенні українського православного питання [145;110].

Після бурхливих подій 2014 року на Україні, 19 лютого 2015 року відбувся візит представників Константинопольського патріархату (митрополит Антоній (Щерба), предстоятель УПЦ в Канаді митрополит Юрій (Каліщук), єпископ Даниїл (США), єпископ Андрій, єпископ Іларіон (Канада) в Україну. Цей візит показав перегляд відношення Константинопольського патріарха до питання української автокефалії. Під час зустрічі митрополита Юрія (Каліщука) з керуючим справами УПЦ МП митрополитом Антонієм (Паканичем) перший висловив позицію Константинопольської Церкви щодо розгляду акту перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році як акту анексії, що є неканонічним і недійсним і в результаті якого в Україні на сьогоднішній день склалася така ситуація. Митрополит Юрій також передав слова патріарха Варфоломія про готовність сприяти нормалізації ситуації в українському православ'ї та благословити Симпозіум, присвячений досягненню консенсусу в українському православ'ї [2].

В 2016 році Московський патріархат, контрольований російською владою, остаточно наважився оголосити війну за православну першість Вселенському патріархату. Так, в листопаді патріарх Кирило показав свою позицію щодо України, зазначаючи, що РПЦ ніколи не погодиться на зміну «канонічних кордонів, бо Київ – це духовна колыска Русі» [97;15].

17-26 червня 2016 року повинен був відбутись Всеpravославний собор. Однак, напередодні собору 16 червня 2016 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про звернення Верховної Ради України до його Всесвятості Варфоломія...щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні» [44]. Побоюючись розгляду питання надання автокефалії Українській Православній Церкві, Московський патріархат намагався не допустити цього. Так, на зібранні предстоятелів Православних автокефальних Церков, яке відбувалось з 21 по 28 січня 2016 року в Шамбезії задля обговорення організаційних моментів майбутнього Всеpravославного собору, на прохання Московського патріархату було знято з повістки дня майбутнього собору питання української автокефалії [69].

Вирішивши остаточно перестрахуватись, Московський патріархат саботував Всеpravославний собор, щоб у разі порушення на соборі питання про українську автокефалію, можна було визнати це рішення протиправним та неканонічним. Це робилося задля того, щоб не втратити свій вплив в Україні. Зокрема, для зривання собору Церква Московського патріархату проявила саботаж у вигляді підбурювання інших Церков (Антіохійська, Грузинська, Болгарська) до відмови взяти участь у діяльності собору на Криті. При цьому, Московським патріархатом робився наголос на те, що якщо хоча б одна з помісних церков не бере участь у соборі, то такий собор втрачає статус Всеpravославного, а його рішення не є обов'язковими.

Тим не менш, надії РПЦ на зривання собору не справдились. Всеpravославний собор на Криті 2016 року було проведено вперше за тисячу років у складі 10 з 14 Помісних Православних Церков. Подія показала, що в цей раз перемогу у битві за pravославний вплив отримав Константинопольський патріархат [31;5].

Всеpravославний собор став наглядним прикладом поділу на сфери впливу РПЦ та Константинопольського патріархату. Однак, якщо вплив Вселенського патріарха заснований на повазі інших Помісних Церков та ідеї екуменізму, то вплив Московського патріархату на міжнародній арені

забезпечується завдяки незаконному захопленню вже підпорядкованих Вселенському патріархату епархій (так сталось з Київською митрополією в 1686 році), фінансуванню інших Помісних Церков, своїм ставленикам та іншим важелям тиску. Так, у 2015 році РПЦ надавала матеріальну підтримку Антіохійському патріархату [52].

Багато Церков на пострадянському просторі прагнуть розірвати свої зв'язки з РПЦ та потрапити під юрисдикцію Вселенського патріархату, який ототожнюється з європейськими цінностями, коли РПЦ ототожнюється з «азійством» та шовінізмом. Україна не виключення. Після переорієнтації у 2014 році України на західноєвропейський вектор розвитку та у зв'язку з російською агресією у країні, виникла потреба створення незалежної від РПЦ Церкви. На роль Церкви, яка б звільнила від шовіністичного тиску Росії, надала автокефалію та дала б можливість Україні рухатись у визначеному в 2014 році напрямі як раз підходив Константинопольський патріархат. Однак, РПЦ не віддала б свої митрополії, свій вплив на Україні без бою. До того ж аргументами Московського патріархату щодо України як невід'ємної частини російського православ'я були наступні:

- 1) досить довге перебування (з 1686 року) Української Церкви під юрисдикцією РПЦ.
- 2) УПЦ МП є єдиною канонічною Помісною Церквою в Україні; вона визнається іншими православними церквами
- 3) Київ — серце Русі, де 988 року відбулося хрещення слов'ян

Аргументи Константинополя за перепідпорядкування Української Церкви та надання їй автономії інші:

- 1) Численні звернення від УАПЦ та УПЦ КП з проханням про надання автокефалії, якими патріарх Варфоломій має повноваження скористатись
- 2) Неканонічність перепідпорядкування Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році, яке відбувалось без розгляду Священного Синоду Матері-Церкви.

- 3) Прохання української влади надати автокефалію, з метою перешкодити діям і впливу на українське православне населення держави-агресора
- 4) Привілей Церкви-Матері надавати Томос

Тому, війна за православну першість в Україні набула особливо гострих форм.

У 2017 році Вселенським патріархом здійснювались зустрічі з УПЦ МП та УПЦ КП з ціллю кращого розуміння ситуації в українському православ'ї [158].

Активізація у вирішенні питання української автокефалії відбувається у 2018 році. Після зустрічей патріарха Варфоломія з президентом України Петром Порошенком у квітні 2018 року та після підтримки звернення до Вселенського патріарха щодо надання Українській Церкві автокефалії українськими Церквами (УАПЦ, УПЦ КП та частини УПЦ МП), громадськістю та Верховною Радою України, Константинопольський патріарх переглянув свою позицію щодо надання автокефалії Українській Церкві. З цього приводу 19-20 квітня 2018 року відбулось засідання Священного Синоду Константинопольського патріархату, за результатами рішень якого було опубліковано комюніке. У повідомленні йшлося про зацікавленість Вселенського патріархату у збереженні православної єдності в Україні [128].

14 травня 2018 року делегація Синоду Константинопольського патріархату розпочала візити в Помісні Церкви з ціллю інформування про стан українського православ'я та можливість надання Українській Церкві автокефалії. В свою чергу задля перешкоджанню процесу надання українській Церкві автокефалії РПЦ посилає своїх делегатів до Помісних Церков та виставляє ідеї надання томосу про автокефалію перед ними як таку, що ініційована розкольниками в обхід канонічної церкви, тобто УПЦ МП. Задля цього здійснювались численні візити єпископа РПЦ Іларіона Алфеева до Олександрійського та Єрусалимського патріархату, до архієпископа Кіпру та до Грузинського патріарха [5], керуючого справами

УПЦ МП митрополита Бориспільського і Броварського Антонія (Паканича) та протоієрея Миколая Данилевича до Польської Автокефальної Православної Церкви [89], митрополита Волокаламського Іларіона до Антіохійського патріарха [91] та візит від 23 червня 2018 року делегації на чолі з митрополитами Антонієм та Іларіоном до Вселенського патріарха [92]. 1 липня 2018 року виступаючи з промовою після поминального богослужіння на честь митрополита Перги Євангела, Константинопольський патріарх уділив увагу і українському православ'ю. Патріарх в черговий раз наголосив на незаконності та неканонічності приєднання Київської митрополії до Московської Церкви в 1686 році [124].

9 липня 2018 року делегація Вселенського патріархату зустрілась з патріархом Кирилом у Москві. В РПЦ зміст розмови не передали, але можна здогадатись, що каменем спотикання виявилось надання автокефалії Українській Церкві [138].

31 серпня того ж року відбулась інша зустріч, на цей раз на рівні двох патріархів. Константинопольський патріарх повідомив про свої наміри надати Томос Українській Церкві. Тож, патріарху Кирилу не вдалось добитись від патріарха Варфоломія відступу від поставленої в Україні цілі [77]. Тож 1-4 вересня у Стамбулі був проведений Архієрейський Синакс Константинопольської Церкви. На ньому були обговорені наступні питання:

1. Надання автокефалії і відповідні привілеї Матері-Церкви: історичні, канонічні і богословські перспективи
2. Привілей Есcliton (право на апеляцію): історичні, канонічні і теологічні перспективи
3. Оцінка візитів Патріаршої делегації в Помісні Православні Церкви.
4. Церковне питання України
5. Вселенський Патріархат і його закордонні єпархії
6. Вселенський Патріархат і богословське вчення [62].

На соборі було вирішено, що лише Вселенський патріарх має право вирішувати конфлікти єпископів, митрополитів інших патріархатів, тобто

патріарх є правомочним надавати автокефалію без узгодження з іншими Церквами [116].

З ціллю підготовки до організації Об'єднавчого собору та надання автокефалії Українській Церкві 7 вересня 2018 р. Константинопольський патріарх призначив двох ієрархів - архієпископа Даниїла Памфілійського та єпископа Іларіона Едмонтонського у Київ. На такі рішучі дії патріарха наступного ж дня відреагувала РПЦ. Священний Синод Московського патріархату висловив своє обурення тим, що це рішення було прийнято без узгодження з патріархом Кирилом і митрополитом УПЦ МП Онуфрієм. У своєму зверненні Синод РПЦ назвав це грубим нехтуванням церковних канонів, аргументуючи втручанням у внутрішнє життя Російської Церкви та пригрозив відповідними контрдіями з боку Московського патріархату в найближчий час [22].

Вселенський патріархат не залишив погрози без уваги і в цьому ж місяці приймає наступні кроки – Варфоломій оприлюднює дослідження церковних документів 1686 року, у яких доводиться, що Церква-Мати ніколи не віддавала Київську митрополію в канонічне підпорядкування РПЦ.

Такий хід речей спричинив необхідність конструктивного діалогу щодо виниклих суперечностей двох патріархів. Так, 28 вересня 2018 р. у Стамбулі відбулась зустріч патріархів Варфоломія та Кирила. Однак, сторони переговорів під час діалогу висловили діаметрально протилежні позиції, особливо сперечаючись з приводу канонічних прав на Православну Церкву України. Так, Вселенський патріарх висловив свою думку, що Україна не є предметом юрисдикції РПЦ і що українці не відчують себе комфортно під владою Росії. Московський патріарх навпаки вважає Україну предметом своєї юрисдикції, наголошуючи на тому, що Київ вихідний пункт історії РПЦ та що Україна є частиною «руських земель» Московського патріархату [98].

Словесне протистояння у боротьбі за вплив на православній Україні було і з приводу надання автокефалії Українській Церкві. Так, Вселенський патріарх наголосив, що не поступиться своєю позицією і буде продовжувати

дії по наданню автокефалії Українській Церкві. До того ж надання Томосу – це прерогатива виключно Константинопольської Церкви. Патріарх Кирило заперечив сказане Варфоломієм, вважаючи надання автокефалії прерогативою «всіх православних і нашої Церкви». Потім же посипались взаємні образи. Так, Московський патріарх виказав свою думку, що Константинопольська Церква не має владу над Православними Церквами, адже вони були створені в межах його звичайної юрисдикції. У відповідь від патріарха Варфоломія отримав закиди, що мільйони віруючих РПЦ – це видумка, адже лише малий відсоток з них є хрещеними та ходять на богослужіння. На Україні ж патріарх Кирило є персоною non grata і священнослужителі не згадують його під час святого богослужіння.

Отже, після такої зустрічі стало зрозуміло, що протистояння за православну першість в Україні триває. Кожен залишився при своїй думці [98].

9-11 жовтня 2018 р. на засіданні Синоду Вселенського Патріархату були прийняті наступні рішення:

- Підтвердити вже прийняте рішення про надання Константинопольським патріархатом автокефалії Українській Церкві
- Відновити ставропігію Константинопольського патріарха у Києві
- Поновити у архієрейському сані Макарія (Малетича) та Філарета (Денисенка)
- Скасувати правочинність Синодального листа 1686 року
- Звернутись до Українських Церков із закликом утриматись від захоплення церковного майна та помсти [51].

Розуміючи свій недалекий програш у боротьбі за православну першість в Україні, 15 жовтня 2018 року у відповідь на рішення Синоду Константинопольського патріархату РПЦ йде на відчайдушний крок. На засіданні свого Священного Синоду Московський патріархат приймає «Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви в связи с посягательством Константинопольского Патриархата на каноническую

территорию Русской Церкви». В ньому йдеться про розрив євхаристійного спілкування з Константинопольською Церквою, заборону співслужіння з кліриками цієї Церкви. Такими діями РПЦ розпочала Московсько-Константинопольську схизму у світовому православ'ї [21].

Вселенського патріарха розрив у спілкуванні з РПЦ не зупиняє і він доводить процес надання автокефалії до фінішної прямої. Так, 27-29 листопада на засіданні Священного Синоду Вселенського патріархату був обговорений текст Томосу, а 15 грудня 2018 року відбувся Об'єднавчий собор УАПЦ, УПЦ КП та частини кліру УПЦ МП. Було створено ПЦУ, затверджено її Статут та обрано предстоятеля.

5 січня 2019 року патріарх Варфоломій підписав Томос про Автокефалію ПЦУ, а 6 січня під час святкової літургії в Константинополі патріарх вручив томос новообраному предстоятелю ПЦУ – Епіфанію. Процес здобуття автокефалії ПЦУ було остаточно завершено 9 січня, коли на Томосі поставили свої підписи всі члени Синоду Константинопольського патріархату [128].

Таким чином, війна за православну першість в Україні, яка точилась між Константинопольським і Московським патріархатом ще з 2000-них років, була програна останнім з огляду на власні прорахунки. Відправним пунктом в активізації протистояння став Всеправославний собор на Криті 2016 року, який явно показав справжні наміри РПЦ. Також, з огляду на російську агресію в Україні, переорієнтацією на західноєвропейський вектор розвитку, Україна потребувала незалежної від РПЦ Церкви, яку міг надати лише Константинопольський патріархат. Збіг намірів молодого держави та Церкви - Матері допоміг у здобутті нею перемоги у війні за православну першість, попри прийняті міри Московського патріархату на перешкоджання процесу надання автокефалії Православній Церкві України.

3.3. Всеправославний собор на Криті 2016 як чинник української автокефалії

Всеpravославний собор на Криті, який проходив 17-26 червня 2016 року став яскравим проявом гострих суперечностей та боротьби за геополітичний вплив двох харизматичних лідерів Церков – Вселенського патріарха Варфоломія та Московського патріарха Кирила. Яблуком розбрату між ними стало власне українське питання, українська церква та її помісність. Адже напередодні собору 16 червня 2016 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про звернення Верховної Ради України до його Всесвятості Варфоломія...щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні» [44]. Побоюючись розгляду питання надання автокефалії Українській Православній Церкві, Московський патріархат намагався всіляко не допустити цього.

РПЦ налякала дана перспектива, адже таким чином Московський патріархат міг би втратити вплив на політичний і духовний розвиток України. Тож, задля попередження небажаних для Московського патріархату наслідків Собору були виконані наступні кроки. Спершу, на зібранні представителів Православних автокефальних Церков, яке відбувалось з 21 по 28 січня 2016 року в Шамбезії задля обговорення організаційних моментів майбутнього Всеpravославного собору, на прохання Московського патріархату було знято з повістки дня майбутнього собору питання української автокефалії. Вирішивши остаточно перестрахуватись, Московський патріархат саботував Всеpravославний собор, щоб у разі порушення на соборі питання про українську автокефалію, можна було визнати це рішення протиправним та неканонічним. Зокрема, для зривання собору Церква Московського патріархату проявила саботаж у вигляді підбурювання інших Церков (Антіохійська, Грузинська, Болгарська) до відмови взяти участь у діяльності собору на Криті. При цьому, Московським патріархатом робився наголос на те, що якщо хоча б одна з помісних церков не бере участь у соборі, то такий собор втрачає статус Всеpravославного, а його рішення не є обов'язковими.

Тим не менш, надії РПЦ на зивання собору не справились. Всеправославний собор на Криті 2016 року було проведено вперше за тисячу років у складі 10 з 14 Помісних Православних Церков – Константинопольської, Олександрійської, Єрусалимської, Сербської, Польської, Румунської, Кіпрської, Елладської, Албанської, Чеських земель та Словаччини [31;5-6]. Українська православна течія на соборі була присутня у вигляді митрополита Антонія (Щерби) - глави УПЦ США та уродженця Галичини – архієпископа Тельміського Йова (Гечи), які увійшли у склад делегації Константинопольського Патріархату. По закінченню собору було прийнято сім важливих документів: «Енцикліка або Окружне послання», «Послання Святого і Великого Собору Православної Церкви до православних людей і кожній людині», «Важливість поста і його дотримання сьогодні», «Відносини Православної Церкви з іншим християнським світом», «Автономія і спосіб її проголошення», «Про збори православних єпископів в діаспорі», «Таїнство шлюбу і перешкоди до нього», а також «Місія Православної Церкви в сучасному світі» [31;6]. На самому соборі «українське питання» не розглядалось. Це був тактичний хід задля здобуття прихильності та підписів прийнятих документів тими Православними Церквами, які не явились на собор.

Все ж таки Варфоломію та його оточенню вдалось обговорити питання «української автокефалії» на неофіційних зустрічах з представниками різних Православних Церков. Саме відношення інших Православних Церков до вирішення «українського питання» дали підстави Варфоломею I діяти в цьому руслі більш активно.

Для розуміння Всеправославного собору 2016 року як чинника української автокефалії, потрібно звернути увагу на два документи, прийняті в ході цього собору. Це «Відносини Православної Церкви з іншим християнським світом», «Автономія і спосіб її проголошення» [31;17,57].

В першому документі йдеться про «з'єднання всіх» та діалог з відокремленими православними течіями, пошук шляхів і способів

відновлення єдності, участь Православної Церкви у русі за відновлення такої єдності. Ці тези можна опосередковано застосувати до релігійної ситуації в Україні, де існували окремі православні течії та тенденція до створення єдиної Помісної Церкви [31;17-26]. Сам же акт створення такої єдиної Церкви в Україні можливий був лише за умови надання Вселенським патріархом томосу про автокефалію. Тобто Константинопольський патріархат бере пряму участь у відновленні православної єдності в Україні.

Другий документ розповідає нам про умови та регламент надання автокефалії Церквам. Тож це питання стає чітко врегульованим і надає законні підстави для створення Помісної Церкви в Україні [31;57-60].

Всеpravославний собор 2016 року показав, що на даний момент лідируючу позицію серед православних займає Вселенський патріарх, адже зміг зібрати 10 з 14 Помісних Церков. Це свідчить про те, що Константинополь може позитивно впливати на вирішення питання «української автокефалії», всупереч геополітичному впливу РПЦ на Україні. До того ж ще жодна автокефальна церква не повстала на добровільній згоді своєї метрополії [108;132].

Отже, Всеpravославний собор на Криті став одним із чинників української автокефалії. Показавши світу глибокі суперечності двох патріархів – Кирила та Варфоломія, він став наглядним прикладом втілення боязні втрати РПЦ православного впливу на Україні, аж до саботування собору.

Попри те, що на самому соборі українське питання не обговорювалось, було прийнято регламент надання автокефалії, а також створені законодавчі умови та умови міжнародного визнання прийнятих в майбутньому актів створення в Україні ПЦУ та надання томосу для вирішення питання єдності православ'я в Україні.

РОЗДІЛ 4.

ВИКЛИКИ СХІДНОЄВРОПЕЙСКОМУ «ТРЕТЬОМУ РИМУ» ТА ШЛЯХ ФОРМУВАННЯ ПОМІСНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

4.1. Ескалація конфлікту між УПЦ КП та УПЦ МП та боротьба за першість в Україні у XXI ст.

Українська православна церква Московського патріархату є однією з найчисельніших за кількістю громад. Однак, вона є і найбільш непримиренною в діалозі з іншими церквами з огляду на маріонетковий характер свого існування. У розвитку конфлікту в боротьбі за першість УПЦ КП та УПЦ МП можна виділити такі етапи:

I етап – (1989-1992 рр.): характеризується припиненням державного контролю над релігією та зростанням тенденцій на відокремлення від Московського патріархату. Московська патріархія, намагаючись зберегти свій авторитет в цей час, стає дедалі агресивнішою і присікає будь-які спроби незалежнення православної церкви в Україні, чим і провокує подальші події [104; 712]. Хоча, з огляду на самостійницькі настрої виявилось неминучим для Московського патріархату надання поступок українській церкві. Щоб якось втриматись в Україні і посилити свій вплив 25-27 жовтня 1990 року на Архієрейському соборі РПЦ вона надає уявну незалежність Українському екзархату та нову назву – Української православної церкви [3]. Її першим предстоятелем став митрополит Філарет. 28 жовтня 1990 року патріарх Олексій II вручив митрополиту Філарету (Денисенко) грамоту щодо рішення собору з цього приводу. Цікавою тут виявилась реакція самого Філарета. Він позитивно сприйняв надання незалежності церкві та висловив здогадку, що таким чином УПЦ повертається до становища, яке було в Київській митрополії до возз'єднання з Московським патріархатом [126; 488-489]. Однак, насправді статус церкви залишався незатвердженим до січня 2009 року.

Тут також варто зазначити про намагання Московського патріархату зберегти свої позиції в Україні і шляхом заяви Священного Синоду РПЦ від 22 жовтня 1991 року. В ній, зокрема, зазначалось, що межі Патріархату не обов'язково повинні збігатись з державними кордонами. Такі дії пояснювались тим, що визнання реальної автокефалії загрожувало Московському патріархату втратою 7 тис. храмів із 12 тис., що знаходились під його юрисдикцією [126; 492-493]. Таким чином, це не знищило прагнення до самостійної української церкви, незалежної від РПЦ [29].

Тому ще 1-3 листопада 1991 року відбувся Помісний собор, на якому було затверджено рішення звернутись до Московського патріарха про надання Українській православній церкві автокефалії та визнання як рівноправної серед інших, тобто унезалежнення задля уникнення розколу [46]. Однак Московський патріарх затягував вирішення питання, хоча звернення відбувалось неодноразово (звертався з таким же проханням і президент України Леонід Кравчук). Коли ж діло доходило до розгляду посталої проблеми, як у випадку на Архієрейському соборі РПЦ в Даниловому монастирі в Москві 31 березня - 5 квітня 1992 року, вона відкидалась на подальший розгляд на наступному Помісному соборі РПЦ [42]. Окрім того, митрополит Філарет був усунутий від керівництва УПЦ рішенням Синоду РПЦ 6-7 травня і позбавлений священного сану, а також відбувся Харківський собор 27-28 травня та Житомирський 30 квітня 1992 р. [85]. Такі дії Московського патріархату зумовлені страхом небезпеки, пов'язаної із заміною Філаретом правлячих єпископів, які вийшли б з підпорядкування РПЦ [126; 504]. Це все, як вважається, і спровокувало подальший розкол і виникнення Української православної церкви Київського патріархату 25-26 червня 1992 року на Всеукраїнському православному соборі. Хоча тут потрібно зауважити ще одну причину, яка штовхнула Філарета до утворення УПЦ КП – це сама ретроспектива відносин української і російської церков, яка сягає в 1686 рік. Тоді відбулось підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові з

подальшою втратою українськими церквами своєї незалежності. Цей факт був наведений в постанові Всеукраїнського православного собору 25–26 червня 1992 року. І це джерело подальшого протистояння у поєднанні з нерозумінням і неприйняттям прагнень української церкви до незалежнення послужило аргументом для створення Української православної церкви Київського патріархату на даному соборі. До речі, через створення такої структури, якою стала УПЦ КП, відбулось часткове повернення до традицій українського православ'я, зокрема до ведення богослужінь церковнослов'янською та українською мовами, та до деякої соборноправності (миряни повинні були допомагати священикам в їх пастирських трудах) [126; 509].

Так розпочинається II етап (1992-2014 рр.) у взаємовідносинах. На цьому етапі йде протистояння, яке супроводжується суперечками та втручанням інших сторін задля примирення церков.

В дні появи Української православної церкви Київського патріархату, а саме 26 червня 1992 року, відбувся Собор Української церкви Московського патріархату в Києво-Печерській Лаврі, який ухвалив рішення визнати законними дії Харківського собору [9].

Такі відносини не задовольнили повністю жодну зі сторін, кожна з яких залишалась при своїй думці – Українська православна церква Московського патріархату прагнула бути посередником у відносинах двох держав – Росії та України, а також об'єднати всі церкви в Україні під юрисдикцією Московського патріарха з можливістю впливу останнього на перебіг подій політичного характеру в молодій державі. Інша ж сторона конфлікту хотіла повної самостійності та незалежності своїх церков від російського втручання. Щоб якось знівелювати конфлікт, у відносини УПЦ МП з УПЦ КП на певних етапах втручалися навіть патріархи та політичні діячі. Гострота питання та необхідність розбудови нової держави, чому повинно було сприяти і формування єдиної національної церкви та визначення векторів у політиці (з орієнтацією на схід або на захід, подавляючи московську православну

експансію) обумовило вплив влади на переговорний процес українських церков та підтримку тієї чи іншої сили. Так в 1992 році влада в більшості підтримувала УПЦ КП. Зокрема це проявилось в засудженні Радою у справах релігій при Кабінеті Міністрів України правомірності Харківського собору, у захисті УПЦ КП від нападів патріарха Мстислава щодо неканонічності собору 25-26 червня заявами державної влади з чіткою аргументацією, тощо [126; 514-516]. Недовго примиренню УПЦ МП та УПЦ КП сприяла Всеукраїнська Рада Церков. Завдяки її діяльності в 1997 році намітилися перспективи контактів предстоятелів Церков. Однак, «Акт про відлучення від Церкви монаха Філарета (Денисенка)», прийнятий на Архієрейському соборі РПЦ в лютому того ж року перекреслив позитивні зрушення в цій справі [93;172].

Патріархи, які втручались у церковні справи в Україні, певно ж переслідували цілі не тільки примирення українських церков, а й політичні плани по знаходженню порозуміння між собою та здійсненню владних амбіцій своєї держави. Цьому сприяли, наприклад, перемовини в Цюріху і Стамбулі в червні та листопаді 2000 року [41]. Однак, питання примирення церков залишалось відкритим. Щодо мирян, - то вони поки що надавали перевагу УПЦ МП.

Протистояння між церквами Київського і Московського патріархату підсилюють і суперечки щодо приналежності храмів, здійснення в них богослужінь [121]. Так, в квітні 1992 року бачимо конфлікт навколо храму Казанської Божої Матері в Одесі. Підставою його розгортання стало поминання настоятелем храму під час богослужіння митрополита Філарета (Денисенка). Після чого послідувала заміна цього священика [93;75].

Найбільше конфліктів щодо приналежності храмів відбувалося на Західній Україні [127; 20]. За своєю гостротою вони досягли форм "церковного рейдерства". Такі суперечки ми бачимо в жовтні 2001 року в Чернігівській єпархії навколо храму Св. Катерини [169], в листопаді того ж року навколо храму Воскресіння Христового в Рівно, Покровського храму на

Тернопільщині. Церковне рейдерство, яке триває навколо Десятинної церкви, можемо спостерігати з 2000 року. Деякі такі спірні питання виходили навіть на державний рівень. Яскравим прикладом може слугувати протистояння за храм у с. Рохманові на Тернопільщині в 2007 році, яке досягло рівня Верховного суду [153]. Причому в кожному такому «поземельному» діалозі сторони конфлікту намагаються перебільшити чисельність громади на свою користь. Причинами таких суперечок деякі дослідники вбачають недосконалість законодавства в сфері релігії [100; 473-474].

Цікавою з огляду взаємовідносин громад обох церков виявилась земельна суперечка в 2002 році в Тростянецькому районі на Вінниччині, яка здійснювалась під приводом звинувачення УПЦ КП в «оскверненні святині» і була розпочата саме єпископом УПЦ МП. Вона призвела до призупинення будівництва храму УПЦ КП [76]. До речі, створення перешкод для опонента свідчить про найвищу стадію розвитку конфлікту.

Ще одним видом взаємодії – є взаємні звинувачення та образлива поведінка, безкомпромісність в деяких питаннях [127;18]. Представники церков Московського патріархату називають своїх опонентів «розкольникми», «ворогами церкви», які заснували свою неканонічну структуру задля послаблення авторитету їхньої церкви [67]. Аргументи на користь звинувачень наводились колишньому президенту України Віктору Ющенко та всій громадськості в зверненні Священного Синоду УПЦ МП в 2006 році як засіб протидії намаганням президента заручитись підтримкою Константинопольського патріархату для розбудови єдиної Помісної Церкви [28]. В цьому документі містяться наступні докази на підтримку тези «УПЦ КП – псевдоправославна організація»:

1. Невизнання Київського патріархату Помісними Православними Церквами світу
2. Помісні Церкви не визнають Філарета Денисенка ієрархом
3. УПЦ КП створена за підтримки української влади та з порушенням церковних канонів

Представники ж церков Київського патріархату називають «москалями», «іродами», «зрадниками». Однак, в останніх більше причин називати їх такими. Намагання завершити конфлікт виявилось марним. У журналах засідань Священного Синоду УПЦ МП часто акцентується увага на неможливості брати участь у молитовних зібраннях із «розкольницьким угрупованням» УПЦ КП [12].

З 2014 року по 2018 рік бачимо новий етап у зносінах двох церков. Він характеризується тісним взаємозв'язком релігії і геополітики та відкритим протистоянням церков на міжнародному рівні. На даному етапі Московському патріархату надає підтримку президент РФ В. Путін та політичні сили у так званих "ЛНР" і "ДНР", Київського патріарха ж донедавна підтримувала більшість патріотично налаштованих українців і українська влада.

Нині проросійські сили хочуть використати міжконфесійні конфлікти задля дискредитування України на міжнародній арені. Також, як показали події Майдану, представники Московського патріархату, серед яких і зокрема був настоятель Києво-Печерської лаври є слухняним зряддям проросійської влади [100; 469]. Тож саме тому вони підтримали дії Віктора Януковича. Прохання ж мирян-активістів анафемствувати криваву владу було відхилене [118]. Цікаво, що після цієї події через деякий час (18 липня 2016 року) главою РПЦ був нагороджений намісник Успенської Києво-Печерської лаври орденом святого Макарія [129].

Після обрання на посаду глави УПЦ МП у серпні 2014 р. митрополита Онуфрія (Березовського), Церква все більше відгороджується від українського суспільства, втілюючи в життя проекти РПЦ. Жодних висловлювань щодо засудження російської агресії та російсько-української війни на Донбасі за участю бойовиків «Руської православної армії», батальйону «Православний Схід» під керівництвом одесита В. Каурова, «Союзу православних громадян України», діяльність якого була засуджена за

старого предстоятеля УПЦ МП як «політичне православ'я» не прозвучало [84;149].

Несприйняття Української православної церкви Київського патріархату та її канонічності з боку Московського патріархату є цілком логічним і вигідним кроком для Росії, адже підсиливши конфлікт, вона може налаштувати українців один проти одного і скористатись цим в своїх цілях.

Причиною накалювання відносин є нині численні переходи громад шляхом волевиявлення їх членів у лоно православної церкви іншого патріархату. Після російської агресії багато громад виходять з-під юрисдикції УПЦ МП, переходячи в лоно православної церкви Київського патріархату. За даними, з червня 2014 р. по червень 2015 р. таких громад нараховувалось щонайменше 45 [113]. Відомі й випадки поодиноких переходів саме священників під юрисдикцію УПЦ КП. Прикладом може слугувати перехід запорізького ієрея Анатолія Ревтова, якому було заборонено говорити на зборах єпархії українською мовою, перехід клірика Ярослава Циганенко [140].

З огляду на необхідність втримати свій авторитет, УПЦ МП також залучилася до традиції інформаційної війни. Так, в 2015 році був започаткований проект «Слово українцям», де проросійськи налаштоване духовенство автокефальних православних церков світу висловлює свою думку щодо канонічності УПЦ КП і щодо питання надання цій церкві автокефалії [161]. Однак, це не особливо вплинуло на стан речей.

Ще одним прикладом можна вважати поширення агітаційних листівок, брошур, яке почало реалізовуватись в 2015 році під грифом «Ліги захисників православ'я». На 24 сторінках йде відверте звинувачення Київського Патріархату в недійсності таїнств цієї церкви, а також дезінформація щодо проповідування патріархом Філаретом війни, нібито він бажає гибелі українців у Донбасі через те, що в нього немає на Сході пастви. В них протиставляється «неканонічна» церква Київського патріархату єдино вірній церкві Московського патріархату, яка не залежить ніяким чином від РПЦ;

навмисно в тексті, розповідаючи про розкол, пропускаються важливі події історії (наприклад, Помісний собор УПЦ 1991 року про надання автокефалії УПЦ). Листівки та брошури завозились через єпархіальні центри на приходи [74].

Завдячуючи свідомим громадам УПЦ МП, які в умовах російської агресії переходили до УПЦ КП, Церква Київського патріархату виросла чисельно і створила за рішенням Синоду від 13 травня 2017 року власний Європейський екзархат і Російський екзархат, що свідчить про поширення авторитету УПЦ КП. Московський патріархат, з огляду на таку ситуацію втрати свого впливу, проявляє дедалі більше агресії, що вилилась у скарги і судові справи [11].

Наступний етап у протистоянні УПЦ МП та УПЦ КП розпочався у 2018 році в умовах реалізації рішень Константинопольського патріархату надати автокефалію Українській Церкві та триває до сьогодні. Він характеризується несприйняттям УПЦ МП ідеї надання автокефалії та перешкоджанням цьому процесу. В той же час простежується критика позиції УПЦ МП Київським патріархатом, який підтримує ідею надання Томосу. УПЦ МП ж втрачає свої позиції і в кінцевому рахунку зостається на маргінесі православного життя в Україні.

У світлі вищезазначеної проросійської діяльності УПЦ МП виникла необхідність вирішення питання надання автокефалії Українській Церкві або визнанням одної з православних «розкольничих» течій канонічною, що зробило б Українську Церкву незалежною від впливу РПЦ та об'єднало б усі православні течії в Україні. З цією ціллю 30 січня 2018 року був здійснений візит президента Всесвітнього конгресу українців Євгена Чолія до Константинопольського патріарха. У світлі російської агресії Євген Чолій звернувся до патріарха Варфоломія з проханням на канонізацію УПЦ КП [130]. Згодом, у квітні 2018 року відбувся інший візит до Вселенського патріарха, який був ініційований на державному рівні президентом України та підтриманий парламентом. Зокрема, 17 квітня президент України Петро

Порошенко заявив про прагнення звернутись до Вселенського патріарха з вимогами канонізації УПЦ КП. 19 квітня Верховна Рада підтримала це рішення. Тож вже 19-20 квітня відбулось засідання Синоду під головуванням Вселенського патріарха, де були прийняті до розгляду звернення щодо канонізації, тобто формально був розпочатий процес надання томосу. [63].

З огляду на зростаючу популярність УПЦ КП і необхідність відновлення своїх позицій УПЦ МП вдається до будь-яких засобів. Зокрема, це можна простежити в 2018 році в Запоріжжі. Тут митрополит УПЦ МП Лука перехрестив 40 дітей, яких хрестили в церквах Київського патріархату, наголошуючи на тому, що здійснення хрещення «розкольниками» таїнством не може вважатись [70]. Прикладом може слугувати й економічний підкуп громадян задля збереження своїх парафій. Зокрема, це ми бачимо на Західній Україні в квітні 2018 року, де маленька парафія не перейшла в лоно Київського патріархату, а що найцікавіше – в неї одразу ж з'явилися великі кошти на будівництво нових храмів [114]. Такими своїми діями УПЦ МП обурює не тільки інші конфесії, а й мирян. Так, у Запоріжжі в січні 2018 року стартував флешмоб #принесилалялку до храму УПЦ МП через відмову відспівувати дитину, яка була хрещена УПЦ КП, священником церкви Московського патріархату [150]. Флешмоб по принесенню ляльок до церков Московського патріархату був підтриманий у Львові, Дніпрі [149], Рівному [132]. Протести мирян також виявляються в численних перешкоджаннях здійсненню богослужінь в церквах МП, підпалу незаконно зведених церковних будівель. Такі акції відбулись в Дніпрі [148], в Києві навколо Десятинної церкви [152] та Києво-Печерської лаври [64], у Львові навколо храму князя Володимира [75].

Ще одним виявом втрати позицій УПЦ МП в Україні може слугувати звернення учасників АТО до влади на прес-конференції 22 січня 2018 року щодо антидержавної діяльності церков УПЦ МП [79]. Ці слова були почуті в подальшому депутатами, які надіслали навіть запит про вживання

відповідних заходів проти УПЦ МП – перейменування на РПЦвУ, визнання незаконності дій та привласненого майна на території України і т.д. [94].

Щодо самої УПЦ МП, то вона стала на шлях агресивної самооборони, яка проявляється в фізичному насиллі над мирянами, погрозах та образливих випадках до самої влади, антидержавницькій діяльності [168].

Після рішення про створення єдиної помісної церкви продовжилось протистояння УПЦ КП та УПЦ МП. По-перше, УПЦ КП у своєму зверненні до мирян, духовенства та всього народу України від 12 травня 2018 року засудила усі провокації УПЦ МП та її перешкоджання наданню томосу [54]. Також, щоб протистояти антиукраїнським діям УПЦ МП, Київський патріархат запропонував вірянам долучитись до написання листів до Вселенського патріархату з проханням надати автокефалію [81].

УПЦ МП дедалі втрачає свій вплив на мирян України. Поряд з цим дедалі зростає популярність УПЦ КП. Про це свідчать результати опитування, здійснені соціологічною групою «Рейтинг» в серпні 2018 року. Так, на питання «Яку Церкву можна вважати історичною правонаступницею православної церкви, утвердженої в Київській Русі?» - 52% опитаних зазначили УПЦ КП і лише 12% правонаступницею церкви часів Київської Русі вважають УПЦ МП [7]. Іншим показовим фактом втрати лідерства УПЦ МП можемо вважати і акції хресної ходи, організовані на річницю хрещення Русі 27-28 липня 2018 року УПЦ МП та УПЦ КП окремо один від одного. Так хресну ходу, організовану УПЦ КП відвідала більша кількість демонстрантів, ніж хресну ходу, організовану УПЦ МП. До того ж, на акцію УПЦ КП завітав глава делегації Вселенського патріархату, ігноруючи таким чином аналогічну акцію Московського патріархату [136].

Тим не менш, УПЦ МП продовжує боротьбу з УПЦ КП за вплив на православних. Так, в прийнятій 13 листопада 2018 року на Соборі постанові критикувались дії Вселенського патріархату по наданню автокефалії «розкольникам» та зняттю анафеми з них [45]. УПЦ МП продовжувала

наполягати не на об'єднанні в помісну Українську Церкву, а на поверненні громад УПЦ КП в лоно Московського патріархату.

Після утворення ПЦУ прослідувала бурна реакція з боку єпископату УПЦ МП. Так на засіданні Собору УПЦ МП 17 грудня новостворена Церква оголошувалась в Московському патріархаті неканонічною, розкольничою, адже була створена з УАПЦ та з УПЦ КП. [143].

Після передачі Томосу ПЦУ в січні 2019 року та завершення процесу надання автокефалії, УПЦ МП зберегла частину свого кліру в Україні і на сьогодні, попри погрози її ізоляції, надалі продовжує втілювати в життя плани РПЦ по відновленню колишнього впливу над православною Україною. 6 грудня 2019 року відбувся Синод УПЦ МП, де об'єднані УПЦ КП та частина УПЦ МП називалась «розкольничою ПЦУ». Було також підтверджено про припинення євхаристійного спілкування з Константинопольським патріархом, що «признав розкольників» [23].

Напевне, визнання УПЦ КП, яка влилась в ПЦУ та відновлення в сані Філарета дуже обурило єпископат УПЦ МП. Тому в кожному офіційному зверненні УПЦ МП наголошується на цьому.

Проте, вже з відновленням УПЦ КП 20 червня 2019 року, яка незаконно вийшла з ПЦУ через амбіції Філарета, можливе потепління в діалозі з УПЦ МП. Так, у Церков є можливість компромісу для досягнення спільної мети зруйнування ПЦУ.

Отже, ескалація конфлікту між УПЦ МП та УПЦ КП пройшла декілька етапів у своїй еволюції, використовуючи різні методи у протистоянні. Через амбіції лідерів Церков та різні цілі велося довготривале протистояння, в ході якого стали зрозумілими позиції Церков. УПЦ МП хотіла реалізувати проросійські плани РПЦ, УПЦ КП хотіла визнання та автокефалії для Української Церкви під головуванням Філарета. Церкви не хотіли поступатись один одному своїми позиціями, а тому вели запеклу боротьбу за православний вплив між собою.

Розпочавши протистояння як українсько-російське за православний вплив на Україні, дві Церкви на сьогодні опинились на маргінесі православного життя.

4.2. УПЦ КП та УАПЦ на шляху об'єднання 2017-2020 рр.

Взаємовідносини Української автокефальної православної церкви з Українською православною церквою Київського патріархату пройшли довгий шлях з періоду виникнення останньої. Початок їм був покладений ще в 1992 році, адже виникненням своїм УПЦ КП завдячує об'єднанню частині духовенства УПЦ (МП) та УАПЦ.

З постановом незалежної України ці дві Церкви мали власне бачення на подальший розвиток церковних справ в новопосталій державі. Так для УПЦ КП принциповим було створити власну незалежну помісну церкву України, тобто єдину церкву у державних кордонах України. УАПЦ ж пропонувала створити єдину Помісну церкву під зверхністю Вселенської патріархії. Такий стан речей досить довгий час не давав можливості знайти компроміс та дійти згоди щодо майбутнього.

Не дивлячись на особисту неприязнь та невдалі спроби об'єднання (починаючи з 1995 року і закінчуючи останньою спробою в 2015 році), церкви йшли на співпрацю, яка виражається в спільних акціях. Так в квітні 2017 року була проведена спільна акція на підтримку освітніх закладів в Донбасі [156]. Вже в наступному році ми бачимо спільні молебні на підтримку надання томосу

2018 рік приніс нові реалії створення помісної церкви, які активізували діалог між УАПЦ та УПЦ КП.

Церкви позитивно сприйняли рішення надання автокефалії Вселенською патріархією. Єпископати цих церков підписали звернення-прохання надати Томос про автокефалію. УАПЦ та УПЦ КП організували спільні молебні за утворення єдиної помісної церкви. Такий молебен був проведений 22 квітня 2018 р. в Тернополі представниками єпархій цих двох Церков та за підтримки місцевих урядовців і мирян. У той же день молебен

за автокефалію був проведений в Кропивницькому. 6 травня 2018 р. відбувся аналогічний молебень та хресна хода на підтримку надання Томосу про автокефалію у Сумах [154], а 17 травня – в Дніпрі. Такі акції пройшли ще в багатьох містах, зокрема в Чернівцях 20 травня [155].

З огляду на деякі спільні дії УАПЦ та УПЦ КП можемо зробити висновок, що відбувається потепління у відносинах та починається налагодження контакту цих конфесій навколо питання єдиної помісної церкви. Так, предстоятель Київського патріархату Філарет вбачав перспективу об'єднання цих двох церков, адже на його думку томос буде наданий УПЦ КП та УАПЦ [58]. Однак, згоди в принципових питаннях утворення єдиної помісної церкви в цих двох структурах так і не випрацювалось, залишаючи деякі гострі протиріччя між ними. Зокрема, дискусії підлягали питання назви та статусу майбутньої Церкви, принцип вибору учасників об'єднаної собору [49].

Ухвалами Синоду Вселенського патріархату, який відбувся 11 жовтня 2018 року було підтверджено рішення надати автокефалію Українській Церкві та були поновлені в своєму священному сані до цього невизнані очільники УАПЦ та УПЦ КП.

12 жовтня того ж року, реагуючи на рішення Синоду Константинопольського патріархату, Київський патріархат видає Заяву про рішення Священного Синоду Константинопольської Церкви-Матері та їхнє значення для Церкви в Україні. В ній Церква подякувала Константинопольському патріархату за рішення та закликала ієрархів і мирян УАПЦ підтримати процес об'єднання українського православ'я та долучитись до підготовки Надзвичайного Об'єднаної Собору [18].

З огляду на наближення події утворення єдиної помісної церкви серед двох Церков виникли дискусії з приводу назви нової церкви, її предстоятеля, статуту та устрою. Київський патріарх вбачав можливість обійняти посаду предстоятеля майбутньої ПЦУ. Інше уявлення з цього приводу мав предстоятель УАПЦ митрополит Макарій. На відміну від Філарета, він

відмовився висувати свою кандидатуру на цю посаду, адже вважав, що предстоятелем повинен бути хтось нейтральний [157].

Висувались Церквами також острахи щодо протікання процесу об'єднання та його добровільності. Невирішеними також залишалось питання про те, хто візьме участь в Об'єднавчому соборі : чи це будуть лише та частина священників, яка просила томос або ж всі бажаючі.

Досить довгий час церкви не могли дійти спільного рішення про статут Єдиної церкви. Адже, духовенство УАПЦ пропонувало створити єдиний статут на основі статутів трьох церков – УПЦ КП, УПЦ МП та УАПЦ. Духovenство УПЦ КП пропонувало затвердити статут, розроблений в їх церкві [87]. Насправді ж вирішення цього питання відбулось зовсім не так, як раніше пропонували православні конфесії в Україні. Проект статуту нової церкви був затверджений самим синодом Константинопольського патріархату 29 листопада 2018 року [32].

Майже миттєво реагуючи на Синод Константинопольського патріархату УПЦ КП, не порадившись із представниками УАПЦ, ініціювала обговорення наступного кроку – об'єднавчого собору та процес внесення змін до статуту, яке призначили на 13 грудня [10]. УАПЦ негативно поставилась до такого розкладу подій і також назначила обговорення цих подій, однак 14 грудня.

Так 13 грудня 2018 року був проведений Архієрейський собор УПЦ КП, на якому здійснювалось відкрите голосування за кандидатуру на посаду майбутнього предстоятеля. Більшість священників проголосували за висунення на Об'єднавчому соборі митрополита Епіфанія (Думенко) [65]. Також щоб уникнути гострих кутів та непорозумінь в новій церкві, 14 грудня Варфоломій I закликав очільників двох церков УПЦ КП та УАПЦ не висувати своїх кандидатур на цей пост [78].

15 грудня 2018 року був проведений Об'єднавчий Собор. На собор прибуло 36 делегатів УАПЦ та 126 делегатів УПЦ КП. Рішеннями собору, по суті, утворилась Єдина Помісна Церква з єпископату УПЦ КП, УАПЦ та

частини духовенства УПЦ МП. Такі структурні одиниці як УПЦ КП та УАПЦ перестали існувати. Також, був затверджений та обраний предстоятель новоствореної церкви. Ним став митрополит УПЦ КП Епіфаній [107].

5 січня 2019 року Вселенський патріарх Варфоломій підписав томос про автокефалію ПЦУ, а 6 січня під час святкової літургії у Константинополі предстоятелю щойно створеної ПЦУ був вручений томос.

Після реєстрації Київської митрополії ПЦУ 30 січня 2019 року, була остаточно скасована реєстрація статуту УПЦ КП.

Однак, вже згодом стало зрозуміло, що колишнього патріарха УПЦ КП Філарета не задовольнила його нова посада почесного патріарха та можливість головування на синодах ПЦУ. Як потім заявив сам патріарх, що між ним та Епіфанієм була досягнута домовленість про розподілення посадових обов'язків. Так, Епіфаній повинен був представляти Церкву, а Філарет – керувати нею [163].

Власні амбіції затуманили розум 90-річного Філарета, який взявся за ідею відродження УПЦ КП та руйнування ПЦУ.

20 червня 2019 року він разом з нечисленними послідовниками скликали Помісний собор УПЦ КП. Собор прийняв наступні рішення:

- Відміняється Об'єднавчий собор, скликаний 15 грудня 2018 року
- УПЦ КП виходить зі складу ПЦУ

Причиною ж таких дій патріарх Філарет називає «невідповідність Томосу про автокефалію та статусу автокефальних Церков, яким володіють усі автокефальні Церкви» [27].

ПЦУ жорстко відреагувала на такі дії почесного патріарха. На Священному Синоді 24 червня 2019 року було вирішено, що патріарх Філарет залишається у складі єпископату ПЦУ, однак втрачає канонічні права по управлінню єпархією [57].

Для попередження нового розколу 27 липня 2019 року Священним Синодом ПЦУ була створена комісія по ліквідації УПЦ КП. Слідство щодо неканонічної діяльності УПЦ КП ведеться й досі.

Отже, активізація діалогу УАПЦ та УПЦ КП відбулась в умовах процесу підготовки до надання автокефалії Православній Церкві України. Так, організовувались спільні молебні, писались спільні звернення до Константинопольського патріархату.

Пройшовши довгий шлях до об'єднання, УАПЦ та УПЦ КП змогли подолати той бар'єр та суперечності, які існували між ними заради об'єднання в новій канонічній Помісній Церкві. Однак, на сьогодні постають нові виклики ПЦУ у вигляді амбіцій Філарета та його намагань відновити УПЦ КП.

4.3. Кроки РПЦ в боротьбі за вплив в Україні після рішення про створення єдиної помісної церкви в 2018-2020 рр.

В боротьбі за вплив у православній Україні РПЦ мала великі шанси перемоги, адже на території України існувала підконтрольна їй інституція – УПЦ МП, яка була маріонеткою в планах РПЦ. Тож, апелювання РПЦ до історичного факту 1686 року, коли Київська митрополія була підпорядкована Московському патріархату та використання маріонеткової УПЦ МП задля показу створення автокефальної Української Церкви Константинопольським патріархатом неканонічним – здавалося їй виграшним варіантом. Ці засоби і використала РПЦ у боротьбі за православну першість на Україні.

Після рішення про створення єдиної Помісної Церкви найбільш оптимальний спосіб зривання планів Константинопольського патріархату був використати УПЦ МП. Аргументом РПЦ у перешкоджанні наданню автокефалії Українській Церкві було існування «єдиної Помісної Церкви – УПЦ» (МП), яка є визнана іншими православними Церквами світу. Також, за переконанням РПЦ дії Константинопольського патріархату є антиканонічними, адже «спроба вирішити долю Української православної Церкви без її згоди є посяганням на чужі церковні наділи». Таким чином

Московський патріархат намагався виправдатись та прикрити перед іншими помісними Церквами наміри створення релігійного «руського миру», сходиною до якого є контроль над православною Україною [21].

УПЦ МП слугувала також для Російської Церкви інформатором справ на Україні, пропагандистом серед українського народу та Вселенського патріархату позиції РПЦ. Що, здається, теж було вигідним кроком у реалізації планів Московського патріархату. Так, за наказом РПЦ УПЦ МП почала вдаватись до вже звичної для неї тактики чинення опору. Стандартними контраргументами щодо надання томосу про автокефалію, які нав'язувались мирянам, слугували такі: це суперечить існуючим церковним правилам, ініціатором повинна виступати сама церква – не держава, спочатку необхідно подолати міжконфесійне розділення, а лише потім задумуватись про автокефалію [95]. Шляхом до подолання такого розділення та створення Помісної Церкви УПЦ МП вбачала у приєднанні УАПЦ та УПЦ КП до Московського патріархату [17].

Перешкоджанню народженої в лавах української влади ініціативи звернутись до Вселенського патріарха слугувала оприлюднена заява-відгук УПЦ МП від 25 травня 2018 року на звернення президента щодо надання томосу. В цій заяві наголошується на тому, що УПЦ МП виступає за єдину Церкву, а УАПЦ та УПЦ КП є розкольниками, «неканонічними структурами», які не вважаються правомірними навіть Константинопольським патріархатом. Висловлювалась в ній позиція, що здобуття автокефалії – це лише ініціатива згори, яка ще більше приведе до розбрату, громадянської війни, порушить єдність. Однак, ми знаємо, що єдність вже давно була порушена [53].

Підбурювала та агітувала маріонеткова церква також і мирян на рішучі дії «проти узаконення розколу». Для цього по кожній епархії були розіслані спеціальні бланки листів та звернення проти надання автокефалії, які заповнювались вже заготованими мирянами та повинні були відправлялись Вселенському патріарху [162]. Так, у Запоріжжі за день під таким зверненням

підписалось понад 10 тисяч мирян [151]. В рамках таких подій для найширшого показу усієї картини, варто також зазначити, що УПЦ МП практикувала і молебні проти надання томосу. Здобуваючи таким способом підтримку віруючих, Московський патріархат зберігав свої позиції на Україні.

Для успішної реалізації розробленої в РПЦ стратегії по здобуттю православної першості в Україні, здійснювались також численні візити митрополитів УПЦ МП до інших Помісних Церков. Такими можемо назвати візити єпископа РПЦ Іларіона Алфєєва до Олександрійського та Єрусалимського патріархату, до архієпископа Кіпру та до Грузинського патріарха [5], візит керуючого справами УПЦ МП митрополита Бориспільського і Броварського Антонія (Паканича) та протоієрея Миколая Данилевича до Польської Автокефальної Православної Церкви [89], 9 травня митрополита Волокаламського Іларіона до Антіохійського патріарха [91] та візит від 23 червня 2018 року делегації на чолі з митрополитами Антонієм та Іларіоном до Вселенського патріарха [92]. Тож, ще одним актом пропаганди та дезінформації слугує виставлення перед православними церквами світу ідеї надання томосу про автокефалію як таку, що ініційована розкольникими в обхід канонічної церкви, тобто УПЦ МП. Більше того, УПЦ МП наголошувала, що більшість Помісних церков підтримує її позицію, тобто негативно ставиться до надання автокефалії [36]. Отже, бачимо факти навмисного перекручування слів та виставлення бажаного за дійсність.

Однак не все духовенство УПЦ МП стало на захист позицій РПЦ в Україні. Так, наприклад, серед представників церкви Московського патріархату були ті, що позитивно сприйняли рішення про створення єдиної помісної церкви, а деякі парафії, єпархії УПЦ МП погодились увійти до майбутньої ПЦУ. Свої підписи під зверненням президента України до Вселенського патріархату про надання автокефалії поставили 10 єпископів УПЦ МП, двоє з них – це митрополит Софроній (Дмитрук) та митрополит Вессаріон (Стретович) [6]. Попри заклики митрополита Софронія (Дмитрука)

до духовенства УПЦ МП підійти з розумом до даного Константинопольським патріархатом шансу, відкинути бажання Москви та взяти участь в Об'єднавчому соборі ПЦУ, - ініціатива виявилась марною [112]. Це в черговий раз підтверджує закостенілість та залежність структурної ланки Московського патріархату на території України.

Також були й випадки, коли самі священники УПЦ МП відмовлялись заповнювати або спалювали бланки листів, звернення проти надання автокефалії, які їм необхідно було поширювати. Показовими в цьому плані були дії священників УПЦ МП на Херсонщині [117]. Публічно підтримав ідею автокефалії і митрополит УПЦ МП Олександр (Драбинко) [61]. Дехто із священників та мирян УПЦ МП навіть написав листа до Вселенського патріарха, де викривалась антиукраїнська діяльність їх церкви, просив надати Томос [141]. Це було свідченням того, що позиції Московського патріархату похитнулись після наближення до події надання автокефалії Українській Церкві. Стратегічним прорахунком, який буде коштувати РПЦ втраті свого впливу на Україні, стала відмова надати УПЦ МП в свій час автокефалію (замість наданої автономії).

Попри це, РПЦ ще мала свій значний вплив на події. Так, поряд з церковними діячами, які відкрито висловлювали свою непідтримку дій Російської Церкви була велика частка духовенства УПЦ МП, яка боялась висловлювати свою позицію офіційно, виступаючи за ідею автокефалії, ймовірно, через залякування та можливі санкції з боку УПЦ МП. Такі санкції, наприклад, були запроваджені на Синоді УПЦ МП проведеному 25 травня 2018 р. щодо митрополита Олександра (Драбинка), який висловлював свою прихильність до автокефалії. На засіданні Синоду митрополита закликали «утриматись від публічних висловлювань, що вносять спокусу в серця віруючих» [13]. Також, щоб якось побороти опозиційне духовенство, автокефалістів серед своєї церкви УПЦ МП вдалася до хитрощів - прийняття заяви на архієрейській раді, яка була проведена в Києво-Печерській лаврі 25 червня. В цій заяві наголошувалось на подальшій підтримці канонічного

статусу УПЦ МП та засуджувались спроби «змінити цей статус», тобто спроби домогтися автокефалії. Заяву вимушені були підписати навіть священники-автокефалісти «задня збереження миру в церкві». Однак, можна лише уявити, який психологічний тиск ця заява зробила на прихильників ідеї автокефалії [20].

Спроби якось завадити наданню автокефалії Московським патріархатом здійснювались і у рамках зустрічі останнього з Вселенським патріархом 31 серпня 2018 року. Однак, спроба виявилась провальною, адже Варфоломій I чітко висловив свою готовність надати автокефалію [1]. З метою якось дискредитувати Вселенський патріархат та його позицію з питання української автокефалії в Московському патріархаті також був запущений проект «Православна енциклопедія», де в негативному тоні коментувались історико-канонічні дослідження на тему українського православ'я, зроблені Вселенським патріархатом [72]. Дії ж по наданню автокефалії Константинопольським патріархатом в уявленні УПЦ МП взагалі вважаються подібно анексії Криму, загарбанням території, яка канонічно належить Московському патріархату [73].

Зазнавши невдачі в перешкоджанні наданню томосу, за вказівками РПЦ духовенство УПЦ Московського патріархату на Синоді 25 вересня 2018 р. негативно відреагувало на призначення Вселенським патріархатом двох екзархів в Україну, назвавши це грубим порушенням та закликавши їх покинути територію України [142]. Цей Синод УПЦ МП був калькою проведеного Синоду РПЦ від 8 вересня 2018 року, а рішення їх співпадають. Так на Синоді РПЦ апелювали до того, що рішення надати автокефалію прийняте без узгодження з патріархом Кирилом і предстоятелем УПЦ МП Онуфрієм та всупереч волі єпископату УПЦ МП є грубим порушенням церковних канонів. РПЦ тиснуло на Церкву-Матір і тим, що патріарх Варфоломій сам неодноразово казав про своє визнання митрополита Онуфрія єдиним канонічним главою Православної Церкви в Україні.

Такі дії слугують доказом сильних позицій на православній Україні попри намагання його підірвати як українською владою та православним народом, так і Константинопольською Церквою.

Трохи пізніше Московський патріархат пустив у дію більш потужну артилерію. Так 28 вересня була проведена нарада представників єпархій УПЦ МП на чолі з митрополитом Антонієм (Паканичем), де було прийнято рішення влаштувати пікет біля будівлі – місця проживання екзархів [159].

Ще більшого удару Московському патріархату на Україні було завдано ухвалами Синоду Вселенського патріархату, який відбувся 11 жовтня 2018 р. На засіданні було підтверджено рішення надати автокефалію, скасовувалась неканонічна передача Київської митрополії Московському патріархатові 1686 року та були поновлені в своєму священному сані до цього невизнані очільники УАПЦ та УПЦ КП. Це налякало РПЦ, адже її позиції на Україні могли ще більше похитнутись [33].

15 жовтня 2018 року у відповідь на рішення Синоду Константинопольського патріархату РПЦ йде на відчайдушний крок. На засіданні свого Священного Синоду Московський патріархат приймає «Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви в связи с посягательством Константинопольского Патриархата на каноническую территорию Русской Церкви». В ньому йдеться про розрив євхаристійного спілкування з Константинопольською Церквою, заборону співслужіння з кліриками цієї Церкви. Такими діями РПЦ розпочала Московсько-Константинопольську схизму у світовому православ'ї [21].

Розірвавши євхаристичне спілкування з Константинополем, Московський патріархат в Україні вирішив здійснити ще одну спробу посилити свій вплив. Так, організувавши 13 листопада 2018 р. собор єпископів, УПЦ МП вкотре зазначила свою позицію в питанні томосу. В прийнятій на Соборі постанові критикувались дії Вселенського патріархату по наданню автокефалії та зняттю анафєми з «розкольників», що ніби є результатом неправильного тлумачення православних канонів. Слідуючи за

РПЦ, маріонеткова УПЦ МП прийняла також аналогічне рішення про припинення євхаристичного спілкування УПЦ МП з Вселенським патріархатом [45].

Після утворення ПЦУ прослідувала бурна реакція з боку єпископату УПЦ МП. Так на засіданні Собору УПЦ МП 17 грудня новостворена Церква оголошувалась в Московському патріархаті неканонічною, розкольничою, адже була створена з УАПЦ та з УПЦ КП. Митрополити УПЦ МП Сімеон (Шостацький) та Олександр (Драбинко), які підтримали Собор, були позбавлені сану [143].

Певно такі дії були виявом сильного удару по впливу РПЦ в Україні. Так, вже 20 грудня 2018 р. попри мітинг прибічників УПЦ МП, ВРУ прийняла більшістю закон про перейменування УПЦ МП – церкви, яка є маріонеткою країни-агресора на РПЦвУ [134]. Після цього розпочались масові переходи громад УПЦ МП до ПЦУ [80].

Попри програш Московський патріархат не здається. Маючи сильний козир в рукаві – УПЦ МП, який попри створення канонічної Помісної Церкви – ПЦУ, все ще існував, хоча й був послаблений, РПЦ здійснює наступний крок. 28 грудня 2018 р. на засіданні Синоду Російської Церкви постановили:

- У листуванні з предстоятелями інших Помісних Церков називати події надання автокефалії ПЦУ «вторгненням Константинопольського патріархату на канонічну територію УПЦ (МП)»
- Відмітити неканонічний характер Об'єднавчого собору 15 грудня 2018 р. у складі розкольницьких груп під керівництвом патріарха Варфоломія
- Розцінити Закон України «Про внесення змін в ЗУ “Про свободу совісті і релігійні організації”» як дискримінаційний по відношенню до УПЦ МП та як порушення принципу невтручання держави у внутрішні справи релігійних громад, закріпленого в Конституції України.

- Звернутись до Помісних Православних Церков з закликом підтримати митрополита Онуфрія, єпископат, духовенство, і вірних чад УПЦ у зв'язку з пережитими випробуваннями [15].

Рішення Синоду були прямим натяком на продовжування боротьби за православну першість в Україні та існування в РПЦ сильного аргументу для дискредитації рішень Вселенського патріархату серед Помісних Церков.

Після передачі Томосу ПЦУ в січні 2019 року та завершення процесу надання автокефалії, УПЦ МП зберегла частину свого кліру в Україні і на сьогодні, попри погрози її ізоляції, надалі продовжує втілювати в життя плани РПЦ по відновленню колишнього впливу над православною Україною. А отже, позиції РПЦ на території України все ще сильні. Так, 26 лютого 2019 р. Синод РПЦ був дуже «стурбований грубим втручанням державної влади України у внутрішнє церковне життя» та просив інші Помісні Церкви підтримати «гнану УПЦ, очолену митрополитом Онуфрієм» [37].

6 грудня 2019 року відбувся Синод УПЦ МП, де знову наголошувалось на антиканонічності дій Константинопольського патріархату в Україні, який нібито втілює у життя концепцію першості «перший без рівних». Було також ще раз підтверджено про припинення євхаристійного спілкування з Константинопольським патріархом, що «признав розкольників» [23].

Таким чином, бачимо, що після рішення про створення Єдиної Помісної Церкви, РПЦ все ще має сильні позиції в боротьбі за православну першість в Україні. В цьому їй допомагає маріонеткова структура УПЦ МП, попри втрату частини кліру УПЦ МП через відмову РПЦ своєчасно надати автокефалію. Апелюючи до «неканонічності» дій Константинопольського патріархату на території вже існуючої і визнаної світом УПЦ МП, РПЦ намагається і далі нарощувати свій вплив перед вирішальною битвою.

4.4. Гальмування процесу становлення ПЦУ з початку 2019 року

Після вручення Томосу 6 січня 2019 р. предстоятелю Православної Церкви України та реєстрації Київської митрополії ПЦУ, перед Церквою

постали нові виклики. Так, сьогодні Церква зіткнулась із все ще сильним опором РПЦ, підривною діяльністю почесного патріарха Філарета та частковим визнанням своєї Церкви з боку інших помісних Церков. Ці аспекти гальмують процес становлення ПЦУ.

На сьогодні РПЦ діє через УПЦ МП та через тиск на Помісні Православні Церкви. Так, 26 лютого 2019 р. Синод РПЦ був дуже «стурбований грубим втручанням державної влади України у внутрішнє церковне життя» та просив інші Помісні Церкви підтримати «гнану УПЦ, очолену митрополитом Онуфрієм» [14]. На цьому ж соборі було розглянуто визнання ПЦУ Олександрійською Церквою. РПЦ була обурена таким ходом речей, а тому прийняла жорсткі міри щодо «антиканонічних дій Патріарха Олександрійського Феодора, який вступив у спілкування з розкольниками». Було наголошено, що це суперечить заявам патріарха Феодора про визнання та підтримку УПЦ (МП). РПЦ запровадила також санкції проти Олександрійського патріарха:

- Відмова від поминання імені патріарха Феодора в диптихах та розрив евхаристійного спілкування з ним
- Збереження спілкування з архієреями Олександрійської Церкви, які не підтримали ПЦУ
- Припинення діяльності представництва Олександрійського Патріархату при Московському Патріаршому престолі
- Перетворення представництва Патріарха Московського і всієї Русі при Патріархові Олександрійському в приход Російської Православної Церкви в Каїрі
- Виведення з юрисдикції Олександрійського Патріархату парафії Російської Православної Церкви, що знаходяться на Африканському континенті, надавши їм ставропігійний статус [14].

Такі жорсткі санкції свідчать про все ще триваючу боротьбу за православний вплив в Україні, а також спричиняють гальмування визнання Помісними Церквами ПЦУ.

Опір становленню ПЦУ сьогодні також вчиняє маріонеткова структура УПЦ МП. Так, 6 грудня 2019 р. на своєму Синоді УПЦ МП вона, як і РПЦ засудила вступ у спілкування з «розкольничою ПЦУ» предстоятелів Елладської та Олександрійської Церкви, а також розірвала євхаристичне спілкування з Помісними Церквами, які визнали ПЦУ [23].

Великого удару по ПЦУ міг завдати скликаний 26 лютого 2020 року РПЦ «Всеpravославний» собор в Аммані. У ньому брали участь 6 з 15 Помісних Церков – Ієрусалимська Церква, РПЦ, Сербська Церква, Православна Церква Чеських земель та Словачії, делегати Румунської і Польської Церков [146]. Константинопольський патріархат на нього не був запрошений. Було розглянуте питання надання автокефалії. Учасники собору зійшлись на думці, що дарування автокефалії повинно здійснюватись на основі всеpravославної єдності та консенсусу. Відносно ситуації на Україні – було констатовано необхідність всеpravославного діалогу. Хоча спроба обговорити українське питання була, вона не увінчалась повним успіхом, адже остаточний документ зустрічі мав неточні, невизначені формулювання. Але ця зустріч показала, що перед ПЦУ існує загроза часткового невизнання Помісними Церквами. Адже РПЦ веде активні консультації з іншими Помісними Церквами.

Невдоволеними рішенням Амманської зустрічі залишились представники УПЦ МП. Так, митрополит Онуфрій (Березовський) 29 лютого зазначив, що він не побачив в комюніке того, чого хотів – більшої чіткості щодо вирішення українського питання [146].

УПЦ МП сьогодні як ніколи необхідно показати РПЦ, що вона не зазнала значних втрат із постановням ПЦУ. Хоча, це й не так. В ПЦУ за час її існування захотіли перейти 500 парафій УПЦ (МП) і це значна кількість. На жаль, юридичне оформлення переходів гальмується судовими інстанціями, в яких працює чимало прибічників УПЦ МП.

Наступний, вже внутрішній, фактор гальмування становлення ПЦУ є амбіції Філарета. Так, вже згодом стало зрозуміло, що колишнього патріарха

УПЦ КП Філарета не задовольнила його нова посада почесного патріарха та можливість головування на синодах ПЦУ. Як вже зазначалось вище, патріарх Філарет заявив, що між ним та Епіфанієм була досягнута домовленість про розподілення посадових обов'язків. Епіфаній повинен був представляти Церкву, а Філарет – керувати нею [163].

Не досягнувши бажаного, Філарет взявся за ідею відродження УПЦ КП та руйнування ПЦУ. Він почав свої демарші тоді, коли було зрозуміло, хто стане наступним президентом. За президентства Петра Порошенка Філарет не наважувався реалізувати план по відновленню УПЦ КП, адже знав, що державний курс цього не дозволить. Тому сподівався використати некомпетентність нової влади в церковному питанні. Для Зеленського це ж лише привід переглянути діяльність в цій сфері попереднього президента, що, безпосередньо, теж є загрозою становленню ПЦУ. Так, Державне бюро розслідувань 6 листопада 2019 року здійснювало слідство у справі щодо незаконних дій колишньої політичної влади, спрямованих на розпалювання міжрелігійної ворожнечі при створенні ПЦУ. Розслідування було розпочато за заявою парафіян Київського Патріархату УПЦ на незаконні дії ряду вищих посадових осіб, які вчинили дії, спрямовані на розпалювання міжрелігійної ворожнечі при створенні ПЦУ [59]. Однак, не віриться, що до цього патріарх непричетний. Існує сувора церковна дисципліна, згідно з якою нижче стоячий може проявляти ініціативу лише за благословенням вище стоячого. Новини про суд над Петром Порошенком спричинили інформаційні вкиди російських ЗМІ, які повідомляють про «Провальний Томос». Адже, якщо колишній президент порушив закон, то це ставить під сумнів і легітимність ПЦУ [172].

20 червня 2019 р. Філарет (Денисенко) разом з нечисленними послідовниками скликали Помісний собор УПЦ КП. На ньому було прийнято рішення виходу УПЦ КП зі складу ПЦУ. Причиною ж таких дій патріарх Філарет називав «невідповідність Томосу про автокефалію та статусу автокефальних Церков, яким володіють усі автокефальні Церкви». Але

старий патріарх не врахував те, що статус ПЦУ як митрополії Константинопольського патріархату був тимчасовий, адже необхідно діяти обережно в умовах розколу в світовому православ'ї [27].

А тому, основна причина саботування ПЦУ в тому, що владика Філарет не захотів прийняти нових умов і відмовитись від колишнього титулу «патріарх».

ПЦУ відреагувала на відновлення УПЦ КП. На Священному Синоді 24 червня 2019 р. було вирішено, що патріарх Філарет залишається у складі єпископату ПЦУ, однак втрачає канонічні права по управлінню єпархією [57]. Для попередження нового розколу 27 липня 2019 р. Священним Синодом ПЦУ була створена комісія з ліквідації УПЦ КП.

Філарет приймає наступні відчайдушні кроки легітимізації виходу УПЦ КП з ПЦУ. 20 грудня 2019 р. він організовує в Києві Форум на підтримку УПЦ КП [131]. А 10 січня 2020 р. патріарх заявляє про відкликання свого підпису під постановою помісного Собору 15 грудня 2018 р., якою була ліквідована Церква Київського патріархату [165].

20 січня 2020 р. на прес-конференції Філарет не виключав навіть можливості об'єднання з УПЦ МП за умови визнання УПЦ МП автокефальною церквою в статусі патріархату. Такий розвиток майбутнього також може нашкодити ПЦУ [167].

Задля відновлення діяльності УПЦ КП та визнання її хоча б на державному рівні Філарет 8 лютого 2020 р. звернувся до уповноваженої Верховної Ради з прав людини Людмили Денісової з проханням перегляду законності ліквідації Церкви. Це був вимушений крок, адже в Міністерстві культури Філарету відмовляють у реєстрації УПЦ КП на законних підставах. Церква була ліквідована законним шляхом з власної ініціативи консенсусом єпископів УПЦ КП на Архієрейському соборі 14 грудня 2018 року [115].

Діяльність Філарета не тільки гальмує розбудову ПЦУ, а й ускладнює її діяльність на місцевому рівні. Так, 5 березня 2020 року в Одесі в храмі Різдва Христового, який належить ПЦУ влаштували бійку священники ПЦУ та УПЦ

КП. Це також псує враження та знижує авторитет новоствореної церкви перед Помісними Церквами світу [71].

7 травня 2020 р. відбулось засідання Архієрейського собору УПЦ КП, результатом якого стало звернення до президента. В ньому зокрема містилось прохання на відновлення реєстрації УПЦ КП, яка «була скасована внаслідок незаконних рейдерських дій» ПЦУ та влади попереднього президента. Також, зазначалось, що Міністерство культури надалі продовжує «дискримінаційну діяльність щодо УПЦ КП». ПЦУ ж звинувачувалась в незаконному церковному рейдерстві майна та храмів УПЦ КП [24].

1 липня 2020 р. патріарх Філарет оприлюднює наступне звернення до президента та політиків з проханням повернути реєстрацію УПЦ КП з аргументацією в свою користь. Будемо сподіватись, що влада не піде на легалізацію розколу в українському православ'ї [25].

Отже, в умовах створення Помісної Української Церкви з'являються і фактори, які гальмують її подальшу побудову. Серед таких можемо назвати дії РПЦ та її маріонеткової УПЦ МП, дії патріарха Філарета по відновленню УПЦ КП та нинішньої української влади, а також Московсько-Константинопольська схизма, яка перешкоджає повному визнанню ПЦУ Помісними Церквами та переходу до наступних етапів надання автокефалії у вигляді архієпископії та патріархату. Загалом, можемо сказати, що попри складність, новостворена ПЦУ справляється з посталими викликами та продовжує свою розбудову.

ВИСНОВКИ

Українське православ'я протягом своєї тривалої історії виборювало незалежність і самобутність від РПЦ. Воно має відмінні від російського православ'я риси, які дають Українській Церкві права розвиватись окремим від РПЦ шляхом. В цьому контексті закидання Московського патріархату про схожість Української Церкви та Російської є неприйнятними, адже спільне в них лише колоніальне минуле. Українське православ'я має свої самобутні риси з їх багатовіковою традицією, які, однак, були втрачені з підпорядкуванням Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році. Сьогодні активно йде скидання «російського одягу» Українською Церквою, набутого в імперський період, повернення власних особливостей. Зокрема, такі тенденції проявляються в намаганні розбудувати власну канонічну українську Церкву – ПЦУ.

Обставини виникнення православних течій в Україні дають можливість зробити висновки, що створення єдиної національної церкви в ХХ ст. було неможливе з огляду на довготривалу традицію релігійного плюралізму; геополітичний чинник, який полягає у впливі РПЦ на території України; амбіції очільників Церков та міжконфесійне порозуміння. Вони, як і колись, впливають на побудову єдиної Помісної Церкви на Україні.

Підсумовуючи розглянуті міжправославні конфлікти в Україні 20-х і 40-х рр. ХХ ст., нами була виділена першочергова причина їх ескалації – інституційний розкол в українському православ'ї. Найбільш характерними джерелами міжправославних конфліктів в цей час, як і в подальші роки стали переходи громад з-під порядкування однієї Церкви в юрисдикцію іншої, боротьба за храми та віруючих, звернення до владних інституцій, дискредитація один одного та наклепи, притягнення до відповідальності, тощо. Зазначені вище джерела міжправославних конфліктів є актуальними і сьогодні в умовах незалежної Української держави. У зв'язку зі створенням ПЦУ, міжправославні конфлікти не зникли та не був подоланий поки що

інституційний розкол в православ'ї. Так, в Україні все ще діє УПЦ МП та намагається відновити свою діяльність УПЦ КП.

Становленню ПЦУ передували:

- переорієнтація України на західноєвропейський вектор розвитку та російська агресія
- Всеправославний собор на Криті 2016 року
- зближення УПЦ КП з УАПЦ
- війна Константинопольського патріархату та Московського за православну першість в Україні
- Московсько-Константинопольська схизма 2018 року.

Війна за православну першість в Україні, яка точилась між Константинопольським і Московським патріархатом ще з 2000-них років, була програна останнім з огляду на власні прорахунки. Відправним пунктом в активізації протистояння став Всеправославний собор на Криті 2016 року, який явно показав справжні наміри РПЦ.

Собор став одним із чинників української автокефалії. Показавши світу глибокі суперечності двох патріархів – Кирила та Варфоломія, він став наглядним прикладом втілення боязні втрати РПЦ православного впливу в Україні, аж до саботування собору.

На самому соборі українське питання не обговорювалось, але було прийнято регламент надання автокефалії, а також створені законодавчі умови та умови міжнародного визнання прийнятих в майбутньому актів створення в Україні ПЦУ та надання томосу для вирішення питання єдності православ'я в Україні.

Також, з огляду на російську агресію в Україні, переорієнтацією на західноєвропейський вектор розвитку, Україна потребувала незалежної від РПЦ Церкви, яку міг надати лише Константинопольський патріархат. Збіг намірів молодій державі та Церкви - Матері допоміг у здобутті нею перемоги у війні за православну першість, попри прийняті заходи

Московського патріархату на перешкодження процесу надання автокефалії Православній Церкві України.

Пройшовши довгий шлях до об'єднання, УАПЦ та УПЦ КП змогли подолати той бар'єр та суперечності, які існували між ними заради об'єднання в новій канонічній Помісній Церкві. Активізація діалогу УАПЦ та УПЦ КП відбулась в умовах процесу підготовки до надання автокефалії Православній Церкві України. Так, організовувались спільні молебні, писались спільні звернення до Константинопольського патріархату.

Завдяки історичним обставинам (розірвання відносин РПЦ з Константинопольським патріархатом), вмілій і наполегливій діяльності української влади по утворенню автокефальної церкви, майже вдалося ліквідувати розкол в українському православ'ї, який триває з 1989 року, а тяглістю традицій сягає вглиб 20-40-х рр. ХХ ст.

Однак, на сьогодні постають нові виклики ПЦУ. Вони гальмують її подальшу побудову. Серед таких можемо назвати дії РПЦ та її маріонеткової УПЦ МП, дії патріарха Філарета по відновленню УПЦ КП та дії нинішньої української влади, а також Московсько-Константинопольська схизма, яка перешкоджає повному визнанню ПЦУ Помісними Церквами та переходу до наступних етапів надання автокефалії у вигляді архієпископії та патріархату.

Так, ще після рішення Константинопольського патріархату надати автокефалію Українській Церкві, розпочались перешкодження цьому процесу з боку країни-агресора та її маріонеткової УПЦ МП або як її сьогодні ще називають РПЦвУ.

Після рішення про створення Єдиної Помісної Церкви, РПЦ все ще має сильні позиції в боротьбі за православну першість в Україні. В цьому їй допомагає структура УПЦ МП, попри втрату частини кліру УПЦ МП через відмову РПЦ своєчасно надати автокефалію. Апелюючи до неканонічності дій Константинопольського патріархату на території вже існуючої і визнаної світом УПЦ МП, РПЦ намагається і далі нарощувати свій вплив перед вирішальною битвою.

Через агресивні дії, відмову від ведення реального діалогу РПЦ та її структура, що неправомірно використовує назву УПЦ дестабілізують таким чином церковну ситуацію в Україні, не даючи їй розбудувати єдину Помісну церкву. Однак, ці дії з легкістю можна пояснити централізацією, підлеглистю УПЦ МП РПЦ, а також неоімперською стратегією РФ з розбудови «руського миру», одним із пунктів якого є православ'я російського зразка.

Українська Православна Церква Київського патріархату досить довгий час мала впливові позиції в українському православ'ї, які посилювала за рахунок численних переходів в лоно її юрисдикції, намагання знайти порозуміння з іншими церквами, хоча це і не завжди вдавалось. Однак, вже згодом саме ця Церква буде створювати перешкоду для розбудови єдиної Помісної Церкви.

Так, нині УПЦ КП намагається відновити свою діяльність, чим знову поглиблює розкол в українському православ'ї. Для реалізації власних патріарших амбіцій Філарет навіть може об'єднатись з УПЦ МП та патріархом Кирилом, якщо той поступиться деякими ідеями.

Розпочавши міжправославний конфлікт із протистояння, диспуту з головних питань в житті України – розколу в українському православ'ї, надання автокефалії Православній Церкві та бачення єдиної Помісної Церкви в Україні, на сьогодні, інтереси патріарха Кирила та патріарха Філарета - двох амбітних особистостей збігаються, що може призвести до чергового повернення православного «руського миру» на Україну та є загрозою існуванню ПЦУ.

Ескалація конфлікту між УПЦ МП та УПЦ КП пройшовши декілька етапів у своїй еволюції, на сьогодні в стані замороження. Адже і тут попри інші прагнення, позиції у намаганні зруйнувати ПЦУ виявились однаковими.

УПЦ МП хотіла реалізувати проросійські плани РПЦ, УПЦ КП хотіла визнання та автокефалії для Української Церкви під головуванням Філарета. Церкви не хотіли поступатись один одному своїми позиціями, а тому вели запеклу боротьбу за православний вплив між собою.

Розпочавши протистояння як українсько-російське за православний вплив в Україні, дві Церкви на сьогодні опинились на маргінесі православного життя. Загалом, можемо сказати, що попри складність та гальмуючі фактори, новостворена ПЦУ справляється з посталими викликами та продовжує свою розбудову.

Міжправославні конфлікти мають давню історію і сьогодні розгортаються в нових умовах російської агресії. Через те, що релігія тісно пов'язана з політикою, вона є серйозним підґрунтям для маніпулювання, нав'язування своїх думок іншою державою України. Побоюючись втрати свого панування на теренах України, Московський патріархат стає дедалі агресивнішим.

На сьогоднішній день панівним типом відносин між Церквами залишається відкрите протистояння, що виливається в серію конфліктів та намагання їх вирішити, залучаючи інші сили, зокрема суд, державну владу, Вселенського та Московського патріархів тощо. Цей тип відносин проявляється в церковних рейдерствах, взаємних звинуваченнях і образах, у різному баченні Помісної церкви, численних переходах з юрисдикції однієї церкви в іншу, в інформаційній війні та інших способах.

Порівнюючи готовність до ведення діалогу та об'єднання різних конфесій, можна прийти до висновку, що найбільшою релігійною нетерпимістю, ігноруванням національних інтересів України, намаганням поглибити міжконфесійний розкол характеризується Українська православна церква Московського патріархату. І це видно навіть з її оцінки процесу по створенню єдиної церкви в Україні.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК

Автокефалія - це статус помісної церкви, як частини Вселенської Православної Церкви.

Всеpravославний собор – собор предстоятелів і представників визнаних помісних Православних церков, що відбувався 19—26 червня 2016 року на грецькому острові Крит.

Всеукраїнська рада церков – релігійно-громадське об'єднання; незалежний консультативно-дорадчий орган, рішення якого мають рекомендаційний характер. Утворена у грудні 1996 при Державному комітеті України у справах релігій як міжконфесійна інституція.

Громада – клір і миряни одного храму-церкви

Етнофілетизм – тенденція в помісних православних Церквах приносити загальноцерковні інтереси в жертву національно-політичним, племінним.

Євхаристія – те ж саме, що і причащення; одне з семи християнських таїнств.

Канонічна територія – територіальні межі однієї із православних помісних церков, на яких ця церква має владу вирішувати всі свої питання безперешкодно та законно.

Митрополія – область, що перебуває в канонічній владі митрополита; зазвичай складається з декількох єпархій, об'єднаних у так зване митрополічне середовище.

Патріархат – церква, керована патріархом; об'єднання, в яке можуть входити адміністративні одиниці церкви певного релігійного напрямку декількох країн.

Помісна Церква – у православній еклезіології – окрема (партикулярна) Церква на певній обмеженій території (провінції, держави, краю) на противагу поняттю кафедральної (вселенської) Церкви. Під помісною Церквою

зазвичай мається на увазі автокефальна, автономна або самоврядна (напівавтономна) Церква.

Стиль Мазепи – стиль мурованих церков, в якому виявились , поруч із східними і західними запозиченнями, елементи національної української архітектури

Томос - указ, декрет, окружне послання предстоятеля помісної православної церкви у деяких важливих питаннях церковного устрою. Шляхом надання *томосу* деякої частини «материнської» (кіріархальної) церкви офіційно проголошується автономія в управлінні або автокефалія.

Українське православ'я - це особливості національної духовності, релігійних традицій українського етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΟ: Οι διάλογοι των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως και Μόσχας στην συνάντηση στο Φανάρι. Orthodoxy.info. URL:<https://orthodoxia.info/news/%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CE%BF%CE%B9-%CE%B4%CE%B9%CE%AC%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%B1%CF%81/> (дата звернення: 28.09.2018)
2. The UOC of the USA Delegation Meets with the Church Leaders of Ukraine and the Ambassador of the United States of America in Ukraine. Ukrainian Orthodox Church of the USA. URL: https://www.uocofusa.org/news_150221_1
3. Архиерейский Собор Русской Православной Церкви 25–27 октября 1990 года. Соборы Русской Православной Церкви. Офіційний сайт Московського патріархату. URL: <http://sobor.patriarchia.ru/ua/db/text/2763565.html> (дата звернення: 14.01.2009)
4. В Цюрихе состоялись переговоры официальных делегаций Константинопольского и Московского Патриархатов. Русская Православная Церковь. Архив официального сайта Московского патриархата 1997-2009. URL: <https://mospat.ru/archive/2001/04/nr104201/> (дата звернення: 20.04.2001)
5. Вересень М. Єдина помісна православна церква не буде силою відбирати майно УПЦ (МП) – архієпископ Євстратій. РІСУ. URL:

- https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/71064/ (дата звернення: 8.05.2018)
6. Глуховський М. Митрополит УПЦ (МП) Софроній: Ті, хто не захоче до єдиної церкви, стануть РПЦ за кордоном. І там хай хоч Путіну моляться. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/71146/ (дата звернення: 14.05.2018)
7. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018. РЕЙТИНГ соціологічна група. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeni_u_ukrainsev_avgust_2018.html (дата звернення: 21.08.2018)
8. Діяння першого помісного собору УАПЦ 5-6 червня 1990 р. Патріархія УАПЦ. Українська Автокефальна Православна Церква. URL: <https://church.net.ua/detalno/uapc/dijannja-pershogo-pomisnogo-soboru-uapc-5-6-cheravnja-1990-r.html> (дата звернення: 01.01.2016)
9. Доповідь Блаженнішого Митрополита Володимира на Ювілейному Соборі. Вісник УПЦ № 119. УКРАЇНА ПРАВОСЛАВНА. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavnye.org.ua/2011/08/dopovd_blazhennshogo_mitropolita_volodimira_na_yuvleynomu_sobor/ (дата звернення: 01.08.2011)
10. Журнал засідання Священного Синоду 6 грудня 2018 р. Церква. Інфо. URL: <https://www.cerkva.info/church/zhurnal-zasidannia-sviashchennoho-synodu-6-hrudnia-2018-r> (дата звернення: 06.12.2018)
11. Журнали засідання Священного Синоду 13 травня 2017 р. Українська Православна Церква Київський Патріархат. URL: <https://www.cerkva.info/church/zhurnaly-zasidannia-sviashchennoho-synodu-13-travnja-2017-r>

12. Журнали засідання Священного Синоду Української Православної Церкви від 22 листопада 2006 року. Українська Православна Церква. URL: <http://orthodox.org.ua/article/zhurnali-zasidannya-svyashchennogo-sinodu-ukraïnskoï-pravoslavnoï-tserkvi-vid-22-listopada-2>
13. Журнали засідання Священного Синоду Української Православної Церкви від 25 травня 2018 року. Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ. URL: <http://news.church.ua/2018/05/25/zhurnali-zasidannya-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-25-travnua-2018-roku/#more-208379> (дата звернення: 25.05.2018)
14. Журналы заседания Священного Синода от 26 декабря 2019 года. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5553804.html> (дата звернення: 26.12.2019)
15. Журналы заседания Священного Синода от 28 декабря 2018 года. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5330863.html> (дата звернення: 28.12.2018)
16. Заповіт патріарха Димитрія. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/34044/ (дата звернення: 01.12.1999)
17. Заява ВЗЦЗ Української Православної Церкви з приводу звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія щодо «надання Томосу про автокефалію Православній Церкві в Україні». Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ. URL: <http://news.church.ua/2018/04/21/zayava-vzcz-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-z-privodu-zvernennya-prezidenta-ukrajini-do-vselenskogo-patriarxa-varfolomiya-shhodo-nadannya-tomosu-pro-avtokefaliyu-pravoslavnij-cerkvi-v-ukrajini/#more-201677> (дата звернення: 21.04.2018)

18. Заява Прес-центру Київської Патріархії про рішення Священного Синоду Константинопольської Матері-Церкви та їхнє значення для Церкви в Україні. РІСУ. URL: https://risu.ua/zayava-pres-centru-kijivskoji-patriarhiji-pro-rishennya-svyashchennogo-sinodu-konstantinopolskoji-materi-cerkvi-ta-jihnye-znachennya-dlya-cerkvi-v-ukrajini_n93663 (дата звернення: 12.10.2018)
19. Заява прес-центру Київської патріархії про рішення Священного Синоду Константинопольської матері-Церкви та їхнє значення для Церкви в Україні. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uoskr_doc/73008/ (дата звернення: 12.10.2018)
20. Заявление архиереев Украинской Православной Церкви, принявших участие в архиерейской совещании 25 июня в Киево-Печерской Лавре. Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницькій відділ. URL: <http://news.church.ua/2018/06/26/zayavlenie-arxiereev-ukrainskoj-pravoslavnoj-cerkvi-prinyavshix-uchastie-v-arxierejskoj-soveshhanii-25-iyunya-v-kievo-pecherskoj-lavre/?lang=ru> (дата звернення: 26.06.2018)
21. Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви в связи с посягательством Константинопольского Патриархата на каноническую территорию Русской Церкви. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5283708.html> (дата звернення: 15.10.2018)
22. Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви от 8 сентября 2018 года. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5264344.html> (дата звернення: 08.09.2018)

23. Заявление Синода Украинской Православной Церкви от 6 декабря 2019 года. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5542609.html> (дата звернення: 06.12.2019)
24. Звернення Архієрейського собору Української Православної Церкви Київського Патріархату з приводу діалогу з владою. Analitika. URL: <https://analitika.in.ua/novosti/69673-zvernennya-arh-reys-kogo-soboru-ukra-ns-ko-pravoslavno-cerkvi-ki-vs-kogo-patr-arhatu-z-privodu-d-alogu-z-vladoyu.html> (дата звернення: 07.05.20)
25. Звернення Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета щодо положення Українського Православ'я. Українська Православна Церква Київський патріархат. URL: https://www.cerkva.info/publications/zvernennia-patriarkha-kyivskoho-i-vsiiei-rusy-ukrainy-filareta-shchodo-polozhennia-ukrainskoho-pravoslav-ia/?fbclid=IwAR1jYmdd8m-eHCHTSuytv6i9Gurvru_g9iDwKLMBZ2S-73mlmusDDaekMBA (дата звернення: 01.07.2020)
26. Звернення Патріарха Філарета до українського народу з приводу візиту в Україну Московського патріарха Кирила. РІСУ. URL: https://risu.ua/zvernennya-patriarha-filareta-do-ukrajinskogo-narodu-z-privodu-vizitu-v-ukrajinu-moskovskogo-patriarha-kirila_n35516 (дата звернення: 22.07.2009)
27. Звернення Патріарха Філарета: ПРАВДА ПРО СОБОР У СВЯТІЙ СОФІЇ 15 грудня 2018 року. Українська Православна Церква Київський патріархат. URL: <https://www.cerkva.info/news/zvernennya-patriarha-filareta-pravda-pro-sobor-u-svyatij-sofiyi-15-grudnya-2018-roku/> (дата звернення: 15.12.2018)
28. Звернення Священного Синоду УПЦ від 22 листопада 2006 року. Українська Православна Церква. URL:

<http://orthodox.org.ua/article/zvernennya-svyashchennogo-sinodu-upts-vid-22-listopada-2006-roku>

- 29.Звернення Собору Української Православної Церкви до Святійшого Патріарха Московського і всієї Руси Алексія II і єпископату Російської Православної Церкви. «Наша парафія». Парафія святого Архистратига Михаїла, Київ, Пирогів. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/hrystyuanstvo-virovchennya-ta-tradytsiji/pratsi-svyatijshoho-patriarha-kyjivskoho-i-vsijeji-rusy-ukrajiny-filareta/tom-5-dopovidi/zvernennya-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-tserkvy-do-svyatijshoho-patriarha-moskovskoho-i-vsijeji-rusy-aleksiya-ii-i-jepyskopatu-rosijskoji-pravoslavnoji-tserkvy/> (дата звернення: 02.12.2014)
- 30.Клочко Л., Глуховський М. Митрополит УПЦ (МП) Софроній: якщо мої собраття не підуть на Собор, то вже вони будуть винуваті в розколі. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/73216/ (дата звернення: 25.10.2018)
- 31.Коваленко Г. Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016 / прот. Георгій Коваленко, архім. Кирил (Говорун). Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 112 с.
- 32.Коммюнике Синода Константинопольского патриархата от 29 ноября 2018 года. Новости о религии. БЛАГОВЕСТ инфо. URL: <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=8&id=80589> (дата звернення: 29.11.2018)
- 33.Константинополь повернув Українську Церкву в своє лоно, - комунікат Синоду. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/73003/ (дата звернення: 11.10.2018)

34. Консультации в Ялте. Вісник УПЦ №8. Україна Православна. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavnye.org.ua/2002/05/konsultatsii_v_yalte/ (дата звернення: 01.05.2002)
35. Конфесійна та церковна належність громадян України (січень 2020р. соціологія). Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r> (дата звернення: 03.02.2020)
36. Митрополит Антоній: Помісні Православні Церкви світу негативно ставляться до ідеї надання автокефалії розкольникам. Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ. URL: <http://news.church.ua/2018/05/07/mitropolit-antonij-pomisni-pravoslavni-cerkvi-svitu-negativno-stavlyatsya-do-ideji-nadannya-avtokefaliji-rozkolnikom/> (дата звернення: 7.05.2018)
37. О положении Украинской Православной Церкви. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5379453.html> (дата звернення: 26.02.2019)
38. Обращение Святейшего Патриарха Кирилла к Предстоятелям Поместных Православных Церквей в связи с ситуацией на Украине. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3704024.html> (дата звернення: 14.08.2014)
39. Обращение Священного Синода Русской Православной Церкви к православным христианам Украины, пребывающим вне единства со Святой Церковью. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1230747.html> (дата звернення: 26.07.2010)

40. Определение Освященного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви «Об обращении бывшего митрополита Киевского и всея Украины Филарета». Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5074551.html> (дата звернення: 30.11.2017)
41. Переговоры в Цюрихе: пути у врачевания раскола. Официальное коммюнике. Вісник УПЦ №2. УКРАЇНА ПРАВОСЛАВНА. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavnye.org.ua/2001/11/peregovori_v_tsyurihe_puti_uvrachevaniya_raskola_ofitsialnoe_kommuunike/ (дата звернення: 01.11.2001)
42. Послание Архиерейского Собора Русской Православной Церкви пастырям и пастве Православной Украины. Руська Православна Церква. Офіційний сайт Московського Патріархату. URL: <http://www.patriarchia.ru/ua/db/text/1208732.html> (дата звернення: 15.01.2009)
43. Послание Предстоятеля Русской Православной Церкви Святейшему Патриарху Варфоломею в связи с антиканоническими действиями, предпринимаемыми Константинопольским Патриархатом на Украине. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5333808.html> (дата звернення: 31.12.2018)
44. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19#Text> (дата звернення: 16.06.2016)

45. Постанова Собору єпископів Української Православної Церкви від 13 листопада 2018 року. Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницькій відділ. URL: <http://news.church.ua/2018/11/13/postanova-soboru-jepiskopiv-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-13-listopada-2018-roku/> (дата звернення: 13.11.2018)
46. Постанова Собору Української Православної Церкви з питання повної самостійності Української Православної Церкви 1-3 листопада 1991 року. «Наша парафія». Парафія святого Архистратига Михаїла, Київ, Пирогів. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/hrystyuanstvo-virovchennya-ta-tradytsiji/pratsi-svyatijshoho-patriarha-kyjivskoho-i-vsijeji-rusy-ukrajiny-filareta/tom-5-dopovid/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-tserkvy-z-pytannya-povnoji-samostijnosti-ukrajinskoji-pravoslavnoji-tserkvy-1-3-lystopada-1991-roku/> (дата звернення: 02.12.2014)
47. ПОСТАНОВИ Всеукраїнського Православного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату 21-22 жовтня року. Українська Православна Церква Київський Патріархат. URL: <https://www.cerkva.info/church/21-22-zhovtnia-1993-roku>
48. Постанови Помісного собору УПЦ (1991). РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/34694/ (дата звернення: 03.11.1991)
49. Предстоятель УАПЦ Макарій: досі немає згоди з головних питань об'єднавчого собору. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/73091/ (дата звернення: 17.10.2018)
50. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.). Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України. РІСУ. URL: <https://risu.ua/religiyni-organizaciji-v->

- ukrajini-stanom-na-1-sichnya-2019-r_n97463 (дата звернення: 17.04.2019)
51. Рішення Синоду: Українська Церква отримає Томос. Повний текст. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/10/11/7194911/> (дата звернення: 11.10.2018)
52. Святейший Патріарх Кирилл: На наших глазах происходит настоящий геноцид христианского населения на Ближнем Востоке. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/3978880.html> (дата звернення: 02.02.2015)
53. Синод УПЦ (МП) прийняв звернення щодо можливого надання томосу Українській Церкві. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/71258/ (дата звернення: 18.04.2018)
54. Синодальне Звернення з питання утвердження в Україні єдиної Помісної Православної Церкви. Церква. info. URL: <https://www.cerkva.info/church/synodalne-zvernennia-z-pytannia-utverdzhennia-v-ukraini-iedynoi-pomisnoi-pravoslavnoi-tserkvy> (дата звернення: 12.06.2018)
55. Слово Святейшого Патріарха Кирилла на торжественном акте в Храме Христа Спасителя в Москве. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4691223.html> (дата звернення: 21.11.2016)
56. Хартия воссоединения народа России, Украины и Белоруссии. Наследники победы. Международный союз. URL: http://naslednikipobedi.ru/news/hartiya_vossoedineniya_naroda_rossii_ukraini_i_belorussii/ (дата звернення: 14.10.2012)

57.Щодо анти канонічних дій Почесного Патріарха Філарета і його оточення. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/shhodo-antykanonichnyh-dij-pochesnogo-patriarha-filareta-i-jogo-otochennya/> (дата звернення: 28.12.2019)

Література:

58.«Буду. Я повинен залишитися», - патріарх Філарет претендуватиме на місце предстоятеля помісної церкви. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/71043/ (дата звернення: 5.05.2018)

59.«Томосну» справу проти Порошенка порушено за заявою УПЦ КП, - ДБР. РІСУ. URL: https://risu.ua/tomosnu-spravu-proti-poroshenkarorusheno-za-zayavoyu-upc-kp---dbr_n109281 (дата звернення: 19.06.2020)

60.«Я вірю, що Господь прихилить милість до України, напоумить владу та тих, хто перебуває в розколі», – Патріарх Кирил у слові до віруючих у Святогірській Лаврі. Православ'є в Україні. URL: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/slovo_pastirya/2009/07/30/25597.html (дата звернення: 30.07.2009)

61. «Я хочу публічно підтримати ідею автокефалії Української Церкви» -, митрополит УПЦ (МП) Олександр Драбинко. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/71101/ (дата звернення: 10.05.2018)

62.Archbishop Daniel Participates in Synaxis of Hierarchs of The Ecumenical Patriarchate of Constantinople. Ukrainian Orthodox Church of the USA. URL: https://www.uocofusa.org/news_180901_1

63.Автокефалія УПЦ: Синод Вселенського Патріархату "ухвалив відповідні рішення". Українська правда. URL:

- <https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/22/7178435/> (дата звернення: 22.04.2018)
- 64.Активісти обіцяють продовжити блокаду Києво-Печерської Лаври. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/protests/69661/ (дата звернення: 10.01.2018)
- 65.Архієрейський Собор УПЦ КП визначився з кандидатурою на пост глави нової Церкви. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc_kp/73891/ (дата звернення: 14.12.2018)
- 66.Боруцька О. УАПЦ: історія становлення і розвитку. Релігія в Україні. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/28467-uapc-istoriya-stanovlennya-i-rozvitku.html (дата звернення: 06.03.2015)
- 67.Будни раскола. Вісник УПЦ. УКРАЇНА ПРАВОСЛАВНА. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavuye.org.ua/2001/12/budni_raskola_6/ (дата звернення: 01.12.2001)
- 68.Бурега В. Патриарх Кирилл в Украине: День первый. Православіє в Україні. URL: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/po_eparhiyah/kiivska/2009/07/28/25536.html (дата звернення: 28.07.2009)
69. В Женеве завершилось Собрание Предстоятелей Поместных Православных Церквей. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4360942.html> (дата звернення: 28.01.2016)
- 70.В Запорожье УПЦ (МП) перекрестила более 40 детей,которые ранее получили это таинство в УПЦ КП. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/confessional/orthodox_relations/70894/ (дата звернення: 22.04.2018)

- 71.В Одесі два священники і парафіяни побилися у храмі ПЦУ. РІСУ. URL: https://risu.ua/v-odesi-dva-svyashchenniki-i-parafiyani-pobilisya-u-hrami-pcu_n103104 (дата звернення: 06.03.2020)
- 72.В РПЦ запускають серію коментарів досліджень Вселенського патріархату про Україну. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/moscow_patriarchy/72964/ (дата звернення: 9.10.2018)
- 73.В УПЦ (МП) порівнюють автокефалію з анексією Криму і не згадують як швидко Кримська єпархія стала на бік Росії. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/73074/ (дата звернення: 16.10.2018)
- 74.В УПЦ (МП) розвернули інформаційну кампанію проти автокефалії української церкви. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/orthodox/orthodox_world/68164/ (дата звернення: 06.09.2017)
- 75.В УПЦ МП прокоментували протестну акцію активістів біля храму князя Володимира у Львові. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/land_and_property_problems/69896/ (дата звернення: 30.01.2018)
- 76.Вандалізм через байдужість до святині. Вісник УПЦ. УКРАЇНА ПРАВОСЛАВНА. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavye.org.ua/2002/02/vandalzm_cherez_bayduzhst_do_svyatin/ (дата звернення: 01.02.2002)
- 77.Варфоломій I повідомив Кирилу, що надання автокефалії Україні припинить 25-ти річний розкол. РІСУ. URL: https://risu.ua/varfolomiy-i-povidomiv-kirilu-shcho-nadannya-avtokefaliji-ukrajini-pripinit-25-ti-richniy-rozkol_n92790 (дата звернення: 31.08.2018)

78. Варфоломій просив глав УАПЦ та УПЦ КП не висуватися на пост очільника нової Церкви. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/73899/ (дата звернення: 14.12.2018)
79. Ветерани АТО закликали владу припинити діяльність в Україні УПЦ (МП), а вірних і духовенство – переходити в УПЦ КП. РІСУ. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/69803/ (дата звернення: 22.01.2018)
80. Від УПЦ (МП) до ПЦУ: інтерактивна карта переходів. РІСУ. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/74069/> (дата звернення: 26.12.2018)
81. Віряни УПЦ КП можуть долучитися до тисяч листів до Варфоломія з проханням про автокефалію. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc_kp/70984/ (дата звернення: 30.04.2018)
82. Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви. Репринтне видання: У 4 т. Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. Т. 4. Кн. 1. 392 с.
83. Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви. Репринтне видання: У 4 т. Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. Т. 4. Кн. 2. 415 с.
84. Войналович В. Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2018. № 3-4. С. 141-192.
85. Герук С. К 25-летию Харьковського собора УПЦ: воспоминания очевидца. ПРАВОСЛАВИЕ.RU. URL: <http://www.pravoslavie.ru/103919.html> (дата звернення: 30.05.2017)

- 86.Глава РПЦ Кирилл: Нельзя допустить создания независимой Церкви в Украине. РІСУ. URL: https://risu.ua/ru/glava-rpc-kirill-nelzya-dopustit-sozdaniya-nezavisimoy-cerkvi-v-ukraine_n94993/amp (дата звернення: 10.12.2018)
- 87.Глава УАПЦ заявив про проблеми, які виникли на шляху об'єднання українського православ'я. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/73161/ (дата звернення: 22.10.2018)
- 88.Глава УПЦ КП поздравил Патриарха Кирилла с избранием. Новости о религии. БЛАГОВЕСТ инфо. URL: http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=25458_ (дата звернення: 02.02.2009)
- 89.Горевой Д. Помісні церкви – це наше поле, переграти нас мало шансів, – о. Миколай Данилевич. РІСУ. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/71204/> (дата звернення: 21.05.2018)
- 90.Двірна К.П., Дробот М.В. Німецька окупаційна політика та духовно-релігійне життя на Волині 1941–1944 рр. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 7. С. 18-25.
- 91.Делегація Константинополя відвідала Антіохійського патріарха. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/constantinople_patriarchy/71553/ (дата звернення: 21.06.2018)
- 92.Делегація Священного Синоду УПЦ зустрілася з Патріархом Константинопольським Варфоломієм (оновлено, коментарі). Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницькій відділ. URL: <http://news.church.ua/2018/06/23/delegaciya-svyashhennogo-sinodu-upc-zustrilasya-z-patriarхом-konstantinopolskim-varfolomijem-onovleno-video/> (дата звернення: 23.06.2018)

93. Демедюк Ю. Г. Православні церкви України у Одеській, Миколаївській та Херсонській областях 1991 – 2010 років: інституалізаційний та громадсько-політичні аспекти: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2020. 292 с.
94. Депутати просять розглянути діяльність УПЦ (МП) на засіданні РНБО. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/69783/ (дата звернення: 20.01.2018)
95. Деркач Т. Операція «Відкрите небо»: шукаємо можливості чи відмовки? РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/70875/ (дата звернення: 20.04.2018)
96. Драбинко О. Православие в посттоталитарной Украине (вехи истории): дис. на соиск.уч.ст. к.богослов.н. – Київ, 2002. URL: http://vira.in.ua/texts/drabynko__diser__ru.htm
97. Драбинко О. Українська Церква: шлях до автокефалії. Київ: Дух і літера, 2018. 684 с.
98. Ексклюзив: Діалог Вселенського патріарха Варфоломія та Кирила з українського питання. ГЛАВКОМ. URL: <https://glavcom.ua/digest/eksklyuziv-dialog-vselenського-patriarha-varfolomiya-ta-kirila-z-ukrajinskogo-pitannya-531877.html> (дата звернення: 28.09.2018)
99. Звернення Патріарха Філарета до українського народу з приводу візиту в Україну Московського патріарха Кирила. РІСУ. URL: https://risu.ua/zvernennya-patriarha-filareta-do-ukrajinskogo-narodu-z-privodu-vizitu-v-ukrajinu-moskovskogo-patriarha-kirila_n35516 (дата звернення: 22.07.2009)

100. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття. Київ : Товариство "Знання" України, 2005. 552 с.
101. Іванова О.І. Джерела міжправославних конфліктів в Україні. «МОЛОДА НАУКА-2018». Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 336-338. URL: http://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2018/tom_1.pdf
102. Іванова О.І. Православні спільноти України: між рішенням про створення єдиної Помісної Церкви і наданням автокефалії (2018 р.). «МОЛОДА НАУКА-2018». Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С. 320-322. URL: http://sites.znu.edu.ua/stud-sci-soc//2019/MN2019/tom_1-_1.pdf
103. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). Запоріжжя : Поліграф, 2004. 440 с.
104. Колодний А.М. Історія релігії в Україні. Київ : Т-во «Знання», 1999. 735 с.
105. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Львів : СПОЛОМ, 2005. 336 с.
106. Красільнікова О. Православ'я в Україні: характерні риси та особливості. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 2. С. 119-129.
107. Кушнір М. Єпіфаній – очільник єдиної помісної православної церкви. Хто він і чого чекати? РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/73929/ (дата звернення: 15.12.2018)
108. Лотоцький О. Автокефалія. Том 1. Засади автокефалії: у 2 т. Варшава : Український науковий інститут, 1935. 208 с.
109. Лотоцький О. Автокефалія. Том 2. Нариси історії автокефальних церков: у 2 т. Варшава : Український науковий інститут, 1938. 560 с.
110. Лотоцький О. Українські джерела церковного права. Варшава: Український науковий інститут, 1931. 320 с.

111. Лубський В.І. Історія релігій. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004. 696 с.
112. Митрополит УПЦ МП Софроній: Якщо мої собраття не підуть на Собор, то вже вони будуть винуваті в розколі. РІСУ. URL: https://risu.ua/mitropolit-upc-mp-sofroniy-yakshcho-moji-sobrattya-ne-pidut-na-sobor-to-vzhe-voni-budut-vinuvati-v-rozkoli_n94009 (дата звернення: 25.10.2018)
113. Мороз В., Ворон Б. Від УПЦ (МП) до УПЦ КП: інтерактивна карта переходів. РІСУ. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/exclusive/review/61901/> (дата звернення: 11.12.2015)
114. Московська церква витрачає шалені гроші, аби зберегти вплив на Україну, експерт. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/70896/ (дата звернення: 22.04.2018)
115. На прохання Філарета омбудсмен Денісова перевірить законність ліквідації УПЦ КП. РІСУ. URL: https://risu.ua/na-prohannya-filareta-ombudsmen-denisova-perevirit-zakonnist-likvidaciji-upc-kp_n102595 (дата звернення: 08.02.2020)
116. На Синаксе Патріарх Варфоломей задекларировал право Церкви-Матери решить украинский православный вопрос. РІСУ. URL: https://risu.ua/ru/na-sinakse-patriarh-varfolomey-zadeklariroval-pravo-cerkvi-materi-reshit-ukrainskiy-pravoslavnyu-vopros_n92817 (дата звернення: 03.09.2018)
117. На Херсонщині священник УПЦ (МП) демонстративно спалив бланки зі зверненням до Константинопольської патріархії. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/70983/ (дата звернення: 30.04.2018)

118. Недавня О. Церковно-релігійний фактор Євромайдану в оцінках його учасників та прихильників. РІСУ. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/55607/ (дата звернення: 06.03.2014)
119. Нещадіна О.І Православні спільноти України між рішенням про створення єдиної помісної церкви і наданням автокефалії (2018 р.). *Наука онлайн: Международный научный электронный журнал.* - 2020. №4. URL: <https://nauka-online.com/publications/istoriya/2020/4/pravoslavni-spilnoti-ukrayini-mizh-rishennyam-pro-stvorennya-yedinoyi-pomisnoyi-tserkvi-i-nadannyam-avtokefaliyi-2018-r/>
120. Обнародовано письмо Филарета на имя Кирилла // Украинская правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2017/11/30/7163886/> (дата звернення: 30.11.2017)
121. Очередной захват храма филаретовцами на Тернопольщине. УКРАЇНА ПРАВОСЛАВНА. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavye.org.ua/2002/02/ocherednoy_zahvat_hrama_filaretovtsami_na_ternopolshchine/ (дата звернення: 21.01.2002)
122. Патриарх Филарет – Патриарху Варфоломею: Москва цинично врет о событиях на Востоке Украины. РІСУ. URL: https://risu.ua/ru/patriarh-filaret-patriarhu-varfolomeyu-moskva-cinichnovret-o-sobytyiah-na-vostoke-ukrainy_n70496 (дата звернення: 01.09.2014)
123. Патриарх Филарет призвал Патриарха Кирилла «говорить правду» и остановить Путина от кровопролития. РІСУ. URL: https://risu.ua/ru/patriarh-filaret-prizval-patriarha-kirilla-govorit-pravdu-i-ostanovit-putina-ot-krovoprolitiya_n69314 (дата звернення: 18.06.2014)
124. Патриарх Варфоломій: «Константинополь ніколи не видавав дозволу передавати території України будь-кому». РІСУ. URL:

- https://risu.ua/patriarh-varfolomiy-konstantinopol-nikoli-ne-vidavav-dozvolu-peredavati-teritoriji-ukrajini-bud-komu_n91548 (дата звернення: 02.07.2018)
125. Патріарх Філарет заявляє про план знищення Київського патріархату. УНІАН, Інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/human-rights/444057-patriarh-filaret-zayavlyae-pro-plan-znischennya-kijivskogo-patriarhatu.html> (дата звернення: 30.12.2010)
126. Пащенко В.О. Православ'я в новітній історії України: у 2 т. Полтава : Полтава, 2001. Т. 2. 736 с.
127. Перебенесюк В.П. Межцерковные конфликты на Украине (философско-социологический анализ) : автореф. дис. ... канд. филос. наук. – Москва : Российская академия Управления, 1992. 22 с.
128. Православна Церква України: шлях крізь віки (Короткий історичний нарис). Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya/>
129. Предстоятель РПЦ наградил орденом наместника Киево-Печерской лавры. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/confessional/orthodox_relations/64015/ (дата звернення: 22.07.2016)
130. Президент ВКУ попросил патриарха Варфоломея предоставить томос об автокефалии УПЦ КП. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/ukraine_and_world/ukrainians_outside_of_Ukraine/69994/ (дата звернення: 06.02.2018)
131. Прихильники Філарета планують у Брюсселі провести Форум на захист УПЦ КП. РІСУ. URL: <https://risu.ua/prihilniki-filareta-planuyut->

- u-bryusseli-provesti-forum-na-zahist-upc-kp_n101828 (дата звернення: 24.12.2019)
132. Рівняни підтримали флешмоб і принесли іграшки під храм УПЦ (МП). РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/69653/ (дата звернення: 09.01.2018)
133. Річинський А.В. Проблеми української релігійної свідомості. Тернопіль : «СВІТ ЗНАНЬ», 2002. 447 с.
134. РПЦ в Україні: Верховна Рада ухвалила законопроект про назву Московського патріархату. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/73995/ (дата звернення: 20.12.2018)
135. Саган О.Н. Національні прояви православ'я: український аспект. Київ: Світ Знань, 2001. 255 с.
136. Сандул Ю. Відзначення річниці хрещення Русі завершилося. Підсумки – якнайкращі! РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/72031/ (дата звернення: 31.07.2018)
137. Светличная Н.Н. Особенности русского православия как исторического и культурного феномена. *Вестник МГУКИ*. 2016. № 2. С. 74-78.
138. Святейший Патриарх Кирилл встретился с делегацией Константинопольского Патриархата. Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5233484.html> (дата звернення: 09.07.2018)
139. Святейший Патриарх Кирилл: Одностороннее признание раскола на Украине приведет к катастрофическим для единства Православной Церкви последствиям. Русская Православная Церковь. Официальный

- сайт Московського патріархата. URL:
<http://www.patriarchia.ru/db/text/4365377.html> (дата звернення:
 02.02.2016)
140. Священик-патріот УПЦ (МП) із Запоріжжя перейшов до Київського Патріархату. РІСУ. URL: https://risu.ua/svyashchenik-patriot-upc-mp-iz-zaporizhzhya-pereyshov-do-kijivskogo-patriarhatu_n89115 (дата звернення: 07.02.2018)
141. Священники і миряни УПЦ (МП) написали Варфоломію листа про антиукраїнську діяльність їх ієрархії та просять про томос. РІСУ. URL:
https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/71622/ (дата звернення: 26.06.2018)
142. Синод закликав Константинопольський Патріархат припинити втручання у внутрішні справи УПЦ. Українська Православна Церква. Синодальний інформаційно-просвітницький відділ. URL:
<http://news.church.ua/2018/09/25/sinod-zaklikav-konstantinopolskij-patriarhat-priviniti-vtruchannya-u-vnutrishni-spravi-upc/> (дата звернення: 25.09.2018)
143. Синод УПЦ МП відсторонив від посад двох митрополитів за участь у соборі. URL: <https://www.dw.com/uk/синод-упц-мп-відсторонив-від-посад-двох-митрополитів-за-участь-у-соборі/a-46772035> (дата звернення: 17.12.2018)
144. Смирнов А.І. 1020 років хрещення Київської Русі : навч.-метод. посіб. / уклад. А.І.Смирнов, В.М.Жуковський. Острог : Національний університет «Острозька академія», 2008. 70 с.
145. Смірнов А. Українська православна спільнота і Константинопольський патріархат: сучасні проблеми і перспективи взаємовідносин: матеріали конференції. *Острозька академія*. 2017. С. 105-112.

146. Совецание церквей в Иордании не дало видимых результатов. НГ РЕЛИГИИ. URL: https://www.ng.ru/ng_religii/2020-03-03/11_482_jordan.html (дата звернення: 03.03.2020)
147. Тресвятский Л.А. Основные черты православия и православной культуры в России. *Вестник КемГУКИ*. 2016. № 37. С. 58-62.
148. У Дніпрі активісти зірвали богослужіння у храмі УПЦ МП. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/scandals/69640/ (дата звернення: 08.01.2018)
149. У Дніпрі, біля собору УПЦ (МП) відбулася акція «Принеси ляльку». РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/protests/69656/ (дата звернення: 09.01.2018)
150. У Запоріжжі жорстоко побили людей, які принесли ляльки до храму УПЦ МП. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/scandals/69623/ (дата звернення: 07.01.2018)
151. У Запорізькій єпархії УПЦ (МП) за день зібрали 10 тисяч підписів під зверненням до патріарха Варфоломія. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/70982/ (дата звернення: 30.04.2018)
152. У Києві активісти намагалися підпалити незаконно зведений монастир УПЦ (МП). РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/69853/ (дата звернення: 26.01.2018)
153. У Рохманові з новою силою відновився міжконфесійний конфлікт між УПЦ (МП) та УПЦ КП. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/15130/ (дата звернення: 03.04.2007)
154. У Сумах відбулася Хресна хода на підтримку надання Томосу про автокефалію Української Церкви. Церква.Інфо. URL:

- <https://www.cerkva.info/posts/u-sumakh-vidbulasia-khresna-khoda-na-pidtrymku-nadannia-tomosu-pro-avtokefaliu-ukrainskoi-tserkvy> (дата звернення: 07.05.2018)
155. У Чернівцях відбувся Хресний хід за Єдину Помісну Православну Церкву. Церква.Інфо. URL: <https://www.cerkva.info/posts/u-chernivtsiakh-vidbuvsia-khresnyi-khid-za-yedynu-pomisnu-pravoslavnu-tserkvu> (дата звернення: 21.05.2018)
156. УАПЦ и УПЦ КП совместно провели акцию в поддержку образовательных учреждений Донбасса. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/community/religion_and_society/66763/ (дата звернення: 21.04.2017)
157. УАПЦ хоче обрання нейтрального предстоятеля єдиної помісної православної церкви. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uapc/71942/ (дата звернення: 17.10.2018)
158. Уповноважені Вселенського Патріархату з представниками УПЦ КП у Стамбулі шукали шляхи вирішення проблем українського православ'я. РІСУ. URL: https://risu.ua/upovnovazheni-vselskogo-patriarhatu-z-predstavnikami-upc-kp-u-stambuli-shukali-shlyahi-virishennya-problem-ukrajinskogo-pravoslav-ya_n82962 (дата звернення: 16.01.2017)
159. УПЦ (МП) готує пікети будівлі, де проживають екзархи Вселенського патріархату. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/72849/ (дата звернення: 30.09.2018)
160. УПЦ (МП) допомагала Гіркіну готувати анексію Криму – СБУ. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-upts-mp-dopomohala-hirkinu-v-aneksii-kymu-sbu/29648587.html> (дата звернення: 10.12.2018)

161. УПЦ (МП) переходит на «черный пиар» против УПЦ КП и українського язика. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ru/index/all_news/community/religion_and_policy/62092/ (дата звернення: 30.12.2015)
162. УПЦ (МП) просить парафіян писати скарги Варфоломію проти автокефалії. РІСУ. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/70967/ (дата звернення: 18.04.2018)
163. Филарет заявил о расколе в ПЦУ и обвинил Епифания. УНІАН. URL: <https://www.unian.net/society/10549470-filaret-zayavil-o-raskole-v-pcu-i-obvinil-epifaniya.html> (дата звернення: 15.05.2019)
164. Филарет заявил, что письмо Кирилла Варфоломею с угрозами – это признак слабости. ГОРДОН. URL: <https://gordonua.com/news/society/filaret-zayavil-hto-pismo-kirilla-varfolomeyu-s-ugrozami-eto-priznak-slabosti-641352.html> (дата звернення: 07.01.2019)
165. _Філарет відкликав свій підпис під постановою про ліквідацію УПЦ КП. РІСУ. URL: https://risu.ua/filaret-vidklikav-sviy-pidpis-pid-postanovoju-pro-likvidaciyu-upc-kp_n102073 (дата звернення: 10.01.2020)
166. ФІЛАРЕТ коментує заяву КИРИЛА: Господь терпить до часу. Промінь просвіти. URL: <https://pprosvita.at.ua/news/2009-08-02-123> (дата звернення: 28.07.2009)
167. _Філарет мріє об'єднатися з УПЦ МП в єдиний Київський Патріархат. РІСУ. URL: https://risu.ua/filaret-mriye-ob-yednatisya-z-upc-mp-v-yediniy-kijivskiy-patriarhat_n102224 (дата звернення: 21.01.2020)
168. Чекаю, коли ця ідіотська влада піде зі сцени: ієромонах УПЦ влаштував скандал через «георгіївську стрічку». РІСУ. URL:

- https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/scandals/70035/ (дата звернення: 09.02.2018)
169. Чернигов: закрытые храмы. УКРАЇНА ПРАВОСЛАВНА. Офіційний сайт Української Православної Церкви. URL: http://pravoslavye.org.ua/2001/11/chernigov_zakritie_hrami/ (дата звернення: 01.11.2001)
170. Чибисова А.А. «Украинский вопрос» в отношениях Константинополя и Москвы в начале XXI в. *Вестник ПСТГУ*. 2014. № 5. С. 9-24.
171. Чорноморець Ю. Українське та російське православ'я: необхідність «перезавантаження». РІСУ. URL: https://risu.ua/ukrajinske-ta-rosiyske-pravoslav-ya-neobhidnist-perezavantazhennya_n52264 (дата звернення: 15.11.2011)
172. Щоткіна К. Томос или "термос". Как Филарет помогает власти посадить Порошенко. РІСУ. URL: https://risu.ua/tomos-ili-termos-kak-filaret-pomogaet-vlasti-posadit-poroshenko_n109444 (дата звернення: 25.06.2020)
173. Щоткіна К. Хроніки Томосу : ["своя церква": шлях українців до автокефалії]. Харків : Віват, 2019. 301 с.

ДЕКЛАРАЦІЯ
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Нещадіна Ольга Ігорівна, студентка 2 курсу магістратури історичного факультету, спеціальності 032 історія та археологія, електронна адреса olechka_ivanova97@ukr.net, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Формування помісного статусу Православної Церкви України у контексті вселенського визнання (1989–2020 рр.)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлений.

Заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

Згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності та архівування результатів проведеної перевірки.

Науковий керівник
Студент

Ігнатуша О.М.
Нещадіна О.І. .